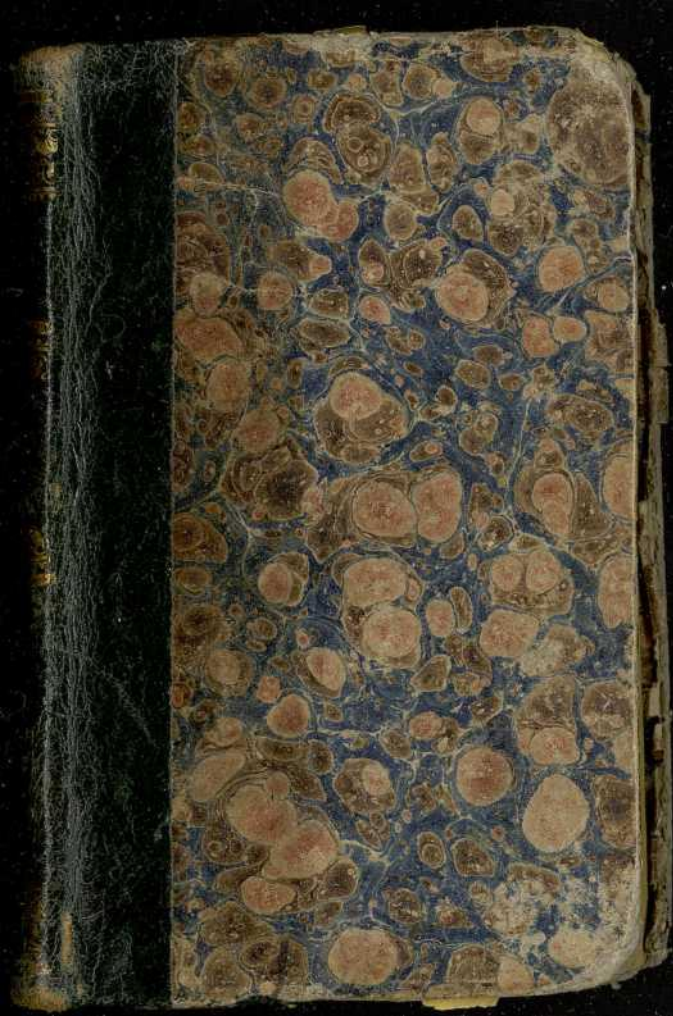

28
—
64

C1-4-10 37267

pg. 2203

10

EPITOME COM-
MENTARIORVM FRAN-
CISCI PATRITII SE-
nensis Episcopi, in duas par-
tes secta:

Q V A R V M

Prior, nouem librorum de Reipublica institutione atque
administratione summam complectitur.

Posterior, nouem item aliorum de Regno & Regis in-
stitutione anacephaleosin exhibet.

Accedit his, De institutione Principis Christiani ex
lib. Des. Erasmi breuis collectio, & insuper ex Sto-
beo, Quod optima sit monarchia.

Omnia diligentius & acuratius recognita.

I N M E M O R S,

I N M E M O R S,

P A R I S I I S,

Apud Hieronymum de Marneſ, & Gu-
lielmum Cauellat, ſub Pelicano,
monte D. Hilarij.

1566.

MENTATIONE COM
PITOMI COM

Comitatus de ...

...

...

DE INSTITVTIONE, STATV,
AC REGIMINE REIPVBLICAE,
deque Iustitia moderatoribus, Variis incola-
rum cōmerciis, & opificum negotiationibus,
qui sua industria Ciuitates longe abundantes
reddunt, & sine quorum prudentia, diligen-
tiāque ciuitates ipsae vix consistere possunt.

Ex proœmio Epistolari Francisci Patri-
tii Senensis, Pontificis Caietani.

VRBIS Caietane amœnitas, mi-
rificaq; regionis illius vbertas, &
admiranda cœli salubritas, ho-
mines ad multam vsque ætatem
sanos incolumesque alit. Proinde
minus admirandum est, Scipionem Aphrica-
num solitum fuisse dicere, se repuerascere, cū ad
Caietam vnā cum Lelio amico suo, conchas le-
geret & vmbilicos.

Nihil esse potest quod magis hominem indi-
cet, quàm sermo: Sensum enim mentis aperit, &
animum ipsum exprimit, qui & diuinus est, &
maxima atque optima hominis pars esse com-
probatur. Hinc illud socratis, cū tacenti adole-
scenti ait: Loquere, vt te videam, cū non ex
corporis facie, sed ex animi habitu hominem in-
tuendum esse censeret.

Quemadmodum gratum viatoribus esse solet, eorum vestigia terere, qui rectè ambulauerunt. Sic optimo gubernatori eadem arte cursus dirigere, quæ facile plurimi ad portum appulerunt.

Optimos quosque scriptores præclarissimarum artium ab obrectatoribus ad viuum vsque laceratos esse cernimus: & Homerum in primis, qui cum poetarum parens sit, & omnium disciplinarum dux, æmulos tamen complures habuit & obrectatores, & Zoilum præcipuè Macedonem, qui ut ingenium suum diuino poetæ præferret, ausus est in Iliadem Odissæamque scribere, cognomenque inde Homeromastix, verberatoris Homericæ, affectauit.

Consuetudo omnium penè scriptorum est, ut aliena suis immisceant, tum ut certiora scribant, tum ut gratius iucundiusque legantur. Atqui ut Flavius Albinus ait, fructus quidam legendi, est amulari quæ in aliis probes, & quæ maxime inter aliorum dicta mireris, in aliquem usum tuum opportuna derinatione conuertere.

Afranius quoque togatarum fabularum scriptor perelegans, cum responsum ferret his qui eum imitarent, quod plura sumpisset à Menandro: Fateor, inquit, accepi non modo ab illo, sed ut quisque habuit quod conuenire mihi, & à Latino etiam, quodcumque me non posse facere melius credidi.

Præci-

Præcipit etiam *Quintilianus* (quod & *Macrobius* recensere nititur:) apes nobis imitandas esse, quæ diutius vagantur ut flores carpāt: deinde quicquid attulerint, disponunt, favisq; suis inferunt, succūque varium proprij oris spiritu in dulcissimum illum nulli similem mellis saporem conuertunt.

Neque hoc nouum, neque inusitatum videri potest, cum cernamus omnes auctores tum Græcos tum Latinos manifestè aliena in rem suam conuèrttere. Ab *Homero* enim non modò poëtæ omnes decurrunt, ut flumina omnia ab Oceano defluunt: verum etiam scriptores aliarum rerum. Nam & *Strabo* *Cretensis* totus *Homericus* est. Et *Cicero* in primis, qui à *Platone* & *Demosthene* magna ex parte decurrit, & virtutes omnium Græcorum, quos probauit, in Latinum eloquium transtulit. Sic & *Quintilianus* à *Cicerone* manauit, & omnes qui post eum Latine & eleganter dicere conati sunt. *Virgilium* etiam non prauit millia versuum ab *Homero* transferre, & affectus omnes imitari. Sic etiam ab *Hesiodo*, *Apollonio*, *Theocrito*que plurima accepit. Sumpsit quoque plerāque à Latinis, & cum nonnullos minima ex parte probaret, rogareturque cur eos legeret & exciperet, Respondabat se margaritas è cæno legere.

Grati tamen animi esse dico, eorum nomina profiteri, quos imitamur, & à quibus accepi-

mus. Nam ingenui pudoris est, vt ait Plinius, fateri per quos profeceris. Et hac quasi merces authori iure optimo pensanda est, ne fures esse videamur: quod nos quoque docuit Thales Milesius. Nam cum senex admodum admirandam quandam rationem de Sole commentus esset, eandem Mandritum philosophum Cyrenensem edocuit, qua quidem noua inuentione ille delectatus, cum prius gratias egisset, optare iussit quam mercedem pro tanto documento rependi vellet. Cui Thales, Satis, inquit, mihi fuerit, ô Mandrite, si id quod à me didicisti, cum proferre volueris, tibi non adsciueris, sed eius rei me potius quam alium repertorem pradicaueris.

EX LIBRO PRIMO DE

institutione Reipublicæ.

Vetus admodum & promulgata disceptatio fuit inter præclaros philosophia scriptores, vitrum præstantius sit, & ad benè beatèque viuendum aptius, ab optimo Princip gubernari, eique iustè inperanti parère, an verò in libera ciuitate optimisque legibus ac moribus constituta degere. Nonnullis enim, vni viro iustè ac legitime inperati parère æquius esse videtur, quam compluribus ac penè infinitis, & vt plerumque accidit, imperitis rerum gerendarum. Fit enim nescio quomodo, vt quos singulos veluti operarios ac baiulos contempserimus, eos deinde coniunctos vix regeri possimus. Firmant etiam

hanc sententiã Homeri testimonio, qui in secunda rhapsodia ait non posse rem benè geri multorum imperiis. Accedit præterea imitatio nature. Nam quemadmodum deum vnum, conditorum rerum omnium ac motorem cernimus, cuius imperio omnia reguntur; sic nobis æquum esse videtur, dicto vnius excellentissimi Principis omnes audire atque obsequi. Dicit præsidem vnicum Solem esse cernimus, noctis autem Lunam, quam quidẽ inter sydera & stellas regnare aspicimus, & maiore lumine minora astra obscuriora reddere. Sed vt ad minora descendamus, nonne bruta animalia nonnulla sunt, quæ imperio vnius obtemperant, munera imperata non detrectant, & tanquam sub imperatore pugnãt? Regem suum Apes habere quis ambigit? qui populũ nutu & arbitrio regat, & sedulas apes ad munera obeunda fauõsque componendos reddat.

Nihil enim suauius aut optabilius mortalibus esse potest, quàm sub optimo rege aut principe vitam priuatam agere sine iniuria aut populi ambitione. Sed quia natura principes dedit non immortales aut immutabiles, sed qui ab assentatoribus delicatè admodum educati deteriores plerumque euadunt: idcirco tutiorem vitam arbitranda esse censeo benè morate Reipublice, quàm cuiusque principis: illa siquidem diuturna ac penè immortalis est, hic paruo temporis curriculo senio ac morte conficitur.

Rarò admodùm accidit, Principem eo animò regnare, quo imperium acceperit. Ex tanta enim ac penè infinita Cæsarij serie, qui omnes imperio deteriores facti sunt, Vespasianus solus omnino ante se principum in melius mutatus est: vt Cornelius Tacitus refert. Initia enim principatus faciliora sunt, quoad populi fauorem sibi conciliauerint: sed postquam potiti rerum sunt, seuitia ac libidine omnia pessundant. Nullus Dei metus, nulla religio, eos coërcet, nec insanire desinunt, donec à populis opprimantur.

Thales Milesius (qui primus omnium sapiens appellatus est) interrogatus à familiari quodam suo, quidnam in omni vita difficillimum vidisset, Tyrannum, inquit, senem. Nec medijs fidijs iniuria. Nulla enim imperia difficilius exercentur, quàm in homines, vt etiam apud Xenophontem est. Nullum siquidem aliud animal in pastorem suum seditiosum est, vt parère nolit, fructusve abneget, præter hominem, qui insensus semper in eos qui sibi præesse aut imperare querunt, insidias meditatur, nouisque rebus studet.

Vnus princeps, qui omnes virtutes complectatur, vel nunquam inuentus est. Alium enim iustitia, alium fortitudo, alium liberalitas aut facilitas commendatum efficit. Sed cum in republica plures sint, vnusquisque partem aliquam virtutis ac prudentiæ habet. Quocirca in vnus

collati ciues, quasi vnum hominem prestant, qui multiplici ingenio ac memoria pollet, oculis pluribus cernit, operatur manibus multis, & pedibus penè infinitis nititur.

Xenophon cum civilem Persarum societatem sub rege Cyro laudare vellet, assererat pueros apud Persas ita instituta discere, ut apud alias gentes literas & studia bonarum artium discunt.

Difficile factum Platoni videbatur, ciuibz illis iustitiam persuadere, qui ad eam ipsam colendam à teneris (ut aiunt) vnguiculis non fuissent instituti. Et profecto si iureconsultorum volumina integra extarent, nec adeo fracta & mutilata essent, lucem nobis præberent clarissimam & amplissimam, non modò ad hanc civilem societatem conservandam, verumetiam ad moralem sapientiam, & ad usum maximarum rerum,

Homo animal est sociabile longè magis quàm apes, formice, grues, & eiusmodi genera: quæ gregatim aluntur, gregatimque sese tuentur. Prima societas est maris & femine, generationis gratia, quæ nisi simul fieri non potest: & alter ab altero, præscribente natura, vix diuellitur. Pignora siquidem natorum, mutuū amorē adeo conciliant, ut in commune semper studeant, & liberis eadē propemodum indulgentia ac sibiipsis incumbant. Non enim hominibus accidit quod reliquis penè animalibus, è quibus sola femina

curam alendorum filiorum suscipiunt: & paruo quidem tempore, materna ope indigent. Videmus enim aues pullos suos educare, quandiu implumes sunt, atque inuolucres, sed vt primum cernunt eos alis vii, sensum è nidis abducunt: & circumuolantes antecedunt, quoad firmiore nixu regantur: quod cum primum cernunt, libero cælo pullos permittunt, neque eorum deinde curam aliquam habent, aut aliquādo internoscunt: sed mare rursus queritant, nouaq; proli operā dant. Homo autem cum cernit liberos suos, tanta indulgentia afficitur, vt nihil magis studeat quàm victum eis parare, & patrimonia adeò ampla, vt perpetuò nihil eis posterisq; deesse possit. Hinc ortum est seminarium ciuitatum, quòd cum vir & foemina domum fecerint, crescente filiorum & nepotum numero domos alias addere opus fuit, cum vna eos non caperet: & sic pagos erigere, & societatem ex pluribus domibus constituere cœperunt. Cum sensim deinde cernerent quante utilitatis esset humana societas, quàmque facilius victum simul cōplures, quàm singuli compararent, tutiusque ab incursu ferarum degerent, pagos pagis adiungere, & familias familiis adicere, deque communi utilitate cogitare, cœperint.

Prima ratio eorum qui ciuilem societatem seu ciuitatē instituerunt, fuit vt tutè degerent, & à vi atque impetu munirentur. Tranquilli-

tas namque vite dux illis extitit ad innumera-
biles comoditates excogitandas. Credendum si-
quidem est sermonem humanum, (quo quidem homo
ceteris animantibus præstat) ante civilem socie-
tatem neutiquam distinctum fuisse. Vocem si-
quidem communem habemus cum reliquis ani-
mantibus, quæ gaudium aut tristitiam in pri-
mis demonstrat vel cupiditatem nonnunquam
aut metum. Sed propriis vocabulis res discernere,
& cogitationes nostras atque effectus cla-
ro sermone præfinire, id certè non nisi civile in-
uentum esse potuit. Studia præterea virtutum,
& bonarum artium discipline, certè non à so-
linagis hominibus, & ab iis qui ferarum more
in sylvis degebant: sed à civili viro qui in cæcis
hominum versaretur, multa audiret, multa dis-
fereret, inuenta excultaq; sunt. In ciuitatibus
namque bene moratis præmia proposita sunt iis
qui virtute aliqua excellunt: & honore & glo-
riâ honestantur. Honos enim, ut inquit Cice-
ro, alit artes, omnesque incendimur ad studia
gloriâ, Denique quicquid egregium studio vel
operâ suâ mortales habent in vita humana, aut
in ciuitatibus fluxit, aut in illis cultum nitos-
rimque accepit.

Homo qui in communi societate educatus est,
plurimum differt ab eo qui in agresti tugurio,
aut in montana solitudine, aut sylua viuit.
Hic enim cum feris ac brutis animalibus ad se-

uitiam natus esse videtur: ille autem cum hominibus ad iustitiam & humanitatem natus. Verum namque est, quod Aristoteles ait, beluam non hominem esse, qui civilem societatem fugit, & qui ciuitatis pars aliqua esse recusat, impius omnino. ut sit necesse est. Fugit namque congressus hominum, ne compellatur legibus ac iudicii parere, & legitimè imperanti obtemperare, quâ quidem re nihil perniciosius esse potest. Civilium namque bonorum maximum est iustitia, quæ quidem fundamenta humane societatis iacit, & sine quâ nulla civilis cõgregatio esse potest. nam, ut idem inquit philosophus, sicut optimum omnium animalium homo est qui perfectè viuit, sic pessimum omniumque deterrimum est qui à lege iudiciisque secernitur.

Perfarum leges, ut Xenophon scribit, in primis ad iustitiæ cultum instituunt: & ita ab ipsa pueritiâ, ut dictum est, ciues erudiunt, ut nihil turpe aut iniustum appetant. Quæ quidem persuasio omnium optima mihi esse videtur. Et si quo pacto fieri posset, ut omnes hac doctrina instituerentur, magna parte laboris nostri liberati essemus. Nâ si unusquisque præscriberet quid facto opus esset, & simul cõiuncti nulla cupiditate, aut alia omni perturbatione affecti, optimè consulerent, nullû ambitio, nullû auaritia, nullû simultas, nullû inuidia adeo raperet, ut à veritate distraheretur, nec priuatâ utilitatē aut

insanam voluptatem potius quàm commodum publicum, aut veram rationem sequeretur.

Anacharsis cùm audiuisset Solonem legibus scribendis apud Athenienses incumbere, impensè eius operam ac diligentiam irrisit, asserens leges illas aranearum telis similes esse futuras, quæ minora volatilia comprehenderent, scinderentur autem à maioribus. Quam sententiam deindè crebris sermonibus vsurpabat & Solon, nec iniuriâ. Nam in magnis sæpenumerò ciuitatibus, & in quibus etiam studia bonarum artium vigent complures videmus qui turpius degunt, quàm si in syluis ac montanis regionibus educati essent.

Dion in libris suis qui de regno inscribuntur, dicebat longè maiora geri paucorum consilio, quàm multitudine, aut viribus fortissimorum iuuenum. Quod etiam Homeri sententiâ comprobatur, cùm Agamemnonem inducit asserentem longè facilius se posse rem Troianam euertere, si decem Nestores vt Vlysses in consilio haberet, quàm si totidem Asaces & Achilles fortiter dimicantes.

Oligarchia, seu status ille Reipublicæ in quo pauci dominantur, paululum quidpiam à tyrannide differt. A censu enim & diuitiis magistratus eliguntur, & sola opulentia dominatur: neque libertatem sibi aut virtutis finem prescribit, sed solas diuitias, quas Cicero belli subsi-

dia, & pacis ornamenta esse affirmat. Sed malè cum diuitibus res agitur, cum nullus locus virtutis relinquitur, & plebs humiliter famulatur.

Accidit nonnunquam ut in aliquibus ciuitatibus soli opifices & agrorum cultores dominentur: qui quoniam multitudine prestant, nobiliores pessundant: & virtute aliqua affectos, bonisque artibus eruditos, ludibrio contemptuique habent. Fieri per fortunam potest, ut huiusmodi ciuitas que sic erigitur, turò aliquandiu ac quietè se habeat, sed inclinante fortuna, facillè cernitur quàm difficile sit cum eiusmodi hominibus benè agere. Qui enim in agris aut officinis aluntur, omnium rerum experientia carèt, submissòque animo regunt: nec doctrina aut genere, aut magnarum rerum experientia adiuuantur. Et dum nobiliores formidant, temerè omnia aut crudeliter agunt. Plebs nanque omnis aut humiliter seruit, aut cum magnà crudelitate imperat.

Iniquum præterea esse videtur, ut cum ciuitas ex solis nobilibus constare nequeat, sed longè maior sit reliqua multitudo, soli nobiles imperent, reliqui autè omnes famulentur. Alimenta enim naturalia agricultura nobis suggerit, mercatura verò reliqua necessaria: Quo fit, ut neque sine cultoribus agrorum, nec sine mercatoribus ciuilis societas esse possit. Non sunt igitur mercandi à publicis muneribus, quorū usus

Reip. necessarius esse cernitur, ne contemni se arbitantes, à patribus secedant. Quotiescunque enim Romana plebs à patribus secessit, non sine periculo magno semper renouata exitit.

Mediocrates certè homines, qui neque abiectioni sunt, neque opulentia nobilitatis, nimis exultant, longè modestius præsumunt. Sed si alterutrum necessarium est, ut vel sola nobilitas vel sola plebs imperet, longè tutius arbitror cum nobilitate quàm cum plebè agere. Rarò enim turpiter aut indecorè agit, qui maiorum suorum laudem secum periclitari cernit. At ille qui per sese ignotus, maiores suos longè obscuriores habet, parvâ admodum iacturam sibi aliquando facere videtur, si deliquerit.

Non desunt tamen exempla rusticorum ac ignotorum hominum, qui fortiter pro patria dimicarunt. Nâ alios ab aratro accersitos, alios à grege vel alio armêto auocatos legimus, qui magnas populo Romano victorias pepererunt. Ego autem in eorum numero sum, qui optimam rem publicam esse dicunt, quæ ex omni genere hominum commixta sit.

Optima respublica appellatur, in qua nō singuli aut plures ad nutum voluntatis imperant: sed ea, in qua lex tantum dominatur. Aequalitas namque inter ciues, societatem civilem stabilem reddit quæ tunc vel maximè viget, cum æquo iure omnia censentur. Fit enim plerumque

ut affectus, iudicia hominū perturbent: & aliis timor, alium odium, alium spes, alium metus, alium ambitio aut auaritia compellit ea iudicare, quæ non modò iniusta, verumetiam contra mentem eius sunt qui iudicat. Videmus nempe sæpenumerò iudicem affectu quodam concitatum, ea decernere, quæ paruo deinde intervallo libenter commutaret.

Aequalitas inter ciues concordiam parit, sine qua nec firma nec stabilis omninò civilis societas esse cernitur. Nulla enim vires satis esse possunt, nullum praesidium, nulla opes, nullaque rectigalia his ciuitatibus, quæ intestino bello laborant. Rursus autem nec parua, nec parum diuturna ciuitas erit, quæ ciuium concordiam munita est. Elaborandum igitur in primis erit ut equali iure inter se ciues viuant, & ne alij perpetuò imperent, alij autem perpetuò famulentur. Instabilis enim omnis societas est, in qua non omnes pari iure censentur.

Homo cum genus suum amet, ac congregabilis sit & sociabilis, præter reliqua animantia: & cum nulla societas sine iustitia, firma aut stabilis esse possit: ad illam vel in primis natus homo cernitur, cui præcipuè indulget. Primum autem iustitia munus est, pietas erga deū: cuius quidem virtutis nullum aliud animal præter hominem particeps esse cernitur. Solus homo deum cognoscit, eumque ut authorem mundi, effectoremque

remque rerum omnium, reueretur & colit: à quo quidem se participem rationis factum dignoscit: in quocum iustitiam summam esse cernit, iustitiæ se imitatore ut ostendat oportet, si se sui similem esse velit.

Parit discordiam maximam, ubi eorum quò in pari crimine deprehensi sunt, alij graviter plectuntur, alij autem intacti omnino relinquuntur. Secus foret, si imparia essent delicta. Lōgè enim durius animaduertendum esse arbitror in eum gubernatorem qui nauim onustā auro & argento euertit, quàm in eū qui arena aut singulari creta oneratam omisit, quanuis suum vterque officium neglexerit. Ea enim quæ pluris sunt, maiorem diligentiam exigere videntur.

Nulla nanque persuasio in civili societate præstantior esse potest, quàm libertatis, ad quæ animus omnium ciuium dirigendus est. Quod quidem facile factu erit, si plerique omnes sperabunt se aliquando magistratu potituros: honori siquidem quisque studet, quem cum videbit sibi præceptum, spèque esse fraudatum, nunquam animo quiescit: nec negligentior in republica erit, vel malè omnino animatus extiterit. Hinc seditiones inter ciues oriuntur, hinc similitates & inuidiæ: quæ quidem res statū publicum infirmiores reddunt. Prefinitum igitur tempus magistratus habere debet: nam perpetuo imperare in libera ciuitate, odiosum est.

Erit etiam studendum, ut iusti inter se ciues sint, & ad virtutem omnia dirigant, contentique rebus suis, aliena non appetant.

Ociosus in republica nullus sit locus, per desidiam siquidem ac socordiam omnia perperam agunt. Unde verum est illud Marci Catonis oraculum: Nihil agenda, homines male agere discunt. Industrie honorum ciuium semper inuident: quibus cum similes esse nequeant, similitate & odio eorum statum labefactare conantur. Excludendi igitur sunt à publicis functionibus: quia nec dignè imperare possunt, & parère atque obsequi detrectant, quibus ex rebus omnis ciuili societas continetur.

Non est illorum sententia laudanda, qui dicunt parentum culpa seu delicto, posteros perpetuò excludendos à republica. Nam sic omnià felicitatem desperabunt, cum videant nullam veniam sperandam esse, nullaque virtute sese redimere posse. Fit enim sepe numero, ut eorum animi ad res nouandas promptissimi sint, & desperatio aliquando in virtutem conuertitur. facile enim qui periclitantur, Maronis doctissimi poetarum sententiam vsurpant,

Vna salus victis nullam sperare salutem.

Omnium rerum, ut inquit Cicero, ex quibus aliquid acquiritur, nihil agriculturà melius esse potest, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. Agricultura enim sola est,

agricultura

cui & ingenui & excellentes viri manum admo-
uere debeant: tum propter vite necessitatem,
cum sine ea neutiquam vivere possimus: tum
etiam quod quæstum nobis honestissimum &
sine fallacia ac mendacio præbet.

Certè robusti magis & longè melioris va-
letudinis iuvenes in agris fiunt, quàm in ciuita-
tibus, in quibus somno & libidinibus indulgen-
tes, imbecilles fiunt, maleq; valetudinis. Non igitur
admirandum est, si in agris obduratos iuue-
nes Romani extulerunt, cum imperium orbis
terrarum non ignaviâ & desidiâ, sed robore &
fortitudine quæsierunt.

Nos autem agriculturam quasi sordidum
quæstum fugimus, & agricolas ludibrio habe-
mus. eosque tanquam seruos aut ad perpetuum
laborem addictos, contemnimus, plurisque mer-
cium ac pigmentorum institores, vel cocos, aut
sartores facimus, quàm optimū quémque agri-
colam. Cuius industriam tunc omnes alios opifi-
ces vincere dicimus, cum populus famelicus opẽ
alimoniâque implorat, & ieiunus admodum
seuit, & timere nescit. Alimenta enim nobis
sola agricultura præbet, edificium adiuuat, &
vestimentum penè suppetit. Pascendo etiam pe-
cori solus agricola incumbit. Quæ res tanti fuit
apud veteres, ut interrogatus Cato, quidnam
agendo, celeriter quispiam locupletari posset: Si
benè pasceret, inquit, rursus quid deinde facien-

do? Si satis bene pasceret. Quo quidem responso ostendit medtorem etiam domini diligentiam in pascendo pecore alios fructus superare. Quinimò nulla ars, nullaque hominum industria efficit beatum hominem, quàm agricultura.

Hesiodus & Homerus instrumentum rei rustice & agricolarum, magis probauerunt, quàm bellatorum ac rei bellicæ. Illud enim mortalibus vitam ac felicitatem pollicetur: hoc autem mortem ac miseriam.

Optimi patresfamiliàs, ab his quibus imperant, ocy magis quàm negocij rationem exigere debent. Et doctissimi etiam veteres censuerunt, nihil magis odio prosequendum, quàm seignitiem ac torporè animi. Quocircà antequàm epularentur, adolescentes ad mensam aduocabant, ab eisque rationem exigebant: quid officij, quidve negocij per diem peregissent: & illis solis esculenta apponebant, quorum industriam comprobabant. Illos autem ex cenaculo extrudebant, qui per ignauiam & inertiam, nihil egissent: & cibum officio negociòve vt lucrarentur, imperabant.

Hanc etiam in primis operam suscipiant, qui Republicæ præsunt, vt iuuenes studiis bonarum artium indulgeant. Cura enim disciplinarum, præcipua omnibus esse debet in omni libera ciuitate. Nam beatas fieri Respublicas Plato aiebat, quæ, à sapientibus & doctis viris regeren-

tur: vel si minùs, (quando non omnes doctissimi evadere possumus) mercatura, nautica, aliæve artes civili societati vtiliter exercerentur. Pro se quisque laborare debet, ut vsui sit sibi, familiarique suæ, & aliis conciuibus. Inter severissimas enim Draconis leges illa etiam fuit, ut ociosi damnati capite punirentur.

Scribit Diodorus legem fuisse apud Aegyptios, quâ singuli cogebantur nomina apud praefides profiteri, & qua arte quove lucro sustentarentur, ostendere: & si qui mentirentur, aut iniusto quaestu viverent, capite damnabantur. nec mediufidius iniuriâ. Ociosi enim & ignavi iuvenes venenum sunt civitatis, prout ad libidinem sunt, bonis invident, aliena appetunt, & denique seditiosi & turbulenti evadunt, adeo ut pessime cum illis agatur.

Optime Marcus Cato, in libris de Moribus scripsit, vitam humanam esse veluti ferrum: quod si exerceas, conteritur, & cum splendore quidem: sin minùs exerceas, rubigo interficit. Sic homines exercendo honestè, conteruntur: si non exercentur, inertia atque torpido plus detrimenti affert, quàm industria. Pulchrè admodum idem Cato in oratione quam Numantia apud equites habuit, Cogitate enim animis vestris milites (ait) si quid vos per laborem rectè feceritis, labor citò recedit, benefactum remanet. Si quid autem per voluptatem nequi-

ter feceritis, voluptas citò abibit, nequiter autem factum perpetuò manebit. Quæ quidem sententiæ declarant nihil deterius esse ocio, nihilque laudabilius industria aut negociatione.

Fouendi sunt mercatores & opifices omnes qui suo labore & industria victum queritant, & ciuitates longè magis abundantes reddunt, rebus quæ vsui esse possunt. necessarij enim sunt mercatores, qui quæ nobis supersunt euehant, & permutando ac vendendo ea aduehant quæ necessaria sunt.

Consuetudo Gallorum, qui Belga appellatur, mihi probanda esse videtur, quòd minimè ad se mercatores venire patiantur, qui ea importent, quæ ad effæminandos animos pertinet. Fit enim temporibus nostris, vt irritamenta veneris & libidinium illecebra ab extremis vsque Oceani partibus vndique apportentur. eiusmodi enim nauigationem neutiquam necessariam, minùs laudandam esse censeo: sed eam duntaxat quæ superflua cū his cōmutat, quæ nobis vsui esse possint.

Lacon quidam dixisse fertur, Finis præscribendus est lucro, propter varios fortune casus, ne paruo temporis momento id mercator amittat, quod in omni vita sua perlucratus est, cogaturque decoquere: quod quidem sine ignominia ac probro nequaquam accidere potest, etiam si id sine culpa aliqua fieret. Eiusmodi autem ignominia vt careant mercatores, auerit, uti sine

imponant: ne pauperiem in senectute cum irrisione etiam pati cogatur, Ab his tamen magnis mercatoribus ementes, ut rursus aliis vendant, vituperandos censet Socrates: nisi adeo imbecilles & inualidi sint, ut aliud viuendi genus minime exercere possint.

Solonis lex præcipuè laudatur, quâ quidem sancit filium nequaquâ parenti necessaria vitæ subsidia debere, à quo nullam artem accepisset.

Opifices qui parant ea quæ vsui nobis sunt, & sine quibus minis commodè viuitur, non modo tolerandi, sed etiam inter honestos ciues censendi sunt. Flatores, fusores, statuarij, calatores, excusores, figuli, vitrary, sutores, lanarij, coriarij, vestiarij, textores, fabritignarij, lapidarij, cementarij, ferrarijque, & alij complures id genus, admittendi sunt, partim quod quæ utilia sunt parent, partim quod urbem diuersa ornamentis illustriorem reddant.

Lacedæmonii, ut ciues suos ab omni questu abducerent, & ad agriculturam, venationem, remque militarem impellerent, aurum & argentum tanquam pestem ciuium ex ciuitate sua eiecerunt, & ferream quandam pecuniā grauioris ponderis instituerunt, ut ab omni commercio vicinorum extruderentur, & aduentitijs omnibus carerent.

Modeste mercaturam agentes, & qui non fœnus faciant, (quod proximum homicidio Mar-

aus Cato esse declarauit, cum interroganti quid
foenerari sibi videretur esse: Quid hominem, in-
quit, occidere? quique non mentiantur, nec per-
urio mendacióque alios decipiant, Reipublica
numeribus honestandos esse censeo.

Sordidi questus opifices, & voluptatum mi-
nistri, quique gula ac Veneris iritamenta parant,
non modò non admittendi in reipublica sunt, sed
etiam è ciuitate extrudendi. suis vanque ganeis
& populus plurimis obsunt, prosunt autem ne-
mini. Leues etiam artes qui exercet, & ex qui-
bus nihil consequi possunt, neglectui còtemptuiq;
habendi sunt, & ludibrio potius habendi, quàm
aliquo munere honestandi.

In suffragiis ferendis, honestatis & virtu-
tis prima ratio est habenda. Secunda verò libe-
ralium disciplinarum, quae fructum in ciuitate ha-
bent vberimum. Tertia autem nobilitatis. Nam
quorum maiores illustri aliquà glorià floruerunt,
non sunt filij posteriq; negligendi, nisi sua igno-
minia maiorum suorum laudes obscuriores red-
dant. Quarta deinde sit ratio eorum qui mer-
atura, artificio & industria ciuibz prosunt,
& urbem opulentiorē nitidiorēque reddunt.

Vulcanus, qui astronomiae peritissimus fuit,
& Mercurij successor in regno, argentifodinas,
aurifodinas, ferrariasque inuenit: forcipem ex-
are, & arma bellica & agrestia ab eo prius in-
uenta. Graeci volunt: dicuntque cum iure mili-

tari plurimum valuisse.

Et cum vulnus in pede accepisset, claudum factum esse. Is etiam astra ignea esse censuit, & omnia ex igne creari.

Curabunt igitur qui reipublica præsunt, ne in ciuitate architecti desint. Sacra enim vel publica edificia ubi mala dimensionis errata ostenduntur, argumento peregrinis esse possunt, principes reipublica non elegantes esse. Priuata verò ades malè materiata, malèue distincta, & luminibus ineptè illustrata, indecora sunt, & ad habitandum minùs accommodata. Speciem idcirco vrbis, & adium domorumque vtilitatem respiciet architectus in pace & ocio: belli verò tempore, machinis, tormentis, lapidumque balistis adeò utilis erit architectus, vt magno honore publicisque functionibus afficiendus sit. vrbes enim nonnullas obsidione liberatas vnus architecti solertia legimus.

Inter spectacula quæ in omni terrarum orbe laudantur, habebatur Thebe vrbs in Aegypto, magnitudine, mœnibus, edificiisq; admiratione dignissima: quippe quæ centum haberet portas, mirabili quodam artificio distinctas. Vnde & tam ambitiosum nomen habuit, tantèq; præstantiæ exitit, vt tota provincia, Thebarum nomine nuncupata fuerit. Ea tamen ante imperium Romanum diruta fuit. Muri deinde Babylonis, quos Semiramis cocto latere & bitumine condidit, ad

mensuram in circuitu stadiorum trecentorum octoginta quinque: & altitudo inter turres cubitorum quinquagenum, latitudo verò pedum triginta erat.

Pictura eruditionem maximam præfert, & commercium cum poetica habet. Nam Sextus Empiricus ex Simonidis poeta sententia picturam dicebat esse tacentem poesin, poesin autem loquentem picturam. Et certè magni ingenij est, & diuinam propè cognitionem attingit, varias animalium rerumque species sic mente concipere, ut penicillo & variis coloribus adeò exprimantur, ut nihil illis præter spiritum desit. Legimus enim bouem ad aspectum pictæ bouis mugisse, & pictis viris nonnullos fuisse deceptos: auesque ad pictam speciem sui generis excitatas esse.

Pictura enim non modò gratiam habet, & delectationem mirificam præbet, verumetiā præteritarum rerum memoriam seruat: & historiam rerum gestarum ante oculos nostros perpetuò præfert. Quinetiam legendo picturas in quibus præclara facinora exprimuntur, excitamur ad studium laudis, & ad magna negocia obeunda. Quocirca non erit verendum, ne manus adolescentulorum coloribus inquinentur, cum proximè doctrinæ accedat pictura.

Iulius Cæsar questor in Hispaniam missus, eum Cades venisset, animaduersa in Herculis templo magni Alexandri imagine, ingemuit, &

quasi pertesus ignauiam suam, quod nihil adhuc memoria dignum egisset in ea etate, qua ille maximam orbis terrarum partem subegisset: missiōnem à senatu postulauit: & eiusmodi memoria gloriæ excitatus, paruo tempore gesta ac laudem Alexandri Macedonis superauit.

Cato censorius vix equo animo statua caruisse videtur, cum interroganti cur inter multos imaginem non haberet, respondit, Malo equidem bonos viros ambigere, quare id non meruerim, quam (quod grauius est) musitare cur imptrauerim.

EX LIBRO SECVNDO DE INSTITUTIONE Reipublicæ.

AEgyptij reges longè maiorem gloriā disciplinarum bonarum artium esse duxerūt, quam rei bellicæ: proinde omnes studiis sapientiæ mira quadam diligentia incumbabant. Nec quispiam se satis dignè imperare arbitrabatur, qui non præter ceteros in aliqua doctrina excelleret: & operam suam aliis compluribus nauaret. Hoc studio incitatus Ptolemæus, illustrem illam bibliothecam Alexandria comparauit, vt sapientiæ seminarium in posteros propagaret, & ciuibus ac peregrinis prodesset. Musis præterea & Apollini ludos dicauit, & poetis & oratoribus in certaminibus, veluti athletis, magna præmia, summosque honores constituit, vt diligentius literarum studiis insudarent. Fuit sanè apud Aegy-

ptos antiqua valdè eruditio, quorum sacerdotes qui cum regibus versabantur, primi mortalium in mathematicis clarissimi habiti sunt: ad eos quoque ex omni terrarum orbe discipuli confluxerant, ut doctiores euaderent. Nec quispiam satis eruditus videbatur, qui Aegyptiacæ disciplinæ expertus esset: ad quam perdiscendam, ut Diodorus Siculus refert, Orpheus, Musæus, Melampus, Dadaeus, Homerus, Lycurgus, Solon, Pythagoras, Plato, Eudoxus, Democritus, Euripides, & complures alij accesserunt, qui disciplinas omnes omnium gentium illustrauerunt.

Literas in primis ab omnibus, si fieri potest, ediscendas esse censeo: nec illis assentior, qui eas ingenij memoriæque pestem esse affirmant: de quorum numero fuit Plato, qui literarum usum memoriæ obesse asserit: quoniam illa quæ scriptis reposuimus, veluti custodire desinimus, quemadmodum illa quæ in scriniis optimis etiam clauibus asseruantur, neglectui nobis sunt. Veruntamen inter hominum inuenta haud scio an aliud præclarius dici aut excogitari possit. Admirationis enim videtur esse, pauculis admodum notis infinitas hominum voces, innumerabilia verba; innumerabilesque sententias complecti. Mortales namque omnes doctrinæ essent, mortalia hominum gesta, nisi literarum monumentis seruarentur: quæ tanti extiterunt, ut earum inuentum plerique & populi & excellentissimi viri sibi vendicent.

Eas igitur literas non modo ediscendas censeo, sed vix arbitrari possum in libera ciuitate quēpiā sine literis ingenui ciuis nomen mereri. Quāliter enim sine literis, non solum liberales disciplinas, sed minimas quasque artes ediscere aut tueri possumus? Nec mercatura ipsa aut agricultura sine eis satis tuta esset. Hæ nanque memoriæ rerum consulant, posteritatem instruunt, præterita futuris cōnectunt, & ratiocinationem totius vite nostræ perpetuò agunt: Idcirco optimū quidem factū, eis pueros imbuere priusquā alius rebus incumbant, si eos viros aliquādo euadere volumus, aut in ciuium numero cēseri. Prouerbiū sanè Græcū est, hominem sine literis similem esse infructuosæ arbori.

Curabunt ergo qui reipublicæ præsent, & publica quidem mercede, vt singula quæque doctrinæ optimos præceptores habeant: qui publicè instituunt. Non enim priuati omnes possunt victum filiis suppeditare, & mercedem præceptoribus pensitare. Egregij sint in primis grammaticæ præceptores, & non modo literis, sed moribus quoque probatissimi. Periculosum enim est, vt prouerbio dicitur, ouem lupo committere: & eum quem præceptorem pueris adhibueris, corruptorē experiri. Vicia enim quibus ea ætate pueri inquinantur, perpetuò remanent, vel cum magna difficultate auelluntur.

Grammaticen Romani tantī fecerunt, vt in

triuis eam ex senatusconsulto publica mercede doceri edixerint, quocirca triuialis scientia diutius nuncupata est. Hanc artem primò inuētam fuisse à Memphite Aegypti oppido, multi sunt authores.

Pythagoras Italica philosophiae princeps, quem Plato penè in omnibus imitatur, putat scientiam mathematicas necessaria esse ciuili viro, frustra que opinatur quenquam philosophari, qui non eam non modo primoribus labris, ut dicitur, attigerit, verum omninò exhauserit.

Lucius Columella singulos quosque dies astronomica ratione obseruari praecepit, tum propter rei rusticae utilitatem, tum propter pericula quamplurima euitanda: quae moniti à peritis eius disciplina cauere possumus.

Anaximander Milesius Lacedemoniis praedixit ut ciuitatem ac teſta custodirēt: Instare enim terrae motum hac disciplina prauidit, quod quidē effectum est, & magna pars eius urbis, montisq; Taygeti corruit. Sic Hippocrates venientem ab Illyricis pestilentiam praedixit, discipulosque cum urbes Graeciae dimisit, ut egrotantibus adessent. Pericles Atheniensium imperator, exercituum suum Solis defectione perterritum, iam iamque hosti veluti propitiore numine adiuto, trophaeum concedentem liberauit, reddita ratione, id syderis natura fieri, non autem ira dei, aut prodigio aliquo accidere.

In disciplina astronomica, & in ceteris mathematicis plurimum claruit apud Romanos Publius Nigidius, cui, figulo cognomentum adhaesit, propter pulchrum eius scientiae commentum. Nam cum disputaretur, cur gemini diuersa haberent fata, cum & geniti & orti iisdem syderibus essent & ipse suae artis partes tueretur negaretque id fieri posse, propter caelestium orbium motum, id hoc pacto ostendit: Figuli rotam magna vi concitauit, & in eandem duas atramenti guttas liquauit: & desistente motu, longo intervallo in extremitatibus rotae, guttae inuenta sunt. Quomodo igitur, inquit, opinantur, cum tam celeri vertigine caelum rapiatur, posse & gigni & oriri geminos eodem sydere: cum figuli rota paruo concitata cursu, excussas guttas eodem momento tam diuersis locis ostendat? Hoc quidem inuentum tam gratum audientibus fuit, ut disputationis palmam, & perpetuum cognomen auctori suo dederit.

Muscam Lycurgus adeo probauit, ut eam a natura hominibus traditam ad tolerandum facilius laborem assereret: & tibias in re militari constituit, quibus progressui receptuique canerent, & animos militum adeo incitarent, ut ignavissimi etiam eiusmodi concentu concitati, fortissimi aliquando euaserint, patriaeque victoriam pepererint. Cretenses etiam impetum in hostes facturi, lyra modulis incitabantur: Argini autem tibiis, sicut Latini tubarum clangore: & Calli

cornuum strepitu.

Timotheus musicus excellentissimus, cum se Alexandro regi ostentare aliquando vellet, peritè adeo. & musicè modulatus est, vt regem nihil tale per id tempus cogitantem, quasi numine aliquo percitum, ad arma compelleret: victoriæq; occasionem præberet.

Musica in libera ciuitate admittenda est, etiam si nihil aliud quàm delectationem præ se ferret non enim in negotio semper esse possumus. Et huiusmodi oblectatio in negotio honestissima est, vnam vt eleganter Cicero ait, liberi hominis officium est, aliquando nihil agere: & animũ à diuturna cura reuocare, quod quidem in primis efficit musica: vt laborum & ærumnarum aliquando obliuiscamur.

Musicen triplicem Plato fecit. Vnam voce solum constare dicebat, vt in cantu humano cernimus. Alteram verò voce simul & manu, vt cum uerborum pulsibus, oris modulatione concinimus. Tertiã autẽ solis manibus perfici ait: vt cum silente organo vocis, cytharam percutimus.

Musicæ disciplinam Pythagoras putat nõ inuentum hominum esse sed opificis mundi, qui orbcs cælestes harmoniam quandam interuallis ac commotionibus ciere & comouere fecerit: ex qua, humana musica manarit: quæ quidem musica civili viro utilis est: & nõ modo animum oblectat, verum etiam ingenium fouet, & promptiores alacriorisq;

erioresque viros reddit, non solum ad rem militare, verum ad summa quæque negotia obeunda. Quin etiam à Pæone, & nonnullis aliis medicis egrotos penè desperate salutis, musica oblectamentis curatos fuisse legimus: & insanos quosdam, mentis compotes fuisse factos.

Si corporum nostrorum, & tranquillitatis vite (quæ sine secunda valetudine vix esse potest) rationem habere volumus, fatebimur medicinam excellentissimam, & mortalibus necessariam esse. Nam, ut refert Cornelius Celsus, qui libros elegantissimos huius disciplinæ scripsit, alimenta sanis corporibus agricultura promittit: sanitatem autem aegris medicina: & idcirco Deo optimo maximo gratias habere debemus, qui vitam nobis largitus est: deinde medico, qui eam nobis conservat, diuturnioremque facit. Hanc omnium disciplinarum antiquissimam esse doctissimi Græcorum authores perhibent, eius nanque inventor fuit Apis Phoronei & Pythonis filius, qui Aegyptiorum rex fuit.

Medicinam veteres trifariam diviserunt, ut una pars esset quæ victu, altera quæ medicamentis, tertia verò quæ manu mederetur: & huic parti plurimum profuerunt inuenta Alcmeonis Crotoniatæ physici, Pythagoræ auditoris: qui singulis humani corporis membris, atque articulis resectis, intimis omnium vitalium partium scrutatis, primus cadaverum dissectionem (quam Græci Ana-

tomiam appellant) excogitavit.

Si medicina corporis, in optima republica est necessaria ob varia agrotationum genera, quæ quotidie mortalibus accidunt, ut integris validisque corporibus bene degere possimus: quanto magis necessaria erit animi medicina, sine qua nec corpora ipsa bene valere possunt? Est enim homo pluribus morbis obnoxius, propter varia escarum genera quibus vescitur: ut ait Homerus. Tamen animi morbi non pauciores sunt quam corporis, & quibus longè magis vexamur, & maiori discrimine periclitamur. Qui morbus iracundie esse videtur, qua cum laboramus parum admodum ab insanis & furiosis secernimur? Qui morbus auaritiæ esse videtur, quo quidè perciti, non patriæ, non parentibus, non liberis, non nobis denique ipsi grati esse possumus? Quid metus, quid formido, quid ignauia ac socordia in nobis efficit, innumerabilesque aliæ animi perturbationes? quibus cum tenemur, non modò animo, sed & corpore laboramus. Animi autè medicina in primis eloquentia est, quæ philosophiæ rationibus ad vitia nimium elatos comprimit, deiectosque erigit, & ignauos fortes efficit. Quæ enim alia vis quàm eloquentiæ esse potest, furem in populum comprimere, aut metu perculsum excitare?

Eloquentiam veteres rerum dominam esse dicebant: nec in pace & ocio solùm utilis habetur, sed etiam in bello atque tumultu vires alias

omnes antecellit. quod quidem verū esse asseruit
Pyrrhus Epirotarum rex. Nam cū bellum in
Italia gereret, comitem quasi gerendorum ac so-
cium Cineam Thessalum oratorem, Demosthe-
nisque discipulum accipiebat, eiusque opera im-
pense admodum utebatur. Nam ad ciuitates
quas vi & armis subigere non poterat, eum ora-
torem mittebat, quas magna ex parte in senten-
tiam suam adducebat, adeo ut saepenumero Pyr-
rhus diceret, plures à Cyneæ vrbes eloquentia in
potestatem suam redactas, quàm à se armis esse
superatas.

Oratoria in triplici causarum genere versa-
tur: quorum primum suasionem & dissuasionem
continet. Quacūque enim in republica delibe-
rantur, suasionem aut dissuasionem indigent, ut ve-
ritas eruatur. Quocirca orator, id est vir bonus
dicendi peritus, suadebit quæ vsui esse videbun-
tur, ne populus falsa opinione dilabatur, & eas
comprobet quæ paulò post aut mutare cogatur,
aut pœnitentia ductus iniquo animo ferat. Secū-
dum genus demonstratiuum appellatur, quod in
laude vel vituperatione versatur. Tertium autem
genus est quod in iudiciis versatur: id in accusa-
tionem & defensionem prolabitur.

Malus autem istis temporibus error plerāque
vrbes inuasit, in quibus cauidici dicendi igna-
ri, vel potius rabulæ, ut prisci appellabant, can-
sas agunt: qui quæstus tantum gratia garrimæ

& idcirco lites producunt, & penè diuturnas faciunt: quæ res in ciuitatibus perniciosa est, parit enim discordiam ciuium, similtates & odia.

Apud Venetos, quorum respublica iustitia, imperio, opulentia, & ciuium splendore, non modò in omni Italia, verumetiam in vniuerso terrarum orbe præclarissima habetur, doctissimi quique in arte dicendi ex omni nobilitate causas dicunt: ex quibus diutina exercitatione id assequuntur, vt disertissimi in eorum republica quâ plurimi euadant.

Tenendi sunt in ciuitate poëta, & honore ac laude decorandi: qui quidem commendatissimi omnibus esse debent, cum propter eorum raritatem (nihil enim rarius in omni hominum suo optimo poëta inueniri potest) tum propter ingenij magnitudinem, diuinamque naturam. Nec exulabunt ab optima ciuitate ipsi poëta, quicquid dixerit Plato, cum vtilis admodum esse cernantur. Quid enim grammatice sine poetarum pertractatione eruditionis haberet? Verborum elegantia, linguæ proprietas, suauis translationes, verborum sententiarumque licentia, quæ orationes quasi stellis quibusdam ornant: nonne à solis poetis inuenta, & suis locis collocata ac distincta sunt?

Socrates philosophus dicere solebat parum sibi videri naturæ secreta speculari, & vitæ nostræ rationem negligere. Quid enim nobis prodest ab-

data quædam naturæ rimari, & stellas ac sydera animo metiri: si nos ipsos ignoramus, & rationem quæ appetitum nostrum regere debet, quæque à mutis animalibus discernimur, negligimus? Quid turpius ac scædus esse potest, quàm videre hominem doctissimum libidine inflammatum, furentem ira, cuncta rabide appetentem, inexplibili cupiditate incensum: adeò ut quo magis adsunt, magis egere videatur? Certè eiusmodi viro id accidit quod Thaleti philosopho (qui vnus è septem sapientibus fuit) vsu venit, is enim aliquando noctis tempore domum egressus, sydera inter ambulandum cõtemplabatur: & in subiectam scrobem seu foueam decidit, & exclamauit. Anus autem quædam voce excitata, cùm ad fenestram accessisset, rogauit quidnam acturus esset prolapsus? & ille, ut cœlestia intueretur, respondit, Ridens verò anus inquit: quæ ante oculos tibi sunt, non cernis, & cœlestia queris?

Delphicum illud oraculum, quod præfixum foribus templi fuisse dicunt: quicunque rectè sapere vult, sibi præfigere debet, ut sequatur, Nosce te ipsum, Seipsum enim ignorat, qui virtute animi uti nescit, metu frangitur, lætitia gestit, cupiditate incēditur, libidinibus torretur: contra quæ mala philosophia nos armat, & non modò radices, sed minutissimas quasque fibras perturbationum euellit. Huic philosophiæ operam dabit optimus quisque ciuis, qui non modò sibi suisque,

sed patriæ etiam prodesse cupit.

Philosophia nos edocet iustitiam esse, quæ humanam continet societatem: sine qua nec ciuitas esse potest, nec domus recte gubernatur. ea enim nobis suadet, ut iure nostro utamur, neminem iniuria afficiamus: viuamus contenti rebus nostris, ab alienis autem non modò manus, sed & oculos abstinentes habeamus.

Philosophiæ cognitio non modò priuatis ciuibus, sed & regibus, ducibus, principibusque iucundissima extitit: & in magnis rebus gerendis plurimum profuit. Philippus enim Macedo cum accepisset genitum sibi filium Alexandrum, ad Aristotelem scripsit, se diis gratias habere, non tam proinde quòd filius sibi natus esset, quàm quòd eum nasci contigit Aristotelis tempore, à quo quidem sperabat eum talem doctum iri, ut se dignus euaderet, & successione rerum suarum. Atque cum primum fari cepit, nutu Aristotelis eum nuturi iussit: cui deinde eum aduultum in disciplinam tradidit. Et deinde cum propter aduersam valetudinem eum in castra sequi requireret, Callistheni discipulo obeundas suas vires tradidit, ut regi adesset, eumque philosophiæ studiis adiunaret.

Pericles, qui tot præclaras res gessit apud Athenienses, magistrum habuit Anaxagoram, cuius præcepto fertur frequentissime vsus, non morò in rebus urbanis, verumetiam externis &

bellicis. In quibus cum esset intentus, audiretque Anaxagoram diuturna vita tadio per mediam mortem sibi consciscere, ad eum confestim aduolauit: & supplex precibus lachrymisque orauit, ut si non sibi, saltem Pericli viuere vellet, quem consiliorum socium in Repu. optaret.

Iulius Caesar in omni literarum genere eruditissimus fuit: & doctissimos quosque viros premiis & honore affecit. Cuius exemplo Octavianus Augustus philosophiae praeceptorem habuit Athenodorum virum atatis suae doctissimum.

Galli qui Celtæ dicuntur, Druidas quos vernaculo verbo appellant, philosophiae inuentores esse asserunt. ij enim nemora incolentes, non modò cõtemplatione, sed etiam vita philosophabantur, & de virtute deque immortalis deo multa religiosè differebant: mortemque nihil aliud esse opinabantur, nisi migrationem quandam ad meliorem diuturnioremque vitam, qui persuasionem inducti, intrepidè ac fortiter pugnabant: ignauum omninò ac stultum cum putantes, qui mortem timeret, cum iam iam vita adesset longè præstantior.

Animum in primis formandum disciplinis bonarum artium ciuili viro diximus. præstantia enim animi non solum corpus adiuvat, verum etiam promptissimum reddit ad maximos quosque labores subeundos. Nullum siquidem corpus

satis robustum ac validum esse potest, vbi animus languet. nā frequenter in bello cernimus nō nullos parui ac gracilioris corporis, forti animo pugnare: proceriores autem ignauos. proinde præstat animam virtute, & sapientia adiuuare, si corporis robur optamus.

Corporis exercitatio necessaria omnino esse dicitur. Ignauia nanque corpus hebetat, & effeminatos reddit: industria autem firmat, & alacriores firmioresque facit.

Lacedæmonii enim pueros ruri alebant, nudis etiam corporibus certabant, vt laboribus cōsuescerent, sub dio pernoctarent, frigore, & aestu, puluere, cursu, venatione, luctatione, iaciēdo. profiliendoque obdurarent.

Viris fortibus summisque bellatoribus suauitates puerorum puellarumque proponere, nihil aliud mihi videtur, quā fortitudinem eneruare, & virtutem omnem contemptui ludibrioque habere. Exerceantur igitur pueri, vt laboribus consuescant, non autem ad effrenem quandā immanitatem. Sicut enim industria & ingenuus labor corpus firmat, aptiusque ad labores efficit: sic etiam nimia illa exercitatio cōtinuusq; labor frangit, & ad immaturā senectutem præcipitat. Aristoteles testis est eiusmodi laboribus corporū incrementa impediri, & membra distorqueri. Celsus ait: Nos autem frequenter cernimus laboriosos homines varicosos fieri.

Iulius Caesar tirones neque in ludo, neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos atque per senatores armorum peritos erudiri iubebat. Luctatione, cursu, pila iactu, eos exerceri placet. Et nando, prosiliendo, dimicandoque speciem pugnae verae simulare, utile esse censeo. Qui enim assuescunt eiusmodi laboribus, alacriores ad bellum accedunt, & corpore & animo firmiores fiunt.

Epaminondas Thebanus imperator excellentissimus diligentem operam palaestrae dedit: non tam magnitudini virium seruiens quam velocitati. Plato etiam philosophorum maximus apud Aristonem Argium palaestra se exercuit: à quo & Plato pro egregio corporis habitu appellatus dicitur: cum prius Aristocles aut nomine vocaretur.

Lacedaemonii feminas inter se luctari iuebant: & victricem victori despondebant, ut futura soboles fortibus orta parentibus longè robustior nasceretur. Sed hæc consuetudo omninò reprobanda est. Contineant igitur se domi mulieres, resque familiari indulgeant: quas natura imbelles fecit ac timidas, ut sua formidine longè aptiores ad custodiam reddantur.

Alatur primum ingenium pueri, redigaturque ad sapientiam, si fieri possit, quæ omnium rerum optima est. Exerceatur corpore, sed adeò, ut ingenij munera non impediat. Difficile est enim uno

eodémque tempore animo & corpore exerceri.
 Cuius quidem rei ratio diligens habenda erit.
 Paruo enim tempore exercitationibus corporis
 indigent, ne illis nimium oblectentur. Fiunt enim
 ingenio hebetiores, sibi que ipsis vix consulere
 sciunt: veluti de Milone Crotoniate legimus, qui
 omnia supra humanas vires fecisse legitur. Et
 toties victor in certaminibus coronatus est, bo-
 nímque ictu pugni victimam fecit. Attamen cum
 nimium suis viribus crederet, mortem sibi infæ-
 licissimam parauit. nam cum cerneret arborem
 cuneis adactis nondum diffissam esse, ignauiamque
 eorum qui reliquerant irridens, manibus discin-
 dere conatus est: sed cum cunei discuterentur,
 arbórque ad propriam naturam rediret, depre-
 hensis brachiis, in solitudine detentus, alitibus,
 ferisque prada extitit.

Polydamas pugil alius præclarissimus, cum
 latebram speluncæ cum aliquot sociis in opaco
 accubiturus esset ingressus, fors minús equa ita
 tulit, ut superior speluncæ pars latè fatisceret.
 Polydamas itaque cum tantam labem brachium
 atque humeris sustentare nititur, sociis omnibus
 fugientibus, sepulchrum sibi parauit, non sine
 magna sociorum irrisione.

EX LIBRO TERTIO DE
 institutione Reipublicæ.

Omnis Reipublicæ moderatio in magistra-
 tum descriptione continetur, sine quo

rum authoritate, prudentia ac diligentia ciuitas esse non potest. In libero enim populo sine magistratibus nihil rectè agitur. Sicut enim nauis sine gubernatore in portum tranquillitatis nunquam redigi potest, sicut etiam exercitus sine imperatore in magno semper periculo versatur, vixque victoriam assequitur: sic civilis societas fortune exposita esse videtur: nec quies aut fœlix vlla ex parte esse potest, nisi magistratuum authoritate atque consilio regatur: multitudo tamen magistratuum ciuitatis ordinem perturbat. Sicut enim in re nautica & bellica videndum est vt pauci sint qui imperent, plurimi autem qui obsequantur: sic etiã in republica observandum censeo.

Laudant veteres scriptores, Massilienses, quorum rempublicam ordine & equitate omnibus aliis preferunt. Eorum enim Senatores numero sexcenti erant, vt refert Strabo, ex quibus annuis vicibus quindecim presidebant, summumque gerebant magistratum. Ex his autem quindecim tres presiciebantur, qui legibus ac iuridicundo præerant. Hi pauci admodum civilem societatem in pace & ocio optimè gubernabant. In bello verò & tumultu imperatores & principes Massilienses deligebant, qui satis essent ad rem bellicam benè gerendam. Complures etiam medici, vni egroto adhibiti, inter se potius ostentationis gratia decernunt, quàm ea diluunt, qua

laboranti salutem asferre possunt. Et varia consilia in maximis periculis rem potius præcipiunt, quam adiuuant. Hæc & pleræque alia cogitanda sunt in magistratibus ordinandis.

Sed hoc iterum atque iterum dicendum censeo, optimè gubernacula reipublicæ senibus tradi, qui per ætatem & rerum experientiam plurimum calleant. Vera nanque est illa Platonis sententia, & à Cicerone quasi pro oraculo posita, beatum eum haberi posse, cui contigerit etiam in senectute ut sapientiam verasque opiniones assequi possit.

Crantor solennis Xenocratis auditor, & philosophus peregregius, cum vitæ humanæ rationem habere vellet, & actiones cogitationesque nostras prudentissima diuisione sortiri, affirmabat primas vitæ partes virtuti, secundas bonæ valetudini, tertias verò honestæ voluptati, & quartas diuitiis opinabatur esse dandas. Si quidem nihil boni nihilque iucundi nobis sine virtute accidere potest. Optimam deinde virtutis comitem bonam putauit esse valetudinem. vix enim nobis benè ab animo esse potest, cum à corpore malè sit: & corporis egrotatio vix sine animi egritudine esse potest. Prætereà qui benè valet, liberiore animo utitur: & ingenij acumine non fraudatur. Comes his duobus accedat honesta voluptas, quæ quidem tum præcipua est, cum animus seipso fruitur: omnia metitur

ad tranquillitatem incunditatēque mentis: delectatur non titillatione sensuum, aut corporis illecebris, sed contemplatione magnarum rerum: quæ quidem pabulum animi ingenui, & mentis liberalibus studiis instituta. Quarta illa pars, quæ commercium cum superioribus habet, licet minor omnino sit, tamen cum necessitatem humanam respicimus, cumque consideramus hominem, victu, veste, & domicilio indigere, necessaria etiam habenda est. Callimachi enim sententia est, diuitias sine virtute nunquam hominem efferre: Virtutem autem sine diuitiis parum admodum eum illustrare.

Paupertatis siquidem metu vel in mare nos ire precipites, Theognis poeta verus testatur: Inopia enim præclaros viros nonnunquam urget, & duriora quæque eos agere compellit. Plautus namque comicorum facetissimus, propter annonæ difficultatem, ad molas manuarias pistoris se locauit: & ibi quoties ab opere vacaret, scribere fabulas, & vedere consuevit. Cassius quoque Seuerus orator egregius, cum annis 5. & 20. exulasset, in summa inopia diem obiit, vix panno verenda contectus. & Valerius Bruti collega adeo pauper mortuus est, ut publico sumptu sepeliretur. Persæ etiam regis legitimus filius, ut scribit Marcellinus, post aduersa fortune calamitatem, artem ferrariam ob querendum vitum exercuit. Hæ cogitationes sæpenumero in

mentem cadere debent eorum, qui societatem humanam optimè constituere volunt,

Qui magistratum suscipiunt, se maiestatem Reipublicæ gerere sciant, obliuiscanturque tantisper se priuatos esse, dum publico munere seu officio funguntur. Leges ante oculos semper habeant magistratus, quibus omni ex parte parendum esse sciant. Nam sicut magistratibus leges, sic populo magistratus imperare debent. Verum nanque est illud Ciceronis adagiū, Magistratum legem esse loquentem, legem autem mutum magistratum.

Fit enim hoc in optima republica, ut qui modeste obsequitur, dignus esse videatur ut aliquando imperet. Expedit siquidem, eum qui paret, sperare se imperaturum. Eum autem qui cum imperio est, cogitare non diu post futurum ut obsequatur. Virtutes in primis duces habent, quæ imperent, sine quibus nihil rectè agitur, quarum præcipua iustitia est, quæ quidem humane societatis fundamenta iacit, & pietatem in se continet: quam quidem scientiā colendi dei esse Sextus Empiricus docet. Hæc enim cultum diuinum, mysteria & ceremonias in primis respicit: sine quibus nihil ritè, nihil sanctè in Republica geri potest.

Iustitiæ munus est, neminem ledere, iniuriæ afficere, ius suum cuique tribuere, bene meritos, gratia, laude, muneribusque afficere,

malè autem meritos, damnis, ignominia, pœnis, morte mulctare. Quin præterea officium peregrinum est fidem seruare. Nihil enim turpius esse potest his qui Reipublicæ præsumunt, quàm fidem fallere, quæ quidem ignominia nulla unquam obliuione deletur: ut de Carthaginensibus legimus, quos fœdisfragos Ennius appellauit, à frangendis fœderibus: quæ quidem res causa vel in primis extitit, ut vrbs illa euertetur, quæ de imperio totius orbis terrarum cum Romano populo omnium gentium victore tot annis certauerat.

Prudentia in delectu bonorum malorumque versatur, & aliarum virtutum dux est, adeò ut Apollophanes philosophus non vulgaris, hanc vnâ diceret virtutem esse, cui reliquæ omnes famulentur. Temperantia tamen plurimum adiuvat: & adeò in singulis actionibus nostris elucet, ut earum moderatrix atque auriga esse videatur. Hæc est illa quæ tam diuturnæ laude extulit sententiam illam Solonis, quæ præcipit, Ne quid nimis.

Ad Temperantiam percipiendam pueri apud Persas magno studio docebantur: quàm ut diligentius obseruarent, per diem actionibus puerorum seniores quosdam probatissimos adesse iubeant: ut veriti eorum aspectum, modestia, temperantiâque omnibus in rebus regerentur. Huic coniuncta sit constantia, quæ dicto-

rum gerendorumque fidissima custos habetur. Ea efficit, ut secreta Reipublicæ tacito silentio asseruentur, quo nihil præstantius esse potest. *Qua* etiam virtute præcipuè laudantur Persæ, qui omnia arcana incredibili fide custodiunt. non metus, non spes, aut vlla pollicitatio vocem elicere potest, qua eorum occulta prodantur. Vetus namque eorum disciplina est, qua cauetur silentium vitæ periculo custodiri. Nec magnum quippiam ab eo geri posse opinabantur, qui linguam suam coercere nequeat, quod membrum natura omnium facillimum esse voluit, ut ostenderet taciturnitatem non omninò difficilem esse virtutem.

Aristoteles tria necessaria esse vult illis qui magistratum suscipiunt. In primis ut iustitiam reliquasque virtutes teneant ad ea omnia gerenda quæ Reipublicæ vsui esse possint. Deinde ut eundem civitatis statum diligant, contentique eo nihil moliantur, nihilque cogitent quod alienum novumque sit: sed eam viam ire pergant, quam maiores instituerunt, quæque aliorum vestigiis attrita sit: novarum enim rerum studium, potius rempublicam labefactare solet, quàm eam aliqua ex parte meliorem reddere. Tertium præcipiebat, ut potestatem à populo habeant maximam ad ea exequenda quæ eorum muneri seu officio congruere possunt. *Quæ* quidem res efficit, ut ipsi maiore animo
impe-

imperent, & diligentius obsequantur illi quibus imperandum est.

Magistratus omnes qui iuri dicundo prestant, quique ultionem aliquam in fontes exercent, peregrini esse debent secundum aliquorum sententiam. Nam ut ipsi dicunt, similitudines, inimicitie atque odia inter ciues oriuntur, cum ciuis in conciuem suum animaduertit. Alia autem ex parte, faciliores, & ad gratiam clementiamque proniores, conciuēs inter se sunt, quam si res à peregrinis agatur. Quā quidem ratione adducto plerique Italiae populi eiusmodi magistratus aliunde accersere consueuerunt. Ego autem rem non multis absoluendam esse censeo: si optime constituta Respublica est, legibus moribusque omnes probe auscultent, longe melius ciues imperabunt, quam peregrini: quod quidem non solum ex Romanis, Carthaginensibus, Atheniensibus, Lacedaemoniis, aliisque compluribus cerni licet: qui magistratus omnes suis ciuibz tradunt: verumetiam ex inelyta Venetorum republica: in qua peregrinis nullus est locus, & tamen nec seueritas deest, & ex eiusmodi iudiciis nulla discordia, nulla seditiones, nullaque inimicitie oriuntur.

Atqui unum de ea Republica Venetorum dicere possumus, quod nusquam alibi me lectitasse aut uidisse memini, quo ordo ciuitatis Venetiarum, qui à primis conditoribus constitutus,

fuit, semper mansit, & nunquam mutatus est. Hi nanque qui eam urbem edificauerunt, inter se suosque magistratus diuiserunt, quasi premium laborum suorum. Et hanc hereditatem posteris reliquerunt, ut adueniam colonum peregrinumque ad magistratum admitterent nullum. Et ita perpetuo obseruatum est iam pene annis mille. Quocirca posterii illorum qui urbem edificauerunt, semper Reipublica præsuerunt: & senatores, patritij, ac nobiles appellati sunt: reliqui autem omnes plebei.

Prima Reipublica cura senatoribus incumbit, qui authoritatem belli pacisque habere debent. Ad quos etiam ab aliis magistratibus provocatio erit. Hi etiam ex Lycurgi sententia custodes emendatorisque legum sunt, & novos per doctos aliquos ex senatorio ordine legulatores (si quando opus fuerit) constituunt. Difficile nanque factum est, omnia legibus scriptis complecti. Noua enim plerumque occurrunt negotia, propter hominum malitiam, quæ noua sanctione indigent. Et omnia quotidie in deterius ruunt, quæ legibus animaduertenda sunt. Solon legem nullam statuit in parricidas. Interrogatus autem cur id omisisset, respondit, nunquam se cogitasse tam tetrum scelus ac facinus per hominem committi posse.

Omnis Reipublicæ ordo & omne consilium in dubiis aduersisque rebus à senatoribus mana-

re debet, & patres appellantur: quia veluti parentes liberis, sic senatores vniuersis ciuibus consulere debent. Coeant in vnum quasi corpus quod pluribus oculis cernat, pluribusque manibus operetur, pluribus etiam nitatur pedibus: quae quidem res efficit, vt longè melius respublica gubernetur, quàm vnius principis status. Ille enim solus quacunque potest circumspicit: non tamen potest omnia consilio & ratione metiri. Nemo enim mortalium omnia scire proficitur: & ille sapientissimus habetur, qui pauciora ignorat. Coacti autem complures docti graues & sapientes viri, omnia cernunt, omnia prouident, nihil eis obscurum, nihil inopinatum, nihil nouum, nihil inauditum, nihilq; magnum videri potest.

Ibi Senatores si delinquant, magis exemplo quàm culpa peccare videntur. Minores namque omnes eorum vestigia sequuntur: vixque se errare putant, cum eiusdem criminis reum aliquem senatorem ostendunt. Proinde videant, ne vani aut mendaces sint, neve lucri causa peccent. Discedant non modò ab omni turpi questu, sed & ab omni lucro, in quo suspicio aliqua turpitudinis esse possit.

P. Scipio Nafica, cui cognomentum viro optimo à Senatu traditum est, qui tot praecelara facinora pro Republica gesserat, cum aliquando adilitatem candidatus peteret, durio-

rémque manum cuiusdam rustici hominis apprehenderet, per iocum rogauit, pedibúsne, an manibus ambularet: quæ res adeò molesta rustico illi extitit, compluribúsque circumstantibus, vt ad populum manarit, causaque repulsa viro excellentissimo fuerit, cum se rustici omnes ludibrio habitos esse arbitrarentur.

Parùm admodùm leges & instituta proficerent, nisi sacris adiuta præceptis, Deo optimo maximo authore niterentur. Nam si prisci illi qui deum minimè cognoscebant, sed superstitionibus vanaque religione ducebantur, nihil agebant quod ad Rempublicam pertineret, iniussu pontificum: quid nos Christiani (qui soli veram religionem colimus, quiq; Christum Dei filium authorem religionis habemus) efficere debemus? Certè omni studio, omni que diligentia curare, vt nihil agatur, nihilque cogitetur, nisi prius propitiato deo, mysteriis, celebrationibusque, per quas quidem vitam nanciscimur sempiternam. Sacra igitur operationes antecedere debent humanas, iuxta illud,

In primis venerare deos.

Quocircà curabunt & quidem diligenter Senatores, vt quæcunque instituuntur in Senatu, deo authore agantur, quo quidem propitiato Christianis sacrificiis carimoniisque, nihil in Republica perperam agi nihilque sinistri aut aduersi accidere potest.

Principiò rerum humanarum imperia apud pontifices erant: regesque sacris initiati, diuinam humanamque curam gerebant: nec quempiam putabant benè imperare posse, qui diuinarum rerum expertus esset, commerciumque cum deo nõ haberet: igitur aut sacerdotes ipsi imperabant, aut principes nihil eorum iniussu agebant. Romulus enim initio vrbis templorum sacrorumque Antistitem regem appellauit: & quasi socia potestate cum regnaret, voluit eum legum morisque patrj esse custodem. Nec immerito, sacerdotes enim diuino numine afflati sanctitatis immortalitatisque præcepta nos edocent.

Duo tempora consideranda sunt: vnum quidem pacis, alterum autem belli. Et sicut in bello pacis studia non omnino omittenda sunt, ita in pace præuidenda sunt quæ in bello necessaria esse possunt. Prudentissima quidem ratio est ea in pace maturare, quæ belli timor properare cogeret. Vtranque igitur rationem tenere debent qui summum magistratum gerunt, vt & pacis studia munimentis bellicis tueantur, & munimenta bellica pacis studiis non aduersentur. Romani enim omnium mortalium excellentissimi, summo magistratui consules duos præficiebant, horum vnus urbanam, alter autem militarem curam gerebat. Parum namque esset ocio & tranquillitate intra mœnia frui, si in agris trepidaretur, & hostes finibus non arcerentur. Et alia ex

parte tenere arma foris, & in Republica consilio indigere, nequaquam satis tutum esset.

Dignitates seu officia perpetua esse in republica, periculosum esse arbitror. eorum siquidem diuturnitas plerumque hominum mores mutare solet, & nonnunquam tyrannidis occasionem præbet: ut de Iulio Cesare dicere possumus, qui perpetuus Dictator rempublicam inuasit. Difficilius enim est in rebus prosperis, quam in aduersis modestiam seruare. Et ideo consuetudo illa laudanda ac probanda est, ut duo consules designentur, qui magistratu annuo fungantur.

Curare diligenter debet Consul in scribenda militia, ut in singulis quibusque curiis census, numeri & ætatis ratio habeatur. Detrectant enim imperia milites quibus iniuste militia imperatur, quiq; ultra vires suas compelluntur. Et pessimè admodum cum eo exercitu agitur, qui iniustam militiam sibi imperatam putat. Cum autem militiam scripsit, non in hybernaculis ac sub tecto exercitum senescere permittat, sed pernoctet sub dio, etiam si pax esset, doceatque non pluris milites quam eorum imperatorem faciundos esse. Quocirca veram esse sententiam Homeri omnes asserunt tutiorem ceruorum exercitum esse duce leone, quam leonum duce ceruo.

Iuris dicendi ratio in primis habenda est in optima Republica, quæ quidem efficit, ut in cõ-

uitate sine vi atque iniuria viuatur. Impossibile nāque factu est, vt sine litibus multitudo esse possit: & precipuē in ea ciuitate, in qua omnia sunt communia, quanquam satius esse dicimus habere vnumquēque quod suum sit. Videmus nāque agros communes inter plures, incultos esse, & sentibus horrere, priuatos autem longē cultiores nitidioresque esse. Priuata autem patrimonia sunt illa, quæ homines diligentes reddunt: sed illis modus adhibendus est, ne locupletes omnia possideant, tenuiores autem extrudantur.

Varro ait litem principio nomen accepisse à contentione limitis: quod etiam Virgilius videtur asserere, cum ait:

Limes agro positus, litē vt discerneret aruis
Existit etiā lis nōnunquam de aqua pluuiali ar-
cenda, vel de aliis rebus quæ quotidie in agris
accidunt, siue etiam in vrbibus, cum disceptatur
de parietibus, de stillicidiis, de tigno iniuncto.
Accidit etiam inter mercatores vt lites orian-
tur, & precipuē cum vani & mendaces cōplu-
res inueniantur, & cum quibus non sit micandū
in tenebris, sed agendum ad stipulatorem ac testi-
bus presentibus. Eiusmodi igitur iurgij, quo fa-
cilē inimicitie parari possunt, finis quāprimū
prescribendus est, vt ciues ad concordiam redi-
gantur: quod tunc fit, cum cuique redditur quod
suum est, & ad sua quisque redit, relicta lite.

Festis autem diebus, & quibus Nundinae feriendae constitutae sunt, iustitium sit, quod etiam iudici solet aliquot diebus in gaudio luctique publico. Praetor apud Romanos, quod praesesset, dicebatur: & urbanus appellabatur, qui inter urbanos ius diceret. Penes praetorem fuit publici privatiq; iuris potestas. Praetores itaque viri integri & optimè de republica meriti sint opus est: qui legum morumque civitatis nulla ex parte ignari esse debent, sed planè ita ius publicum privatumque callere, ut nihil eis obscurum, nihilque ambiguum sit.

Orent super causas patroni viri optimi, dicendique periti, qui nihil astute, nihilque per dolum malum agant, sed omnia verè loquantur: sitq; illis mēdacium non impunitum. Nihil enim in republica tam incorruptum esse debet, quàm iudicium: quod quidem saepius lingua quàm pecunia corrumpitur. unde eleganter se non intelligere Cicero dicebat, cur qui sententiam pecunia corrumpit, poena dignus sit: qui verò eloquentia laudem ferat. Mihi quidem, inquit, hoc plus mali facere videtur, qui oratione, quàm qui precio iudicem corrumpit: quia pecunia corrumpere prudentem nemo potest, dicendo autem potest. Quanto etiam odio digni sunt causarum praevaricatores, quàmque in eos graviter animadvertendum est? Vident enim iustitia patrosini, & optimum inter mortales defendendi

deserunt officium: & nunc reum, nunc verò actorem emungunt, & demùm utrunque decipiunt. Peccant etiam nonnulli, qui patrociniū defensionis suscipiunt: idque deinde tam lentè agunt, ut paruo discrimine à prauaricatoribus absint. Vera est enim Ciceronis sententia, qui dicebat non defendi homines sine vituperatione fortasse posse, negligenter verò defendi sine scelere nequitiam posse.

Agant igitur causas oratores, seu causarum patroni, & eas quidem officij gratia, ut benè de ciuibus mereantur, sitq; eorum premium benè de se ab omnibus audire nec liceat, si fieri potest, pro causa oranda precium donumve accipere: ut lege Cincia cauebatur. turpe enim & inhumanum est, linguam hominibus in dicenda causa quæstui esse. Antipho sanè Rhamnusius, ut antiquitas prodidit, primus omnium ob defensam causam mercedem accepit: cuius exemplum multis temporibus Græci ac Latini secuti sunt: longèque aliam lingue, quàm aliam quamcunque mercaturam dictitabant: sed Romani, à quibus omnia exempla probitatis atque virtutis sumenda sunt, lege Cincia oratorum ac causidicorum auaritiæ modum statuerunt: & ne iuuenes premij spe sublata, negligentius causas orarent, Appij Claudij rogatione legem Cinciam temperari passi sunt.

Magistratibus quos iuri dicundo præfici

mus, publica potius pecunia mercedem aliquam impartiri debemus, quàm priuata, ne iudicia fiant venalia: quod quidem periculosum est in omni populo, & statum reipublicæ plerumque labefactare solet: siue iudicium corruptum fuerit, siue quid per dolum aut vim egerint, qui iurè dicundo prouocatione præsent.

Pudoris modestiæq; magistrî in republica necessarij adeo sunt, vt sine eis parum admodum alij magistratus profint. nihil enim vtilius esse potest, quàm bene moratum populum habere. Quocircà adhibendi sunt grauißimi viri, virtute etiam probatißimi, singuli ex singula quaque tribu, qui mores ciuitatis emendent, ne ex illis pessima consuetudo subrepat, quæ perniciem populo atque vniuersæ ciuitati parare posset. Magna igitur diligentia adhibenda est, vt mores castigatißimi sint, tum ne mala consuetudo, ciues innadat, quæ nihil deterius in vrbibus esse potest: tum etiam vt religio & ceremoniæ quæ à maioribus nostris optimè constitutæ sunt, seruentur.

Romani magistrum moris, pudoris ac modestiæ, censuram appellarunt: magistratum autem qui gerebant, censores, qui à censendo dicti sunt. Est enim censere (vt Labeo de verborum significatione scripsit) constituere & præcipere: vnde senatum censuisse aliquid dicimus, vt, Censeo hoc facias, hoc est, iubeo hoc facias.

Quanti fuerit optimè hunc magistratum gere-
re, vel ex hoc iudicare possumus, quòd sola hæc
dignitas censura cognomentum Catoni Censorio
dedit, quòd optimè admodum hoc munere seu
officio functus sit.

Infamia, quam censoriam notam appella-
mus, longè grauior aliquando fuit apud Roma-
nos, quàm alia quauis animaduersio: & in ma-
gistratus etiam aliquando grassata est. nam &
Senatores senatu eiecti sunt censoria animaduer-
sione, vt Lucium Antonium legimus: quia virgì-
nem quam duxerat, repudiasset, nullo amicorum
in consilium adhibito: sic etiam Lucium Flami-
nium, qui ad spectaculum amata muliercula
nonnullos fontes securi percuti iusserit. Caius au-
tem Fabricius censor Publium Cornelium vi-
rum patricium senatu mouit, quòd decem pondo
argenti facti pro conuiuio apposuisset. Atque e-
tiam pingues admodum nimisq; corpulenti mili-
tes, aut unguento delibuti, ignominia notaban-
tur, & ademptis equis, exercitu dimittebantur.

In iudiciis capitalibus instituendis magna
cautio adhibenda est. Ciuilia nanque odia &
occulta simultates ad vltionem tunc prorumpunt,
cum potestas sanguinis penes eum est qui impe-
rare potest. Idcirco Romani cum constituissent
consules, quibus summam reipublice curam cre-
debant: noluerunt tamen eos in caput Romanò
cuiusvis animaduertere posse, nec medijsfidius

iniuria. Nihil enim reipublica magis exitium parat, quàm capitalis animaduersio, & præcipuè in eos qui mediocriter cum aliis egerunt, aut quorum facinora non adeò ad lucem perueniunt, vt inficiari nullo pacto queant, sintq; omnibus manifesta. Perpetuam nanque id iniuriam facit, cùm suspicio innocentia remanet in populo, eorum qui falso aut temerario iudicio damnati esse dicuntur. Magnos enim habet fauores innocentia, & rumor populi pauorem incutit illis qui damnauerunt. Efficit præterea conscientia vis, vt nunquam securi esse videantur qui deliquerunt, sed imminentem poenam sibi ante oculos constituent. Quàm præclara est illa Iulij Caesaris sententia, quam crebris sermonibus usurpare solebat: Miseram comitem senectutis esse, pristina crudelitatis memoriam. Ideoque de vita & spiritu hominis, qui pars mundi est, & animum rationis participè à Deo habet, numerumque viuentium complet, laturos sententiam, dix multumque cunctari oportet, nec præcipiti studio agitari, vbi factum irrenouabile omninò esse cernitur.

Alexander Macedo Olympiadi matri plurimum cum vrgenti vt infantem quendam occideret, poscentique id per menses nouem, quibus cum in utero gestauerat, humanissime respondit: Aliam, parens optima, de me quamuis mercedem posce: hominis enim vita nullo beneficio con-

pensatur. Sabacus præterea Aegyptiorum rex, vir pietate ac religione insignis (vt Diodorus Siculus refert) adeo sanguinis effusionem exhorruit, vt reos capite damnatos, catenis vinctos operas vulgò per ciuitates præstare iuberet, ne interimerentur. Vera quidem est tragica illa sententia, & animo ac mente semper recensenda ab his qui imperant, Sanguine humano abstine, quicumque regnas.

Octo pœnarum genera apud Romanos fuerunt, damnum videlicet, exilium, vincula, verbera, talio, ignominia, seruitus, & mors: raro tamen morte animaduertere consueuerunt Romani, præterquàm in parricidas, homicidas, & perduelliones, similesque facinorosos, quorum vitæ neatiquam parcendum esset. Sed pessima iam consuetudo inualuit, vt minimarum rerum etiam fures morte plectantur: & eripiunt id quod nunquam mortalibus reddi potest.

Aerarii ratio magna habenda est in republica. Sūt enim pecuniæ nerui ciuitatis, sine quibus vix contineri potest. hæc nanque res secundas ornant, aduersis autem perfugium adferunt. Quocirca constituendi sunt quæstores, qui quærenda, conseruanda, exigendaq; publicæ pecuniæ præsent. Hi viri graues atque integri sint oportet, manusque à publica priuatâque pecunia abstinere debent, non improbi ac molesti, sed qui fortunæ personarumque rationem diligentissi-

me metiantur. Curent praterèa vt publicani his quibus præsunt, nihil per vim aut calliditatem extorqueant. est enim genus illud hominum odiosum, & nonnunquam plebem ad studium nouarum rerum propter improbitatem petulantiamque concitat.

In tributis exigendis mitiores esse debent quæstores, raròque id agere. Est nânque molestum ciuibus, priuatam pecuniam in publicum conferre, nisi in magna temporum difficultate: nam tunc boni ciues omnes vltro pensitant. Sed si parcere possint priuatis pecuniis, longè tutius agunt. sin secùs sit agendum, mitissimè omnes tractare debent, tum vt facilius exigant, tum vt secundum populi rumorem hauriant. nam longè pluris facienda est ciuium gratia, quàm quæuis pecuniarum magnitudo. Præclare Alexander Magnus, cùm aliquândo rogaretur ubi nam thesauros haberet, respondisse fertur, apud amicos cantè sibi seruari & rectè, beneuolentia enim & sui & alieni aris domina est. Tiberius quoq; Cæsar suadentibus præsidibus & quæstoribus, onerâdas tributo prouincias, respondit, boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere.

Viri numarij, Quæstoris imperio parère debent, ne adulterinos numos cudant, nève materiam aliam immisceant. Perniciosum nanq; est, adulterinam pecuniam, aut minorè quàm quanti est signare. Eius ratio à Quæstoribus diligen-

tissimè exigēda est. Monetam nonnulli arbitrati sunt indè dici, quòd n̄ oneat ne quid fraudis in are, signo, ponderève fiat. Pecuniæ verò nomen à pecore tractum Varro ait, quòd ex pecore constaret. Opes nanque antiquorum in pecoribus præcipuè erant, hoc & Lucius Columella testatur: & Ovidius Fastorum quinto refert, cùm dicit:

Cætera luxuriæ nondū instrumēta vigebāt,
Aut pecus, aut latam diues habebat humū.
Hic etiā locuples, hic ipsa pecunia dicta est.
Sed iam de vetito quisque parabat opes.

Cambyses Cyri Persarum regis pater, interrogatus quónam pacto vrbes optimè custodirentur, respondit, si custodes nunquam sibi satis cautum ab hoste esse arbitrarentur. Verbum sapientissimi regis animo semper volutandum ab his qui Reipublicæ præsunt. Quid enim arma, quid munimenta, quid mœnia turrèsq; prosunt his qui negligentius excubias vigiliàsque exercent? Vidimus nāque vrbes nōnullas excubiærum negligentia quàmprimum repentino hostis aduentu direptas fuisse. Vigiles prætereà nocturni, quorum spe freti ciues vniuersi dormiūt, sepulti nonnunquam somno, non antè hostium aduentum senserunt, quàm admotis scalis, è muris editisque turribus deiecli fuerint.

Spargapises Tomyridis Scytharum regine filius, vino somnòque cum omni exercitu sepultus oppressus interiit. Et certè nulla excubiæ,

nullæq; vigiliæ tutius diligentiusque exercentur, quàm ab his qui cum imperio sunt, siue in castris, siue intra mœnia, res agatur. Altum siquidem dormire ciuibus parùm tutum est, vbi conuiuentes vigilum præfectos senserint & fortuna exercitum suum mihi credere videtur imperator, quandiũ dormit. Huius rei documentum præbuit Alexander Macedo, qui ne à somno deciperetur, anea concha supposita; brachioque extra cubile exerto, pilam in manu tenebat argenteã, vt cum nervorum vigorem sopor laxaret, lapsæ pilæ tintus somnum rumperet. Hoc quidem documentum regem illum excellentissimum à gruibus accepisse arbitror, quæ nocturnas excubias semper exercent: & ne à somno decipiantur, lapillum altero pede sustinent; quo lapso, vel plaga in exensum pedem accepta, vel sono decidentis calculi expergesunt.

Proinde non mediocri cura inuigilare debent qui Reipublica præsumt, vt vigilias & custodias vrbs taliter disponant, vt nihil incommodi dedecorisve, non modò in bello, sed nec in pace quidem Resp. patiatur. Socrates sanè magna diligentia utebatur in deligendis custodibus apud Platonem. Et certè quò meliores ditioresque ciues sunt, eò etiam ad custodium aptiores sunt. Quod secus in plerisque malè moratis ciuitatibus seruari cernimus: in quibus operarij, baiuli, inopesque, omnes excubias vigiliasque exercent,

ercent, ditiores verò intra parietes delitescunt. Creduntur nonnunquam vigiliæ solis militibus, qui diurno aliquando labore fessi, aut oscitantes vigilant, aut nullo clamore expergescunt: ut contigit Romanis illis, qui Capitolium à Callis obsessum custodiebant, qui nisi ab anserè expergesfacti fuissent, ac lum omninò de re Romana, nominèque Latino fuisset.

Disponantur per mœnia bini custodes locis opportunis, quibus tessera imperetur ab his qui præsent, ne decipiantur: crebròq; deuocentur, & pœnam somni luant. Excubiæ interdum ad portas exerceantur, turribus etiam aut speculis, locisve electis, ne improvisa multitudo prædas agere, captiuos ducere, urbem inuadere possit. Nō minore etiam cura per urbem vigilēs nocturnis locandi sunt, quàm in muris. Pessima namq; facinora noctu potius, quàm interdum perpetrantur. Fures, adulteri, sicarij, grassatores, non minùs coercendi sunt, quàm publici hostes: in quos quidē præfecti vigilū magna seueritate animaduertant opus est, si benè consultum ciuitati volunt. Pessimè enim cum ea ciuitate agitur, in qua non satis tutum est ab adulteris, nocturnisq; furibus.

Nocturnum furem occidere per duodecim tabulas licuit: licuit etiam deprehensum in adulterio adulteramque coniugem. hæc tamen non permittenda esse arbitror, sed in eum modū agendum, ut pœna metus omnes domi se contineant.

Nihil enim æqui bonique agere cupit, qui lucem fugit. Testem, indicem, vindicemque formidat, qui latitando rapit: & noctem quam diem tutiorem sibi arbitratur.

Præfæctis vigilum apud Romanos non modò cura fuit ut vigilias in muris, custodiâsque per milites stationarios exercerent, verumetiâ in- iunctum eis erat, ut nocturnas seditiones à ciuibz arcerent, quò quies vrbi conseruaretur. Pro- sunt præterea huiusmodi vigiles plurimis aliis rebus, & præcipuè incendiis arcendis, quæ quidẽ vrbibus perniciofa esse cernuntur. Nam & for- tuita incendia extinguunt: dolosos autem incen- diarios sæpenuerò opprimunt, quorum crimen capitale esse debet: in illos autem qui negligenter ignem apud se habuerint, flagellis fustibus- que animaduertunt,

Dinocrates Macedo architectus ille præ- clarissimus, cùm polliceretur Magno Alexan- dro, Athon montem in statuam virilem se forma- turum, cuius laeva vrbis amplissima mœnia su- stineret, dextera autem pateram, quæ montis flumina exciperet, in mareque profunderet: dele- ctatus, Alexander formæ ratione, quasiuit, es- sent ne agri, qui re frumentaria ciuitatem ale- rent: cùmque respondisset Dinocrates, subven- tionibus transmarinis opus esse: Rex ait, eiusmo- di iudicium non esse probandum, Nam ut natus infans nec viuere nec crescere sine matris lacte

potest: sic nec ciuitas sine agrorum fructibus. Huius magni regis exemplū hortari debet omnes urbium conditores, ut fecundis feracibusque locis vrbes statuunt: & eos qui curam populi habent, ut rei frumentariæ in primis studeant. Parua nanque præsidia urbis essent, parū admodum leges, sanctiones, ordōque ciuitatis prodesset, si populus esuriret. Quid enim periculosius fame in eo populo, quem non arma, non magistratus, non iura diuina aut humana, non leges, non pudor aliquis coercere valet? Opportunè enim Lucanus ait:

Nescit plebs ieiuna timere.

Sit igitur in primis cura rerum quæ ad vitæ pertinet, & præcipuè frumenti, cuius usus necessarius longè magis esse cernitur. Constituantur autem præfecti annonæ tres, qui curam omnem impendant rei frumentariæ. Seruetur frumentum ad publicum usum, vel in scrobibus, paleis prætentis, in quibus ad septennium usquè optimè seruatur: vel in granariis latis, modicis fenestellis ad septentrionem, in quibus triennio à tineâ, curculione, omni que noxiō vermiculo custoditur. Curent in primis ne frumentum asportetur, nisi in magna abundantia, ne marcescat: sed aduehatur potiùs, permutatione facta è vicinis regionibus. Longè tamen melius est latam aded sementem fieri: ut non modò ciuibz suppetat, verumetiā vicinis exhiberi possit.

Precia etiam rebus imponant, ne exposita ad voluntatem venditorum semper aestimentur.

Curandum est etiam non parua diligentia, ut immortalis dei templa (quæ tam ingentis impensa constituta sunt, & in primis vrbes clariores reddunt) magistratum habeant, qui curam eorum gerat: ne per desidiam negligentiamque corruant. Quocirca ediles creandi sunt: quos eo nomine ideo Romani appellauerunt, quod sacris ut ait Varro, priuatisque edilibus præessent.

Fuit praterea cura edilium apud Romanos, ut via publicæ adequarentur, sternerenturque, ne quid in illis edificaretur, quod vsui ornamentoque obesset. Aquarum ductus, publicæque cloacæ ut purgarentur: pontesque reficerentur, eis etiam demandatum est.

Nihil insuper est in libera ciuitate, quod magis inuidiam pariat, quàm videre conciuēs aliquos, breui tempore ditiores factos publica pecunia, cum ea satis omnibus neutiquam esse possit.

EX LIBRO QVARTO

de institutione rei publicæ.

Adrianus Cæsar vir fuit summo ingenio, exquisitæque doctrina. Sæpè enim vno eodemque tempore scripsit, dictauit, ac audiuit. & cum amicis confabulatus est: poematum verò, & omnium bonarum artium studiosissimus, Arithmetica, geometria, musica, picturaque peri-

tiſſimus fuit. Is crebris ſermonibus dicere ſolebat, rempublicam ita habendam eſſe ab his qui ei præſunt, vt ſciat quiſque rem populi ſe gerere, non autem propriam ac ſuam.

Phocion Athenienſis cùm multa pecunia ſibi à rege Philippo dono mitteretur, nequaquam accipere voluit. Et hortantibus oratoribus, vt ſi his pecuniis facile carere poſſet, filiis ſaltem acciperet, quibus difficile eſſet in tanta inopia paternam dignitatem tueri. Reſpondit: Si ſimiles mei erunt liberi mei, hic idem agellus, qui me ad hanc dignitatem perduxit, illos educabit. Si autem diſſimiles erunt, nolo his opibus eorum luxuriam augere.

Nuſquam gentium noſtris temporibus terra illa inuenitur, quæ foetu ſuo ſine foſſione ac ſemente Cyclopes alebat: nec Erythraea illa Luſitanie, quam Geryonem habitaſſe fabulantur, adeò lati ac feracis ſoli, vt cùm ſemel frumenta iacta ſint: recidiuis ſubinde ſeminibus ſegetem nouantibus, ſeptem, aut interdum plures etiam meſſes ferat. Nec in regionibus noſtris fluit Nilus, qui Loton ferat, ex quo panem facile indigenæ conſciant, quo tanta auiditate veſcantur, vt ait Homerus, vt rei familiaris omniud obliuiſcantur. Quocircà habende ſunt poſſeſſiones, vt Cereris Bacchiſque munera in annos recondantur.

Marcus Cinius ſapientia ſua docuit rem

publicam plurimùm agri debere possidere: priuatos autem quantum satis sit ad vitam victumque familiarem. Is enim cum ex triumphis suis innumerabilia agri iugera reipublice addidicasset, viritim singulis quaterna dena tantum diuisit, & sibi ipsi ultra reliquos nihil constituit. Cumque à quibusdā criminaretur, quòd minimam sibi partem attribuisset, publicā verò plurimam effecisset, dixit, neminem debere putare id parum agri esse, quod sibi familiaeque satis ad alendum sufficeret.

Sicut ciuilem societatem paucos qui imperent, multos autem qui obsequantur, habere oportet: sic rem domesticam unum qui praesit, & eum quidem etate maiorem, reliquos autem omnes qui pareant, habere debet. Et sicut in ciuitate equo animo legibus obtemperando, aliis iuste imperare magistratus dicitur, sic iubendo atque obsequendo rem familiarem regere consueuimus. Leges enim sibi praesse sciunt, qui magistratum gerunt: & qui familia praesunt, optimi patrisfamilias normam imitentur. Bene igitur in quibusdam ciuitatibus obseruatur, neminem in senatum cooptari posse, qui familia curam non gerat.

Meminisse semper debet qui familia praest, aliquando se paruiffe: ut verbis potius quam verberibus castiget, malitque familiam, seueritatem suam vereri, quam seuitiam formida-

re. Pessimè enim cum ea familia agitur, quæ metu potius quàm studio ad industriam & laborem excitatur. In magnis præterea laboribus, magnisque functionibus primùm se ostendat oportet paterfamiliàs. Pudebit enim desidia ignaviaq; minores, vbi maiorem solertem industriũque viderint. Sic alia ex parte cauebit, nè quid turpiter agat, quod familiares sui suspicari possint. Longè enim magis qui præsent, exemplo quàm peccato nocent.

Apud veteres adeò magna fuit servorum multitudo, vt ex urbibus nonnullis liberos omnes exegerint expulerintque, & nonnumquam redeuntes dominos hostili bello exceperint. Scytharum enim gentem inuictam penè fuisse legimus. Nam Darium regem Persarum à finibus suis non modò prohibuerunt, verumetiam in turpem fugam verterunt. Alexandri etiam copias deleuerunt: Parthicum ac Bactrianum imperium condiderunt. Asiam annis mille & quingentis vectigalem habuerunt, à qua tamen victores tertia expeditione cum redirent (annis enim octo à coniugibus absuerant) servili bello extruduntur. Coniuges nanque cædæ longæ expectationis fessæ, servis ad custodiam pecorum relictis rursus nupserant: qui redeuntes dominos, non sine cæde, finibus prohibuerunt. Et quanquam postremò dominorum victoria fuerit, tamen vario Marte sapius pu-

gnam inierunt : sed ad extremum tandem victi serui , crucibus affixi poenas dederunt : mulieres autem turpitudinis conscia , partim ferro , partim laqueo mortem sibi consciuerunt . Inter memorabilia Romanorum bella , nonne etiam seruire bellum numeratur , quod nomen à victis seruis manauit .

Præstiterunt etiam nonnunquam seruitia spectata fidei exempla , ut testatur C. Plotius Plancus . Is enim proscriptus à Triumuiris fuerat , & in villa iuxta Salernum latitabat . cumque milites ad inquirendum missi , vnguenti odore , quo delibutus erat , eum indagarent , eius seruos comprehenderunt : qui multum ac diu male habiti , variisque tormentis lacerati , non prius dominum prodiderunt , quam miseratus fidem seruorum Plancus , in medium venit , iugulumque militibus præbuit , ut à cruciatu seruos liberaret .

Marcus etiam Antonius orator peregregius , incesti reus , fidem serui , qui laternam ad scelus pratulerat , ad iudicium deducti , expertus est : qui verberibus laceratus , equuleo suspensus , & candentibus laminis semustus , nunquam domini incestum , cuius conscius fuerat , indicauit . Sic & alij nonnunquam inuenti sunt : veruntamen seruilis fides raro tentanda est .

Liber homo qui seruis imperat , in primis cogitare debet eos homines esse , non belluas , nec se-

ire in eos verberibus & catenis, obdurantur
nāque plagis, nec quippiam agunt nisi iniiti.
Mitius agendum est cum eis, exigendo quodia-
nas operas, non inclementer. Laudāda est eorum
industria, quò alacrius laboribus incumbant.
Cibaria etiam eis impartienda sunt, quæ robur
firment, sine elegantia & sumptu. Vestis quo-
que sit quæ æstate tegat, hyeme autem à frigore
ac pluvia defendat. Algidi nāque serui, tre-
mebundi & famelici nullum officium præstare
possunt.

Cauendum est etiam ne propter difficulta-
tem serui desperent. Scuiunt nonnunquā in
imbecilliores, & heri verbera in liberos coniu-
gesve vlcisuntur. Memoria nostra seruus exti-
tis ingenij pessimi, animique truculenti. Huic
seuissimus herus fuit, qui in eum verberibus se-
uire non desinebat. Iratus autem seruus cum do-
minū vlisci nequiret, duos quos habebat infan-
tes, amriculum unū, alterum binulū, corripuit:
turrinūq; editam conscendit, dominūq; vocauit,
mōnuir; vt infantes suos gremio exciperet: quos
quamprimum illifos parieti deiect, seseq; præci-
pitauit ne viuus in potestatem domini veniret.

Addicti serui, qui are nobis obnoxij per leges
seruire coguntur donec soluerint, mitius à nobis
tractandi sunt. Reminisci nāque debemus eos
quamprimū æs nostrum opera compensauerint,
ingenuos homines esse non autem libertina con-

ditionis, vt sunt serui emancipati: qui post acceptam libertatem officia nonnulla civili iure nobis prestare debent. Quocirca habendi sunt conducti mercenarij, quibus omnia liberi hominis officia prestanda sunt, opera clementer exigenda, pactaque merces pensitanda. Bene enim de illis audire plurimum proderit, cum operarios alios conducere oportebit.

Omniū societatum nulla magis est secundum naturam, quam maris & feminae. Est enim unicuique animali insitum à natura sui generis studium, & conseruationis ratio per coniunctionem maris & feminae. Nulla enim belua adeò truculenta esse potest, adeò soliuaga, & aliarum aspectum fugiens, quæ suo tempore sui generis comparem procreandi causa non quarat. Cum igitur nulla societas magis sit secundum naturam, quam maris & feminae, ideò de maritali connubio scribendum est: præcipuè cum matrimonia ciues ciuibus diuturna necessitudine coniungant: & infensos atque inimicos concilient, vt de Iulio Casare & Pompeio legimus, quorum affinitas quandiu viguit, civile incendium sedauit, & durissima quæque bella ad pacem & concordiam redegit.

Nisi enim raptæ virgines Sabina parentum ac maritorum animos placatos conubij iure reddidissent, actum omninò de re Romana fuisset. Magni igitur interest, de coniugio & naturali

amicitia differere. Ducit enim homo uxorem non modò procreandi causa, sed etiam ut confortens vite sibi eligat: quæ utriusque fortune secum sit particeps. Ipse enim qui ratione ducitur, commoda vite suæ quærit: nec satis sibi sine coniuge còsultum esse cernit. Idcirco homo cùm domicilium parauit, uxorem ducit, ut liberis indulgeat, commodius degat, & utriusque fortune casus æquius perferre possit.

Est in primis homini necessarium, victum querere, ut in senectute atque agrotatione ei tutius sit còsultum. Quocirca vel opus est rusticari, vel nauigare, vel aliquo alio genere negociari, ut aliquas facultates acquirat. Ideò prouida humani generis parens nostra natura, maritale coniugium comparauit, ut non solùm iucundissima, verùetiam utilissima vite societas iniretur. Proinde (ut Xenophon in libro qui de re familiari inscribitur, prodidit:) fœminas diuina prouidentia timidiore fecit, quàm viros: quia eas custodiæ diligentiaq; assignauit. Metus enim ad custodiendi diligentiam plurimùm confert. Et naturalis mollities artes illis tradidit, quibus intra parietes domesticos cum utilitate exerceantur. Præterea cum victus cultusque humanus non passim in propatulo, aut locis syluestribus, sed domi sub tecto, & in penetralibus accurandus asseruandusque sit: necessarium fuit viris foris subdio in hominum

cœtu pluribusque congressibus esse, qui labore ac industria compararent ea quæ sub tecto reconderentur, quorum dispensatio ac cura fœminæ magis conuenit, quàm viro.

Optimè Aristoteles curam omnium rerum quæ foris sunt, viris: earum autem quæ domi sunt, mulieribus assignat: & indecorum admodum putat, quæ extra parietes sunt, fœminas curare: sicuti quæ intra sunt, viros dispensare. Omnia namq; præsidia humana vitæ facilius nobis per coniubium, quàm per solitudinē comparantur.

Id naturæ restituere debemus, quod mutuò accepimus, utpote vitam aliis dare, quàm nobis parentes nostri tribuerunt: quæ ex re id nanciscimur, ut filij nobis per ætatem senio confectis & imbecillioribus factis, id restituant, quod à nobis in sua infirmitate acceperunt. Alant inquam nos in ea ætate in qua baculo nitentes, infirmi, inualidique sumus, sicut nos illos educauimus in prima ipsorum ætate cum nostris vlnis sustinebantur, vel reptando humi niti conabantur: & hoc pacto vicissitudo naturæ perpetuò adimpletur: & quod in simplici genere nequit, in sua specie conseruatur.

Præterea senectutis nostræ incommoda, quæ quidem innumerabilia sunt, & varia morborum genera, quæ effœtam illam ætatem vexant, & quasi conspiratione facta in senes irruunt, quæ alia ratione tolerari possunt, quàm consolatione

leniri, nisi filiorum spe atque auxilio? Multò enim minora mala videntur, ea quæ patri senio confecto accidunt, cum cernit se deficiente, filios pubescentes corpore, & viribus in dies adulescere, quàm ea quæ viro orbatò, ac sine progenie: qui in seipso deficere animaduertit vires corporis, atque animi: & secum spem omnem auxilij posteritatisque decidere.

Atqui mors ipsa, quæ omnibus molestissima est, minùs aliquid molestiæ affert illis, qui cum sciunt se esse mortales, nec posse diutius vivere, quàm conditio humana patiatur, intuentur filios ex se genitos, qui eos exprimant, eorum nomine nuncupentur: & quasi per eos viui in hominum sermone post obitum reseruentur. Nam qui orbis & sine liberis occidunt, ruinam secum sui generis trahunt, malèque de republica malèque de hominum genere meriti, perpetua obliuione obscurantur, nec vestigium vitæ suæ ullum inter mortales aliquo tempore relinquunt.

Ducendum igitur uxorem civili viro esse duco: non modò necessitatis, sed commodioris incun-
diorisque vitæ gratia: cum qua grata vitæ societas ineunda est, non ad libidinem explendam, sed ad propagandam sobolem, munusque civile adimplendum, quod quidem proprium connubij est. Preclarè enim Aelius Commodus Verus Romanorum imperator, qui vitæ suæ turpitudine offensa uxori, ac conquerenti de extraneis voluptati-

bus, respondisse fertur: Patere me coniunx per alias mulieres exercere cupiditates meas, vxor enim dignitatis nomen est, non voluptatis.

Socrates philosophus cum Xantippem priorem vxorē iracundam admodum ac morosam diu perpeffus esset, admiranti Alcibiadi quod tam difficilem tamq; acerbam mulierem perferret, nec domo expelleret, respondit, cum talem domi peteretur, se insuescere atque exerceri ea foris ferre, quæ quotidie sibi per iniuriam contumeliâque ab aliis inferrentur. habuit enim Socrates duas simul vxores, quò habitum patientiæ longè magis perficeret.

Metellus Numidicus grauis ac disertus orator, cum censor esset, & ad populum de ducendis vxoribus oraret, eiusmodi verba protulit: Si sine vxore possemus Quirites esse, omnes ea molestia careremus: sed quoniam ita natura tradidit, vt nec cum illis satis cōmode, nec sine illis vllō modo viuī possit, salutis perpetuæ potius quā breui voluptati consulendū esse videtur. Quæ quidē manifesta confessio molestiæ rei vxoriæ, minus grata fuit plerisque ciuibus Romanis. Dicebant namq; Metellum censorem, cui consilium esset populum ad matrimonia adhortari, non potuisse de molestia incōmodisq; rei vxoriæ cōfiteri, ne dissuadere abstinereq; à matrimoniis populum potius, quā adhortari videretur: cum nihil penē in omni humana vita inueniri queat, quod omni ex parte

absolutum perfectumque sit: nullamq; amicitiam
magis stabilem inueniri, magisque omni officio
ac pietate accumulata, quam in matrimonio.

Tyberius Gracchus salutem coniugis sponte
sua propria morte redemit, nã cum domi angues
duos reperisset, hoc fato destinatos, vt nisi alteru-
trum interemisset, ipse cum omni familia periret:
sin matrem dimitteret, se euasurum: sin fœminã,
Corneliã cõiugem: tanto eius amore tenebatur,
& tantũ coniugium faciebat, vt mori maluerit,
quã vxoris fatum cernere.

Mimorum etiam coniuges nobis admiratio-
nem reliquerunt, qui à Lacedæmoniis ob crimen
affectati regni custodiæ mancipati, capitalique
iudicio damnati, noctis tempore, (vt moris erat,)
supplicium expectabant: eorum verò coniuges,
quasi viros supremum allocutura, aditum à custo-
dibus impetrarunt: commutatãque veste, simula-
tõque dolore, velatis capitibus, maritos abire pas-
se sunt, seseque morti obiecerunt, vt viros incolu-
mes dimitterent.

Nimia etiam Augusti in filias indulgentia,
eas petulantiores & lasciuiores reddidit. vnde
Iulia cum ei amicus quidam seuerus & grauis
suadere niteretur, vt paternæ frugalitatis exem-
plum sequeretur, per cõtemptum respondit: Pater
obliuiscitur se Casarem esse, ego autem me Casa-
ris filiam esse memini. Ea licentiã peccãdi adeo
accepit, vt vulgò potestatem sui corporis faceret:

Et cum conscj flagitiorum mirarentur, quod similes Agrippa viro filios procrearet, quæ tot viris congregaretur, sibi licere ait adulteros admittere, cum à viro grauida esset. raro enim pudorem seruat mulier, quæ pudicitiam amisit.

Sunt nonnullæ mulieres quæ turpitudinem suam verbis gaudeant profiteri, & labem animi atque corporis, turpi etiam sermone indicare, quod faceta magis esse videantur: vt Popilia Marci filia, quæ miranti cuidam quid esset quod omnes bestię nunquam marem admittant, nisi suo tempore, cum prægnantes vellent fieri: mulieres autem semper virum desiderant: respondit, Bestię etenim sunt.

Videat tamen vir ne ipse vxori turpitudinis ac flagitij causam præbeat: proinde caueat ne quid obscæni in vxoris conspectu vnquam loquatur. Quæ in re nonnulli plurimum peccant, qui verborum obscænitæ & sermonis turpitudine vxores ad libidinem alliciunt, fabellisquæ eas docent, quibus illæ doctiores ad rem Veneream fiant, aliisque amoribus incendantur: & viri nonnunquam ea loquuntur, quæ frigidas quasquæ incenderent.

Præterea multò diligentius abstineat vir ab omni alieni corporis congressu, si pudicam coniugem habere vult. nulla enim iniuria sanctam comubj societatem magis dirimit, quàm adulterij non modò deprehensio, verum etiam tenuis suspicio.

spicio. Optime igitur Persegrauiter in adulteros animaduertebant: quò firmior esset matrimonij societas.

Viri continentia plerumque pudicas seruat uxores: & hominem ipsum longe magis commendatum reddit. Lelius Scipionis amicus scelicior hoc vno habitus est, quòd in omni sua vita vni mulieri duntaxat congressus sit, uxori videlicet, quam vnicam habuit. pauca enim adeò modesta sunt adeoque suis indulgent maritis, vt equo animo pellices patiantur.

Vnam me lectitasse memini non sine admiratione, Tertiam Aemily prioris coniugem, Corneliæ matrem, quæ tanta comitatis tantæq; patientiæ fuit, vt cum virum suum Affrica domitorem, impatienter ancillam suam facie liberali adumare, & in deliciis habere sciret, rem semper dissimulauit, ne virum præstantissimum intemperantiæ reum faceret. Quinetiam ab ultione tantum absuit, vt mortuo Aemyllo eandem manumitteret, libertoque suo non exigua cum dote matrimonio collocaret.

Paucas sanè in omni hominum memoria inuenire est huiusmodi ingenio affectas vt pellicem ferant. Adcirco præfigenda est in domibus optima illa iureconsultorum ratio, qua præcipitur, quòd quisque iuris in alterum statuit, ipse eodem iure utatur. Quid enim turpius est, quàm sua lege dånari, & in aliis reprehendere quòd tu ipse cõ-

mittas? Proinde iniqua omni ex parte mihi videtur lex illa vetustissima, quæ à Solone habet originem, qua dicitur: Si vir vxorem in adulterio deprehenderit, occidito: at si ea virum, ne digito eum attingito. Ea enim lex cùm aliquādo in cœtu matronarū recitaretur, magna comitate quædam ex earum numero arridens, dixit: Planè video etiam id temporis fœminas è consilio virorū extrusus, nam si qua extitisset, legem hanc nunquàm in sexu nostro claudicantem permisisset.

Iniqua etiam lex fuit apud Aegyptios, ut Diodorus refert: Marem nanque in adulterio deprehensum, verberibus cædi iubet: fœminam verò, naso mutilari: ut ea parte plecteretur, qua magis facies honestaretur. In re tamen vxoria nihil difficilius est electione, virgines enim domi alio-
tur, & raro admodum foras egrediuntur, ut videri possint. Quocircà impossibile penè factum est, earum formam & mores scrutari, quæ quidē res, ancipites viros reddit quid acturi sint. non enim parui momēti est vxorem ducere, & cum ea perpetuam vitæ societatem inire, quæ sibi omni ex parte ignota sit.

Virginum mores nulla alia ratione deprehēdi possunt, nisi ex parentum similitudine, verisimile nanque est ex optimis parentibus filios nō deterimos gigni. Quocircà pudica mater castas alit filias: & quæ probrium in se non admisit, flagitiū filia non perferet.

Pulehram uxorem plerique omnes adoleſcētes ducere cupiunt. Theophrasti tamen ſententia eſt, minore moleſtia de formā habere, quā formoſam ſeruare. nihil enim tutum eſſe ducit, in quo totius populi vota ſuſpirant: quandoquidē alius forma, alius ingenio, alius facundia, aut liberalitate ſollicitat: & aliquo modo expugnatur, quod undiq; inceſſitur. Hæc diuus Hieronymus de mēte Theo- phraſti philoſophi acerrimi refert.

Ennius poëta dicebat eas ſcēminas ducendas, quæ ſunt incolumi pudicitia, & quæ ſtata forma eſſe cernuntur. Aulus Gellius hanc ſententiā declarat, aperitque eas ſtatæ formæ eſſe, quæ nec formoſiſſima, nec turpiſſima forma ſunt, ſed mediocritatem quandam habent: quæ quidem mediocritas omnibus in rebus laudatiſſima eſt. Hæc ratio etiam ſatis eſt ad ſubolem procreandam, nam venuſtas in ſcēminis plurimūm adiuuat: ut in viris dignitas gratiſſima eſſe cernitur. Hæc & multa alia in delectu uxoris cogitanda ſunt, & illud in primis, ut cenſu, genere, forma, ſimilem tibi diligas. Diſſimilitudo enim contemptum ac perpetuum iurgium parit, ſimilitudo autem animos ſumma charitate deuincit. Prodeſt etiā viro intactam uxorem ducere, & quæ nemini nupſerit. duplex enim labor eſt ei qui viduam ducit: primus, ut dediſcat alterius viri mores: ſecundus, ut ſuis moribus conſueſcat.

Ariſtoteles duodeniginti natus annos puel-

las nuptui collocandas censet: virum autem sexto & trigesimo ætatis opportunè uxorem ducere asserit. eiusmodi enim ætates perfectæ sunt ad sobolem procreandam: sed ad mores perdiscendos, si minores aliquot annis essent, commodius arbitraretur, & præcipuè ætate nostra, in qua vitia in præcipiti sunt, vt Satyricus ait. Lycurgus etiam docuit turpe esse ætatem illam sine nuptiis transgredi. Nam eos infamia notari iussit, & ex theatris expelli, qui annos 37. nati sine vxoribus essent. Romani quoque eosdem immunes ab omni publico munere faciebant, eosque indignos ducebant à republica honestari, qui eam ne sobole quidem adiuuare vellent.

Instituatur vxorem vir optimis moribus, nec minus, contumelia, aut verberibus cum illa agatur: est enim seruire, & indignum familiari societate, quinimò obdurantur plagis coniuges, sicut pessima quadam seruitia, quæ vapulando deteriora fiunt, & verberibus magis magisque in dies in libidinem accenduntur. Sic famine longè minùs dicto audientes sunt, perperamque omnia agunt, cum inclementius à viro habentur, & occasionem deinde aliquando nocte in omnem turpitudinem ruunt: nullaque maritalis coniugij habena aut reuerentia retinentur: atque minimè se peccare putant, quando ultionem verberum excusare possunt. Ratione igitur cum illis agendum est, vt intelligant omnia pro communi utilitate

familie agi, proque dignitate atque honore coniugij. Secreta præterea matrimonij intra cubiculi parietes delitecant, malè enim sibi & pudicitia uxoris consulit vir, qui ea prodit, quæ tacenda sunt. Sic enim in coniugio viuendum est, ut nemo foris irridere possit, quæ intus aguntur, proinde secreta omnia in matrimonio esse debent. Quid enim turpius, quàm aut si vir inter amicos, aut uxor inter vicinas de his fabulatur, quæ arcana omninò esse debent?

Candaules Lydorum rex uxorem habuit, cuius formam deperibat, nec satis ei erat illam omnibus predicare, & matrimonij reticenda pandere: sed & testem voluptatum suarum voluit habere, proinde eam nudam sodali suo Cygi, ut ait Herodotus ostendit. qua visa, ille in amores eius ita exarsit, ut nihil amplius cogitaret, nisi quomodo eam potiri posset. Illa verò re cognita, clò existimaret se à viro proditam, quasi ille alteri delicias suas alienasset, cedem viri adultero permisit, eique & se & regnum tradidit: ita Candaules regnum, vitam & uxorem amisit, cū minores voluptates suas fieri silentio putaret.

Cleobulus Lindius, qui vnus è septem Græciæ sapientibus habitus fuit, duo in re uxoria optima præcepta tradidit: vnum, ut cum ea nihil blanditiis agamus: alterum, ut presentibus extraneis eam nunquam obiurgemus. illud enim vercordiæ esse dicebat: hoc autè vesaniæ. Credat præ-

terea vir coniugi omnia quæ intra parietes domesticos sunt, eorumque dispensationem illi permittat: illa præstet sedulitatem domi, maritus autem industriam foris. Illa filios nutriet, vir autem instituatur. Sciat ut opus est paterfamilias querere quæ ad usum familiæ spectant, & hoc non scenore, aut turpi quæstâ: sed aut agricultura fructuq; terræ, quæ nunquam auara est, nunquam mentitur cultoribus suis: sed semper credita semina vberissimo fructu ac scenore restituit. æquum enim esse videtur ut communis omnium hominum mater liberos suos vberibus copiisque suis alat atq; educet. Aut liberalibus disciplinis, aut mercatura navigationeq; vendendo, emendoq; sine mendacio ac vanitate, aut aliis honestis artibus ad usum ornatumque ciuitatis.

Præterea parta ut tueri sciat opus est: frustra enim susciperetur querendi labor, ubi nulla ratio parcendi esset: & prodigendi dispendiū nullo vnquam lucro reparari potest. Nec aliud est, terebrata vrna aquâ haurire, quâ querere, & per luxū prodigere. nolo tamē auaritia laborare patremfamilias, quæ peste nulla perniciosior esse potest, nullaque ab omni humanitate magis aliena. Auarus enim omnibus obest, omnibus est odio, nec sibi nec suis aliquando prodest. nunquam letatur, semper tristis est, morosus, anxius, & difficilis. is non modò vxori, liberis, familieque nihil indulget, grateq; vitæ aliquid impartitur,

verum etiam genij sui fraudator semper esurit, semperque sitit, & inexplebili auiditate torque-
tur: nihilque vnquam quod satis sibi sit acci-
pere potest. Scitè admodum Attalus ille diues a-
uarum, famelico cani comparabat, qui ante men-
sam domini missa panis frusta excipit, quæ quidè
nullo gustu quamprimùm integra deuorat, & a-
perto statim ore inhians, alia expectat: semperq;
ad spem futuri erectus est.

Fruatur homo rebus presentibus, & benè a-
gendo meliora speret. Angusti enim animi est,
inopiam nimis formidare, & propterea non frui
rebus quæ adsunt, quod se cariturum illis ali-
quando timeat.

Cura rei familiaris inter domesticos parietes
matronis incumbit, iniquum verè esset, virum
qui querendi studia foris laborat, & domum se
recipit quasi in portum tranquillitatis post dis-
ficilem nauigationem etiam domi vexari, cum
relicta omni cura ocium requiemq; desiderans,
ad domesticos penates confugerit. Proindè sedu-
litem præstet vxor, curamque suscipiat omniū
rerum quæ domi sunt, secundum præscriptas leges
mariti, cui omni ex parte parère debet. Pessimè
enim in ea familia agitur, in qua femina domi-
nantur, viri autem parent, & famulantur.

Supellectilem disponat in primis vxor, &
quæ lauta magis sunt, & ad vsu melioris vite
reseruanda, siue ad muliebre mundum, viri-

lensve ornatum, intra penetralia tutiora suo ordine disponat: vt siquando vsus venerit, in promptu sint, nec querentem fallant. est enim certissima paupertas, cum rem quam habeas desideres: & eius indigeas, ignoresque quo loco proiecta sit.

Præterea quæ esui potuique in dies singulos sunt, & quæ prandij cœnæque gratia parantur, ita quotidie dispenset, vt nec ad ingluuiem atque ebrietatem familia ingurgitetur: nec ob nimiam parsimoniam esuriat ac sitiat. Mediocritatem igitur seruet, & sic vno eodemque tempore valetudini rei que familiari optime consultum erit. Moderetur & summa diligentia quæ ad seipsam spectant, & ornamenta in primis quæ rem familiarem valde exhauriunt, magna enim emuntur, & paruo tēporis curriculo, aut vsu consumuntur, aut longē minoris venduntur.

Nihil magis formidare debet fœmina animi ingenui, quam rumorem malum. quæ enim semel malè audit, siue iure, siue etiam iniuriâ, magna cum difficultate secundam populi famam recuperare potest. Fœmina enim suspecta pudicitie infœlicem vitam agit.

Vera fœminarum ornamenta sunt, modestia, pudicitia, pudor, laus: quæ nullo auro, nullis gemmis aut margaritis comparari possunt. Atqui quando non omnia in optima etiam fœmina esse possunt, Pudicitia sola est, quæ supplebit quæ-

cunque defunt. Hæc enim dotis inopiam auget, deformitatem non modò ornat, verò etiam ad pulchritudinis speciem redigit, ignobilitatem illustrat, & denique omnia implet, quæ aliqua ex parte deesse possent.

Quinquaginta virgines Spartane nomen suum immortalitati commendârunt. Nam cùm sacrificij gratia à parentibus ad Messenios hospitij more missæ essent, tanta libidinis impatiëntia flagrârunt Messenij, ut contempto hospititalitatis iure, ad stuprum eas poscerent. Cùmque illæ renuerent, ipsiq; eas violare vellent, nulla ex tanto numero consensit, morique potius maluerunt, quàm virginitatem amittere: quarum sanguinem Lacedæmonij deo optimo fauente magna victoria vlti sunt.

Secundum matronarum ornamentum est, scissos habere filios, & indolis peregregiæ. quod quanti faciendum sit, Cornelia Æmilyj Pauli vxor docuit. Nam cùm mulier quadam Cæpanæ ad eam diuertisset, & Lapillos, aurum, ac pretiosam vestem ostentaret, rogarêtque Corneliam, ut sibi vicissim ornamenta sua ostenderet, illa verbis eam protraxit, quoad è ludo literario filij redirent: quos ostendens, Respice inquit, lautam suspellibilem meam, omniâque ornamenta ac delicias meas. Quæ persuasio optima est matronis omnibus, ut præ filiis omnia ornamenta contineant, mundumq; muliebrem in spe liberorum collocent.

Caveat præterea vxor, ne quid fæcti, ne quid simulati aut fucati cum viro agat. Quid enim turpius est, quàm ostendere se aliã quã ipsa fuit.

Pompeia Nero. Caesaris vxor non modò ludibrio habita fuit dum viueret, præ nimia indulgentia venustatis ac forma, verum etiam perpetuam ignominiam contraxit. Scribunt namque non modò poëta, sed historici nonnulli eam non dissimulatè, sed manifestè admodum cuticulam curasse: semperque asserunt asinarum gregibus eam fuisse comitatam, vt earum lacte os assidue foveret; quo pulchrior videretur. Malè enim sperandum est de ea, quæ foris pulchritudinis laudem querit.

Spartanis virginibus aperta facie vt incederent per leges licebat, donec nuberèt, vt viros inuenirent. Postquã verò nupserant, caput ac faciem tegebãt: vt qua viros non quærerent, sed inuentos tuerentur. Atqui Gorgius Leontinus domi asseruandas vxores voluit: quod quidem minime placet: sed rarò vt egrediantur, summo perè laudo. Fæmina enim ambulatorix rarò pudica esse potest. Prestet se vxor viro vvanimem ac concordem omnibus in rebus. Nihil enim mortalibus dulcius esse potest, quàm si concordivoluntate vir & vxor domum gubernent. Et alia ex parte, nihil deterius quàm familiaris discordia, iurgiaque domestica.

Athenienses docuerunt silentium in re vxor-

via esse debere. Nā cum bellum contra eos gereret Philippus Macedo, & eorum exploratores Olympiadis literas ad Philippum eius virum interceptissent, eas intactas inuiolatasque reddi iusserunt: quod coniugis arcana ne hostes quidem scire licere arbitrabantur.

Absit itē à re vxoria ira omnis ac stomachus quæ plerunq; amorem hebetiore reddunt, eūque omninō diminuunt, & rem domesticam turbant, faciūtq; connubium iniucundum.

Vetustissimi Romani eam scēminam corona pudicitia honestabant, quæ vno tantum matrimonio contenta fuisset, perpetuāque viduitate incorrupti animi sinceritatem ostendisset. Impatiens enim libidinis esse videtur illa, quæ rursus nubit, & præcipuē si liberos habet, matrimonij pignora, & mortuum virum facie ac nomine exprimentes. Quid? quod ea quæ rursus nubit, impia in liberos esse cernitur: quia orbatos patre & etiam ab omnibus destitutos, quasi in limine vitæ negligit, eo etiam tempore, quo magis parentis ope indigere videantur. Quæ quidē ratio omnibus persuadere debet, vt viduæ cum liberis pudicitiam seruent: ne rursus fortunam experiantur, à qua semel deceptæ, vix meliorem sortem sperare possunt.

Annia Romanæ nobilitatis scēmina cū suis propinqui ac necessarij ei suaderent vt alteri nuberet, cū integra adhuc ætate & facie optima

esset, respondit se id nequaquam esse facturam. Nam si virum bonum inuenero, vt antè habui, nolo perpetuò formidare, ne perdam. sin malum, quid enim necesse habeo malum experiri, cùm optimum primum experta fuerim? Illusa enim prioris viri fato, sapienter videtur, si maritali fortunæ rursus se credere noluit.

Demotionis Atheniensis filia, quamuis virgo esset, cùm audiuisset Leosthenis sponsi sui mortem, qui in bello Lemniaco occubuerat, seipsam interemit: asserens quanquàm intacta esset corpore, tamen si alterum cogeretur accipere, secundum deciperet, cùm priori animo nupsisset. Tolerabilius tamen agunt fæmine, quæ in primo ætatis flore ad secundas nuptias transeunt, si liberis carent. Student nanq; singula animalia sobolem procreare: & liberorum gratia se collocare potius quàm libidinis, æquius omninò esse videtur.

Hiero Syracusanus cùm obiurgatus aliquando esset à quodam familiari suo, quòd os ei male oleret: & ipse nullis remediis vteretur, ait: Id sibi ante id tēporis semper fuisse obscurum: uxorem; increpauit, quòd hac de re nunquam eum monuisset. Cui uxor, verecundè se excusans, inquit: Mi vir, noli mihi succensere: putabam enim viros omnes ita olere, proindè tacui.

Armenia etiam à Cyri conuiuio domum rediens, Cyri pulchritudinem omnibus laudanti-

bus, interrogata à viro, quid de Cyri dignitate sentiret, ait: *A te mi vir oculos nunquam deflexi. Itaque qualis alieni viri forma sit, prorsus ignoro.*

In liberis educandis duæ rationes in primis consideranda sunt, quarum vna ad matrē præcipuè spectat: altera verò ad parentem ipsum. Prima quidem ratio, viuendi est. Secunda autem, benè viuendi. Illa, quoniam domi agitur, matri incumbit, quæ domesticarum rerum moderatrix esse debet, secundum præscriptas sibi leges à marito. Cogitabit igitur matrona quæ grauida est, se filium parituram, magnamque diligentiam præstabit, ne futuro homini antequam in lucem venerit, aliqua ex parte obsit. Et in primis corpus suum curabit, cibumque modeste sumet: & cum quidem qui alat, firmetque satum, non autem qui imbecilliorē reddat: nimiam desidiam vitabit. Leuis enim deambulatio utilis est, & longe faciliores nixus in pariendo præstat. Cauebit tamen labores omnes, & saltem præcipuè. Quod quidem exemplo docuit Hippocrates. Nam cum mulier quædam acceptum humanum semen non eiecisset, cum rogauit ne grauida remaneret. Ille autem suasisit, vt quotidie desiliendo semen saltibus excitaret, & sic septimo die conceptum saltu eiecit, iam tenui folliculo obductum, quali in ouo ab exteriorē testa clausum humorem ceruimus. Nonnullæ enim tripudiis sal-

tūque in choreis ac conuiuiis adeò vexantur, vè
præ nimio labore aut partum excludant, aut
exilem admodum ac debilem reddant. Aliæ au-
tem vt graciliores amatoribus videantur, a-
deò se cinctu comprimunt, vt plurimum sibi ven-
trique obsint: quedam etiam ad crapulam vsque
se cibo vinòque ingurgitant. Plereque verò aci-
dis crudisque pomis ad lassitudinem vsque sto-
machum fatigant. Omitto libidines & turpia
quædam que sermonem reformidant: quibus
non modò abortus excluduntur, verumetiam
monstra turpissima eduntur.

Postquam in lucem venerit infantulus, quem
n aluo abditum ignorabat modò, uberribus suis,
& eo fonte nutriat, quem prouida natura tanta
ubertate in eius pectore preparauit. Pessimè
admodum meritis de liberis mihi videntur illæ,
quæ filios, quo tempore magis materna ope in-
digent, aliò mittunt, & ancillis rusticisve non-
nullis eos alendos tradunt, quibus ne catellam
quidem quam in deliciis habent, tutò crederent.
Quid? quòd nec integræ matres, sed dimidiatæ
esse videntur, quæ eum suo sanguine in vtero a-
lunt, quem deinde à lacte statim depellunt, aliq-
ablegant. An sibi persuadent mammarum ube-
ra à natura illis tradita ad pectoris ornamentū,
& non ad liberorum alimoniam? Atqui nonnul-
las scimus venenis pessimisque medicamentis
sanctissimum illum fontem humani generis edu-

catorem arefacere, non sine periculo aduersæ etiam valetudinis: quò venuste magis esse videantur, & amatoribus gratiores fiant.

Optima mater non permittat alieni lactis contagione filium suum infici, præstetque se integram parètem, optimè etiam de filio meritam: quem proniorem ad referendam gratiam reddet oim adoleuerit, si se materno lacte non defraudatum in primordiis vitæ suæ senserit. Beneficium enim materni lactis tanti meriti fuit apud veteres, vt impetraturæ quippiam durius à filiis matres, per lac quod illis præbuerant, semper poscerent. Quæ enim delicia iucundiores lactanti filio? cuius blæsa locutio, difficilis verborum conatus, suavis risus, & vernacula illa festiuitas, omnes scurras ac mimos longè antecire mihi videtur. Nec simiæ aut catuli ad animi relaxationem quærendi sunt, vbi pueri repunt.

Membra puerorum sensim nutricis manibus fingenda sunt, fasciæque corpusculum ab humeris ad talos vsque deuinciendum, leuius tamen circa pectus ad thoracem, latitudo nanque illorum membrorum ad dignitatem ac robur viri plurimum confert: strictius aliquantulum circa ventriculum ac pubem, quò solidior fiat pectus, & ne venter ultra speciem protendatur. Vagitum etiam pueris vtiliter à natura datum Aristoteles affirmat: putat nanque illum quasi conatum incrementis esse, & dilatandi pectoris ac

præcordiorum vim facere, quocirca ne comprimat^{ur} à nutricibus vagitus, præcipit.

Pregnantes maiorem diligentiam adhibere debent, ne abortiuum eiiciant: quod quidē præsciri posse Hippocrates docet, aut enim in septuagesimo die in vtero matris conceptum moueri ait: aut nonagesimo. Dies ergo motus vter fuerit ter multiplicatus, aut septimum, aut novium mensem exprimit. Sic diligens mater ante partum sui temporis præscia erit.

Cauendum est, ut Celsus ait, ne in secunda valetudine, aduersæ præsidia consumātur. Quocirca sanum hominem, qui bene valet, & sue spontis est, nullum cibi genus fugere vult, quo populus vtatur. Bisque eum die potius quàm semel cibum capere, nec minùs etiam quàm stomachus concoquere possit. Hunc etiam variū habere vitæ genus: modò ruri esse, modò in vrbe, sæpius in agro: nauigare, venari, quiescere intendum, Sed frequentius se exercere. Siquidem ignauia corpus hebetat, labor autem firmat. Illa maturam senectutem, hic verò longam adolescentiam reddit.

Agendum cum pueris sensim est, ut doceantur, veluti cū vascula oris angusti implere volumus. Nam si copiam aquæ fundimus, respuunt, sin autem per tenuem fistulam instillamus, ad summam vsque complentur. Prodest etiam in edocendis pueris laudata industria, obiurgata desidia.

fidia. Preferri enim aequalibus, & ab eis laudari, à quibus instituuntur, ubi se benè gesserint, plurimum acuit pueros in omnibus studiis.

Materna disciplina primæ teneritudinis pueris admodum utilis erit, còsque dociliores reddet ad maiora studia capeffenda. Iam cum ad septimum annum peruenerint, eorum curam maiore quadam diligentia pater suscipiat: cuius quidem partes erunt, ut instituuntur liberi ad benè viuendi rationem, qua quidem disciplina nulla utilior aut maior à mortalibus tradi potest. Alexander enim qui à virtutibus magnus cognominatus est, dicere solebat, non minores se gratias debere Aristoteli præceptoris suo, quam Philippo patri. Nam si pater ei viuendi principium dederat, Aristoteles tamen benè viuendi rationem tradiderat: quam, vitæ etià præferendam esse arbitrabatur.

Primum in pueris ingenij signum & præcipuum quidem memoriâ esse Fabius Quintilianus asserit, cum scilicet facile discit puer, diutiusque reminiscitur. Erit igitur optimum in primis annis ad erudiendas ingenij vires, memoriâ exercere, & ambitione aut præmiis pueros allicere: ut multa meminerint quæ pronunciare ac recensere in maxima etiam hominum corona nō erubescant. Premiorum enim propositio & allectio, ingenium acuit, memoriâ excitat, & puerorum animos alacriores promptioresque reddit.

Ruborem optimum pudoris signum potius quàm pallorem putant. Nam pallor nimiam formidinem ostendit: ille autem optimam indolem præ se ferre videtur, ut Diogenes testis est. Nam cum semel adolescentem rubore perfusum cerneret. Confide, inquit, fili, huiusmodi enim virtutis est color.

Si docilem parens filium cognouerit, ingenij viribus præstantem: nulla eum auaritia cogere debet, ut tanta laude filium fraudare velit. Adhibeat igitur quamprimùm puero optimos præceptores: ut liberalibus illis artibus ac disciplinis erudiatur, ad quas natura ipsa aptiorẽ genuit. Nihil enim optabilius parentibus esse debet, quàm filios habere eruditos, à quibus quidem vinci, & omni laudum genere superari, non modò equo animo perpeti debent, verùm filiorum gloriam victoriæ palmam sibiipsis existimare.

Nihil est quod magis filios parentibus obnoxios efficiat, quàm cum intelligunt se parentum ope ac diligentia in studiis bonarum artium profecisse. Nec considerare debet filius diuitias parentum. quæ fluxæ quidem sunt, ac labiles, & in potestate fortunæ: atque corpus solummodo ornant, non autem animum augent aut instituunt perpetuis bonis. Pulchrè admodum Diogenes diuitem indoctum, ouem inaurati velletis esse dicebat.

Amicis etiam alendos pueros tradere de-

bunt : tum quòd illis minùs indulgent, à quibus magis absunt : tum quòd minùs insolenter in alienis edibus, alieno etiam pane ac foco exultant & verentur, ne deterrimi videantur, si ab illis extrudantur, quibus se parentes magna fide ac diligentia crediderunt. Magni enim principes sub tutoribus plerùmque clariore, quàm sub parentibus evaserunt.

Vtile esse puto duabus disciplinis simul erudi puerum. Neque enim verendum est ne binis præceptoribus artium diversarum ingenium pueri oneretur. Non enim crescit labor, sed diuiditur industria, & satietas tollitur. Nam cum pertesus est unus discipline, ad aliam transuolat, veluti ad portum & requiem laborum suorum: & leuitas illius ætatis, quæ difficile in vna eademque re diutius perseuerat, non inutilis omnino est.

Nihil est præclarius quod à parentibus liberis tradi possit, studiis disciplinarum, ac bonarum artium: quæ ideò liberales appellatae sunt, quia liberos homines efficiunt ab omni turpi ac sordido questu, & ab omni voluptate & turpitudine redigunt nanque nos ad sapientiam, quæ nihil præstâtius mortalibus esse potest, quaq; deo optimo maximo coniuncti esse cernimur. Quorum premium si nullum aliud à mortalibus referretur, sola virtus satis est: quæ comitem secum semper trahit honorem, velut corpus umbram.

Si filii hebetioris ingenij erunt, aut aliquando ad doctrinas capeffendas minus idonei, artes aliquas discant, & præcipuè ex illis quæ disciplinis proxima sunt: ne ipsi ocio ac desidia marcescant. Vera nanque est illa Marci Catonis sententia: Nihil agendo homines malè agere discunt, idcirco solertes & industrij ciues, inertes ac desides ex urbibus arceri debent, sicut sedule apes ignauos fucos, qui pro communi melle laborare nolunt. & sanctissima semper iudicanda est Solonis lex, quæ sanxit, filium nequaquam patri necessaria vitæ subsidia debere, à quo nullam artem accepisset.

Si verò reliqua omnes disciplina atque artes filiis deessent, bonorum morum regula ne desit, videndum est. Præstat enim filiis carere & perpetuò omni progenie orbari, quàm eos malè moratos ac turpes alere. Epaminundas Thebanus vir adeò excellens, tantique ingenij, uxorem nunquam duxit: quod factum cum Pelopidas eius amicus aliquando reprehenderet, quòd virtutis suæ seminarium filius non relinqueret, malèque proinde patriæ prouideret & consuleret: subridens Epaminundas respondit. Vide ne tu peius ei consulas, qui talem ex te genitum relicturus es, cuius vita vitam magis probanda esset. Quo quidè dicto, vir prudentissimus ostendit nihil magis esse verendum parentibus, quàm ne degeneres filios habeant.

Neocles Atheniensis vir nobilis & excellens filium habuit Themistoclem, quem in sua adolescentia exheredem fecit, cum minus probatus esset, quod turpiter viveret, rem familiarem prodigeret, & parentum dictis nulla ex parte obediret. Hæc patris iniuria ac contumelia nequaquam eum fregit, sed longè magis erexit. Nam cum arbitraretur eiusmodi notam sine summa industria ac laude neutiquam extinguì posse, se totum virtuti tradidit, reique publicæ omni studio operam dedit, & in amicorum causis privatisque iudiciis omni diligentia versabatur: atque paruo demum tempore ita adolescentiæ vitia emendavit, ut ei nemo anteferreretur, & pauci admodum æquales putarentur. non fuit igitur in eiusmodi filium parentis seuitia obiurganda: quippe qui ex deterimmo nebulone virum omni laude cumulatisimum reddiderit.

Polemon Atheniensis in adolescentia sua impudicus, petulans, ac turpis fuit, & aliquando ebrius & coronatus de more in ludū seu scholam Xenocratis philosophi, irridēdi gratia, cum sodalibus irrupit. Xenocrates fortè de pudicitia sermonem habebat, quem non mutavit, sed planè in Polemonem conuertit: qua oratione ille seipsum correxit adeò, ut relictis sodalibus, & mutata pristina vitâ, sese Xenocrati in disciplinam tradiderit, & paruo tempore condiscipulos

omnes superarit: quinetiam in cunctis rebus præceptorem adeò emulatus est, ut post illius obitum Iudi successor relictus, vix mutatus videretur.

Corpore etiam exercendi sunt iuvenes, tum valetudinis gratia: ignavia enim, ut ait Celsus, corpus hebetat, labor firmat: illa maturam senectutem, hic longam adolescentiam reddit, tum quòd utiliores sunt Reipublicæ in rebus bellicis, in quibus promptiores alacriorisque sunt, si exercitato corpore accedunt, quàm si per ignaviam effeminato: qua in re plurimùm præstiterunt Lacedæmonij, apud quos currendo, prosiliendo, iaciendo, quandòque pueri exercebantur. A quibus aliquando rediens Diogenes cum Athenas pergeret, interrogatus quò iret, & vnde veniret, à viris, inquit, ad mulieres.

EX LIBRO QUINTO DE
institutione Reipublicæ.

Rapina ocium ac quietem pollicetur, virtus autem laborem ac sudorem præ se fert.

Malè morati homines, quiq; in verbis aut in gestu minùs apti sunt, inurbani vocantur: quippe qui ruri potiùs educati quàm in vrbibus esse videantur, hinc trahitur vrbauitatis nomē, quod ad sermonem moresq; pertinet, & ab vrbe dicitur: quandoquidem à civili congressu, doctorumq; virorum consuetudine eruditio quedam trahitur: quæ homines miro quodam lepore ac sale persundit: cui quidem contraria est rusticitas.

Ciuilem virum si quis paucis verbis determinare velit, dicet eum esse virum bonum, & Reipublice utilem. In primis namque oportet, vt ante oculos habeat Platonis sententiam, qua quidem ostendit homines non tantum sibi natos esse, sed partim patriam, partim liberos, affines, amicosque sibi vindicare: & iure optimo, humana enim societas ad commoditatem vite instituta est. hæc cum cogitabimus, dignoscemus nos patriæ debere opem, consilium, auxiliūque ferre.

Apes & formice animalia non modo pusilla, sed muta, nobis exemplo esse debent: quæ quidem in commune laborant, simul congregant, simul conseruant, iisdem munimentis asseruantur, communi periculo hostem propulsant, & apes, liberos, populūque tuentur. Quis enim bonus ciuis haberi potest, qui sibi soli prodest, sibi congregat, nec impartitur reliquis, vixque patitur præ avaritia liberos coniugemque ad necessitatem etiam victitare? Rem enim publicam quasi nauem existimare debemus: quæ omnium qui in ea vehuntur, manibus officioque indiget. Et pro viribus suis quisque niti debet, non modò ne euertatur, sed vt in tutissimum portum se recipiat & sicut in ea alius gubernaculum regit, alius antennas dirigit, alius rudentibus adest, alius aliis rebus incumbit: & vna omnibus cura est, vt nauim tueantur: sic & ciues omnes efficere debent, & alius consilio, alius diligen-

tia, aliis opibus, aliis opera atque industria re-
publicam adiuvare, ut non modo servetur, verum
in dies magis magisque augeatur. Taliter enim
animati ciues optimi habendi sunt, faciunt nam-
que rempublicam hoc pacto opulentissimam. nul-
la enim opes, nulla vectigalia magis augent ci-
uitatem, tutioremque reddunt, quam si ciues in-
ter se concordēs sint ad bene de ea promerendum.
& alia ex parte nulla potentia, nullæq; opes sa-
tis firmæ sunt, ubi animi civium nutant, & in
diversas partes rapiuntur: quod mirabili exēplo
docuit Scilurus. Nam cum morbo senioque con-
fectus iam deficeret, filios octoginta mares, quos
habebat, evocari iussit: hastarumque fascem,
quem pro liberorum numero deuinxerat, mani-
bus tenens, singulisque protendens, ut illum con-
fringerent, imperavit. Negantibus autem illis se
id perficere posse, singulas educens hastas, facile
omnes defregit: eosque monuit, dum concordēs
unā essent, nullis viribus superari posse, sed fir-
mos diutius ac potētes fore: verum imbecilles ad-
modū, si dissidētes discordesq; essent: & facile de
se victoriam minimo etiā cuiq; hosti præbituros.
Vera est enim illa vetustissima sententia qua di-
citur, Rempublicam diuturnam atque immorta-
le esse animal, quod nunquam occiditur, nisi sibi
ipsi vim inferat, mortēque sibi consciscat.

Imperium orbis terrarum tandiu Romani tenu-
runt, quandiu à civili sanguine intestinoq; bello

manus abstinuerunt: sed ubi Ciuium ambitio, Syl-
lae infamis illa tabula, Marij caedes, generi, soce-
riq; arma Rempublicam inuaserunt, victores do-
miniq; rerum Romani ludibrio plebi, barbarisq;
hostibus exiiterunt. Quocirca nulla persuasio in
libera ciuitate prestantior esse potest, quàm qua
singuli ad concordiam instituuntur, quaq; mini-
ma etiam ciuitates augentur, & perpetua liber-
tate fruuntur. hic est enim murus tutus, hæ sunt
adamantinae turres, quæ nullis viribus, nullo arie-
te, nulloq; Iouis fulmine dirui possunt. Eo pacto
animatus erit ciuis noster (quem optimū esse vo-
lumus) si Pythagoræ Platonisque sententiā se-
cutus, considerarit animum nostrum triplicem
esse: cuius quidem principatum & rationem in
capite sitam esse ostendunt, tanquam in arce cor-
poris: vt immortalis existens pabulo contempla-
tionis maximarum rerum semper aleretur.

Disponat animum suum ciuis noster, vt mu-
nere suo fungatur: est enim animi munus, ratione
viri, quæ quidē semper dominari debet: & appeti-
tum adeo obsequentē habere, vt nihil turpe, nihil
indecorum appetat: & veluti exultans ac prosi-
liens equus, optimi fessoris habena regitur, sic ap-
petitus à ratione ducatur: cui semper acquiescat,
& nunquam duriorē ceruice oblectetur, si bonus
vir ac sapiens esse voluerit. Vera est enim illa
Marci Fabij Quintiliani sententia, quod sicut
aues ad volatum, equi ad cursum, fera ad sæ-

nitiani gignuntur: ita nobis est propria mentis
agitatio atque solertia, vnde origo animi nostris
cœlestis esse creditur.

Fortitudo, tēperantia, prudentia, & iustitia
quatuor sunt sorores mutuis nexibus colligatae,
Nunquam separantur. vna enim sine aliis perfe-
cta esse non potest: sed m̃āca omnino & inchoata
esse videtur. nam fortitudo sine prudentia, temer-
itas est. Prudentia sine iustitia, calliditas est, &
mala quædam malitia. Temperantia sine fortitu-
dine, ignavia est. Iustitia autem sine temperantia,
crudelitas est. vnde illud Ennii poeta, summū ius
summa iniuria est. concordent igitur inter se hæ
quatuor virtutes, veluti in cantu & fidibus sit,
vt perfectam consonantiā & harmoniā faciant.

Communis utilitas est, quæ homines cōmen-
datos efficit, & benè de omnibus meritos: quam
tanti fecerunt antiqui, vt diuinis honoribus ho-
nēstarent illos à quibus commoda & utilitates
accepissent. Hercules enim nullam ob causam
(cū mortalis esset) in numen relatus credeba-
tur, nisi quod magnis commodis plerōsq; populos
affecisset. Nam aut cum beluis vastatibus regio-
nes certabat, aut fœdas obscenasque aues sagittis
transfigebat, aut nephandos prædones latronesve
qui mare infestum habebant, seu itinera obside-
bant, interimebat: siue aliud quippiam id genus
agebat quo hominibus prodesset, vitāq; eorum
tutiorē beatiorēque redderet.

Dionysius etiam cui Baccho nomen fuit, deus habitus est, quod apud Thebas vini usum docuerit: & non modò bellicis virtutibus illustris fuerit, sed etiam rerum occultarum indagator optimus. Is enim primò philosophatus est in Europa, deinde in Asia. Sic Triptolemus, qui frumenti usum Atticos docuit, deus habitus est, & Isis, quòd frumenta serere, & lini usum Aegyptios docuerit, dea existimata est. Premiis igitur haud dubiè & honoribus digni sunt, qui suis inuentis hominibus profunt.

Animi ingenui est nullo modo permittere, ut quispiam seipsum decipiat. Quod quidem scito admodum exemplo docuit Carneades: Si scires, inquit, aspidem occultè uspiam latere, & velle imprudentem aliquem super eam aspidere, cuius mors tibi emolumento futura sit: improbè feceris, nisi monueris eum ne aspideat.

Bonus vir semper idem est, nunquam à seipso discedit, & probus esse quàm haberi mauult: nullis simultatis inuolucris obtegitur: frons eadem, iidem oculi, vultus verus semper erit, oratio itidem verissima.

Cauebit summo perè ciuis, ne quod in se insignè vitium esse dicatur. Artes exercebit quibus honestè & sine iniuria vivere possit, & familiam educare, habere enim debet rationem rei familiaris, ut liberis, amicis aliisque necessariis opituletur: & reipublice in primis, cum tempus

exigit. singulorum enim hominum facultates & opes (vt Cicero ait) diuitiæ sunt ciuitatis. Lucretur tamen sine iniuria. malè enim parta, vt inquit poëta vetustissimus, malè dilabuntur,

Archytas Tarentinus Pythagoricus philosophus nobilissimus, qui ad Platonem literas dedit, vt à Dionysio Syracusano caueret, si vitæ suæ benè consultum vellet, compluribus admirationi fuit, quòd artes penè omnes calleret. Is enim tanto ingenij acumine extitit, vt simulacrum columbæ mira quadam ratione atque arte fecerit, quod volasse Fauorinus philosophus retulit: ita erat libramenti quibusdam suspensum, & in eo inclusa aura temperato spiritu ad volatum compellebat.

Inter præclarissimas Africani laudes, quas & Polybius & alij scriptores memorant, magna illa habebatur, quòd quotidie in forum descendebat: neque inde se domum antè recipiebat, quàm aliquem beneficio sibi obnoxium reddidisset. Et Titus etiam Vespasiani filius, quòd tribus annis post patrem imperauit, tantæ comitatus fuit, vt cum inter cœnandum meminisset nihil se illo die cuiquam præstitisse, dixerit: Amici hodie diem perdidit.

Ciuilis viri officium erit liberalitate vti in referenda gratia, & accepti beneficij nunquam obliuisci: quòd quidem officium tanti veteres esse voluerunt, vt non modò non riuos, verùm ne

mortuos quidem id negligere arbitrati sint. Simonides enim poëta cum iter faceret, videretque ignotum quendam mortuum alitibus ferisque proiectum, eum quamprimum hamavit: verum cum navim conscendere in animo haberet, per quietem vidit quem sepelierat, monentem ne id faceret: nam si nauigasset, eum naufragio esse periturum, id in somnium cum sociis recitaret, irrisus est: solusque in littore remansit, cum minus ei auscultare alij vellent: sed cum paululum quippiam à terra discessisset, tempestate oborta amissis armamentis, fractaq; naui omnes periëre: & sic Simonides pro officio sepulturae vita beneficium accepit.

Caveat optimus quisque civis, ne futilis, vanus, aut mendax in loquendo sit. est enim mentiri, animi angusti & servilis potius quam ingenui. Scitè enim admodum Aristoteles roganti cuidam quid mendacio mendaces lucrarentur, Respondit: ut eis verū dicentibus non credatur. longè tamen deterius est peierare: quod crimen tam exosum fuit apud Aegyptios, ut periuri omnes capite damnarentur, ut qui pietatem in deos violarent, & fidē inter homines tollerent. Insanam præterea quandam petulantiam ac loquacitatem comprimat bonus civis. sicut enim laudis est impigre loqui, si quando dicto opus est, ita vituperation: dignum, si silentiū vsui sit, non posse tacere. Cato enim adolescens cum eloquentiæ

ac philosophiæ operam daret mira quadam taciturnitate utebatur: verum cum aliquando quispiam ex familiaribus suis ei diceret: Silentium tuum, Cato, multi vituperant: ille, loquar, inquit, cum talia fari didicero, quæ taciturnitate neutiquam digna sint.

Pythagoras etiam Italici philosophiæ princeps sapientissimus, discipulos suos prius tacere, quam loqui instituebat: ostendens ex eo verba prius premeditata, quæ effundenda esse. Linguam siquidæ coercere, quæ detumido silentio indicans natura munivit, non mediocris prudentiæ est. Proinde idem philosophus loquaciores adolescentes quinquenniali vocis exilio comprimerebat.

Aristoteles cum Callisthenem discipulum ac propinquum suum ad regem Alexandrum mitteret, inter multa quæ eum docuit, hoc præcipue imperavit, ut quàm rarissimè & iucundè admodum apud eum loqueretur, qui vitæ necesse potestatem in acie linguæ haberet. Scribunt etiam qui animalium naturam diligenter scrutati sunt, animalia nonnulla ratione carentia salutem alto silentio tueri: veluti anseres, qui linquentes præ nimio calore orientalem plagam, occidentemque petentes, cum montem Taurum Aquilis abundantem præteruolare cæperunt, timentes rapacissimas illas volucres, rostra lapillis obstruunt, ne consuetudinis aut necessitatis vis vocem eis eliciat, qua aquilis prodita periclitentur, verum

postquam verticem montis eius collesque tali silentio euolarunt, calculos respuunt, & securiore nixu per alta cæli cum strepitu ac clarioribus vocibus feruntur. Discat igitur cuius tacere & quibuscum loquatur, cogitet: opportunitatemque obseruet. Emissum sanè verbum, ut vulgò dicitur, neutiquam reuocari potest. Proinde Anserum exemplo potius, quàm Callisthenis utatur. illi enim paruo silentio vitam tutati sunt, hic autem vel modica loquendi licentia eam amisit: cum nec dicto optimi præceptoris auscultasset. opportuni verò silentij maior est laus, quàm intempestiue orationis.

Assentiri præterea adularique nesciat bonus cuius. Nam nec regibus ac principibus adulatores assentatorisve vlla ex parte prodesse possunt: & vera est illa *Quinti Curtij* sententia in elegantissimis libris suis de gestis *Alexandri*: qua regnum ait sæpius ab assentatoribus, quàm ab hostibus eueri. *Aristippus* philosophus à *Dionysio* tyranno quippiam pro amico obnixius petebat: quod cum non impetrasset, tyranni genua supplex amplexatus est: remque statim assequitur. Verùm cum intelligeret id sibi à presentibus vitio dari: Non ego, inquit, huiusmodi assentationis author fui, sed *Dionysius*, qui in genibus aures habet. Facetè etiam *Diogenes* interrogatus quanam belua sæuius morderet ex feris, respondit, obtrektor: ex cicuribus.

autem, adulator, nec mediisfidiis iniuria eos vituperabat. Nocent enim plurimum adulatores, non modò apud principes, quos ad tyrannidem sauitiãque compellunt, verumetiam in libera ciuitate ea sepe numero consulunt, popularis aura captanda gratia, qua contra rempublicam sunt, & stultiam nonnunquã multitudinem insanam reddunt.

Non sit etiam princeps ciuis bonus ad iram, nihilque vnquam loquatur per iracundiam, aut excarescentiam. Ira enim à mollitie mentis nascitur: idque probabili argumento ostenditur, quia iracundiores sunt incolumibus languidi, fœminæ maribus, iuuenibus senes, & fœlicibus miseri. Multa tamen nonnunquã sunt per iram, quæ deinde sedato animo, eos qui egerunt, mœrore afficiant. Alexander inuicti animi exempla sepe numero præstitit. At quia princeps aliquando ad iram fuit, præstantissimas virtutes suas aliqua ex parte obscuriores reddidit: Clitum enim amicum senem & innoxium interemit. Et paulò post cùm ad se redisset, ereptum telum ex Cliti vulnere, in seipsum conuertisset, nisi amicorum manibus prohibitus fuisset.

Dionysius etiam tyrannus cùm aliquando pila ludere vellet, tunicam gladiũque deposuit apud adolescentulum quem in deliciis habebat. Hic cùm quidam familiarium per iocum dixisset,

dixisset, Huic vitam tuam committis, arrisisset-
que ipse adolescens: utrumque iussit interfici:
Alterum quia viam demonstraret interimendi
sui: alterum verò, quia dictum risu approbauis-
set, quo quidem facto adeò doluit, vt nihil in
omni eius vita grauius tulerit. Eiusmodi enim
iracundia cum accenditur animus, superseden-
dum est ab omni actione, donec deferueat, exem-
plo Archytæ, qui cum seruo iratior factus es-
set, quo, inquit, te animo acciperem, nisi ira-
tus essem?

Demosthenes orator præstantissimus, cum
Phocionis naturam cerneret, qui semper sentie-
bat contra reliquos omnes Athenienses cives,
ad eum aliquando dixit: Interiment te Pho-
cion Athenienses, si insania eos ceperit. Cui ille
respondit: Ac te necabunt, si quando eis sapere
contigerit.

Debet prætereà vir ciuiliſ singulas ætates
suas ita disponere, vt in vnaquaque agat,
quod tunc eum deceat: nec ea in pueritia aut
adolescencia agere debet, quorum deinde præ-
niteat, cum ad maiorem ætatem ventum fue-
rit: alia ex parte nihil omittere, quod per
ætatem illam efficere debeat. In pueritia enim
laudatur indoles, quæ spem futura probitatis
prænuntiat: in adolescencia autem disciplina bo-
narum artium, in quibus qui excellunt, iam-
iam futuri præclari viri esse videntur. Deinde

in reliquis etatibus fructus operum expectantur: hoc est dictorum factorumque contextus. Et alia ex parte puer simplicitate commendatur, iuuenis comitate, senex autem gravitate: Qua in re multum peccatur in primis illis etatibus, quæ disciplinis magis accommodatæ sunt, quas quidem in lusionibus & nequitius plerique amittunt. Nam maiores deinde facti pudoræque prohibiti, discere erubescunt: cum eis potius pudori esse debeat ignorare. Verum si quidem est id quod in proverbio apud veteres doctissimos fuit: tandiu discendum esse, quandiu vita potiundum. Senem tamen discitem, sunt qui aliquando irriserint.

Themistocles Atheniensis vir excellentissimus, cum centum ac septem vitæ annos absolvisset, sequæ iam mori cerneret, dixisse fertur, se dolere, ac plurimum angere, quod tunc è vitâ discederet, cum aliquid sapere incepisset. Quid igitur facient reliqui, quorum vitâ longè breuior & minus in studiis bonarum disciplinarum versata fuerit, cum ille qui ultra metas decurrerat, parùm diu vixisse arbitratur ad perfectam sapientiam capeffendam?

Spatium humane vitæ longissimum, quod partu ac morte definitum est, alij longius, alij angustius terminarunt. Primum & octogesimum annum legitimum vitæ nostræ finem Platonem esse affirmat. Solon autem octogesimum, vul-

si verò quintum & septuagesimum, nonnulli septuagesimum tantum. Diuidunt namque etatem nostram per septenarium numerum: cui quidem Pythagorici perfectionem quandam tribuunt: & ostendunt singulo quoque septenario aliquid in humanis corporibus mutari. Quocirca septimum quenque vitæ nostræ annum periculosum esse affirmant quem Græci dicunt *νεῖσῑμος*, id est iudiciale seu decretorium. Et id quidē hoc modo ostendunt, quia in primo septenario dentes pueris decidunt, aliisque aptioribus ad solidum cibum nascentibus cedunt, & absoluitur integritas vernaculi sermonis. In secundo, pubis lanugo apparet. In tertio autem barba incipit, & finis proceritatis est. Quarto verò in latitudinem crementi initium, Quinto vires absoluntur, maturitasque quædam inest ad sobolem procreandam. Sexto cupiditatibus iam temperatur. Septimo prudentia eloquentiæque absoluitur, sed vires iam occulta diminutione deficiunt. Octavo verò concinnitas quædam virtutum animi fit, quæ nono septenario in statu permanet. Decimo autem declinando ad occasum vergit.

Pythagoras octogesimum annum fatalem esse dixit: & quatuor vitæ etates per vicenarium numerum pariter discernit, ut esset pueritia annorum 20. adolescentia totidem, iuuentus totidem, senectus etiam totidem, comparans

humanā vitam anni temporibus, veri puerum, astatim adolescentem, autumnō iuuenem, hyemi autem senem. Sed Varro philosophus Latini nominis excellentissimus putat pueros ad quintumdecimum usque annum dici, quod pueri, id est impuberes sint. Inde ad tricesimum usque adolescentes, quod corpus proceritate ac latitudine ad id ætatis adolescat. Ad quadragesimum quintum annum iuuenes, quod rempublicam armis tutari & inuare possint. Ad sexagesimum seniores, quod tunc primum senescere corpus incipiat. Inde usque ad vitæ finem vniuscuiusque quintum gradum esse asserit: quem qui agerent, senes appellabat: quod ea ætate corpus iam senio laboret. Sed Staseas Neapolitanus temporibus suis excellens philosophus, & medicus non vulgaris, humanæ vitæ finem quatuor & octoginta annis determinat.

Longa ætas neutiquam nobis optanda est, etiam si votis nostris fata ariserint, propter varios fortunæ casus, ambiguamque corporis valetudinem. Nam interrogatus sapiens quidam quandiu viuendum esset, respondit: quandiu vitæ comoda plura sunt, quam incommoda.

Theophrastus, ut Cicero ait, naturam accusare solebat quod coruis & ceruis diuturnam dedit ætatem, quorum vita nihil utilitatis haberet: hominibus verò perexiguam, qui sibi & compluribus aliis prodesse possent, si per annum lice-

ret sapientie fontem affatim haurire,

Posidonius Philosophus peregregius dicebat, diem unum hominis eruditi longè plurius esse quàm imperiti vel lōgissimam quanq; etatem.

Viuat ergò vir civilis moderatè admodum, eiùsq; mēsa frugi ac temperata sit. Intemperantia enim & ingluuies corpus debilitat, & animum frangit. Nam sicut temperantia longam iuuentutem facit, valetudinē & honestū corporis habitum conseruat: Sic hæc præcipitem senectutem, inualidum corpus, & faciem squalidam, ac fædam præstat. Verum nānque est, quod à medicis usurpari solet, longè plures esse quos ingluuies ac crapula perimit, quàm quos eius & media.

Crudi nanque homines male habitudine fiunt. Assiduè egrotant, rarò conualescunt, citò occidunt. Præterea nulla vorago, nullum baratrum est, quod magis absorbeat, magisque præcipitet rem familiarem, quàm gula: quæ quò maxime impletur, maxime esurit: quò melius prædet, melius cenare studet. Nulla diuitie tam amplæ sunt, nulla supellex tam præclara, nulla opes tam magnæ, quæ paruo tempore in ventrem non demergantur. Facetè Diogenes cum luxuriosi vaualem domum præscriptam legeret: Sciebam, inquit, quod vino ciboque obsessæ, quam primū dominum euomeret.

Gula non modo rem familiarem absorbet, sed pleròsq; ingeniosos in seruitutem redigit. Nonne

parasitos & scurras videmus perpetua seruitute addictos cibi gratia? Nonne complures alios cenam aut prandium non modò blandis obsequiis, verumetiam turpissimis ministeriis emere? quos melius esset decussa glande, & agrestibus bacis ac pumis victitare, quàm aliena cœna pavonem aut acipenserem vorare, Increpandi enim admodum sunt hi, qui cibi gratia libertatis obliti, dominos quæruunt.

Albidius quidam Romanus ciuis, bona sua omnia comedit. Postremò autem domus quæ ei reliqua supererat, incendio consumpta est. Hoc cum accepisset Cato, per iocum ait: Albidium fecisse proteruiam. Fuit enim proteruia sacrificium in quo mos erat, vt si quid ex epulis superfuisset, id igne consumeretur. Quo dicto carpsit Cato ingluuiem ipsius Albidij: & eum fortune ludibrio expositum esse ostendit. Nam quod comesse non poterat, id combussit: quod helliari haurireque nequierat, fortune loco commisit.

Exercitium dicitur esse optimum ciborum condimentum, & pulpamentum fames, gula enim irritamenta & elegantes opiparæq; dapes illæ, cœlo, terra, marique exquisitæ, non melius sapiunt viro ocioso ac desidi, quàm panis exercitato ac famelico. Ptolomæus rex cum Aegyptum peragraret, neque eius milites adhuc eum, cum cibariis affecti essent, esuriens admo-

cū panem è tugurio pastorali arreptum, magna cum auiditate comedit, iurauitque in omni vita nihil suauius eo pane comedisse. Darius etiam Alexandrum Macedonem fugiens, cū vehemēter sitiret, aquam turbidam cadaueribusque inquinatam è proximo haustam profluenti, cū magna auiditate bibit: dixitque nihil se vnquam iucundius hausisse.

Ebrius quidam bibacissimus per iocum dicere solebat, se nunquam sitire, cū crebris potationibus siti occurreret. Expectandum est autē ciuili viro vt natura cibum exigat: quæ ambulando, laborando, exercendōque excitanda est, exemplo Socratis philosophi, qui cū aliquando contentius ambularet, rogaretque eum quispiam cur id ageret, respondit, quò melius cœnaret, ambulādo obsonare famem.

Romani veteres nullam aliam ob causam in propatulo ac sub dio vel aperto atrio cœnabant, nisi vt suam continentiam ac frugalitatem populo ostenderent: quibus non tanta cura fuit ferculis mensam onerare, quanta eorum posteris Epicurus etiam voluptatis assertor, elegantes opiparāsque dapes aspernabatur. & libros suos omnes oleribus ac pomis referſit: dixitque vescendum esse vilibus cibis, quòd paratiores essent. Fercula enim illa lautiora & exquisita pulmenta ingenti cura & nimia ac miserabili impensa preparantur, maioremque molestiam queritando faciunt,

quàm voluptatem vescendo. Hippocrates etiam scribit, homines qui gulæ ac ventri student, nunquam bene valere, aut longæuos esse posse, animasque eorum nimio sanguine, nimiaque sagina ita impediri, ac si luto inuoluta essent. Idcirco nihil tenue, nihilq; cœlestē meditari, sed de patinis ac ventris ingluvie semper cogitare.

Multum confert agrum sationibus ita dispo-
nere, ut ex eo omni tempore fructus percipiatur.
Pauci enim ad quotidianum victum civili viro
desse possunt, si diligenter curam rei rusticæ ha-
bebit, & pascendo pecori incumbet: cuius vel me-
liorem diligentiam rem familiarem augere di-
xit Cato: nec greges aut armenta pascere quem-
piam pudere debet. Nam illustrissimus quisque
antiquorum pastor fuit.

Conuiuia à bono ciue rarò celebrentur.

Incertum enim est gratiæ an inuidiam con-
uiuia faciant. Nam et si inuitati ad parem gra-
tiam referendam obnoxij reddantur, complures
tamen sunt, qui neglecti indignantur, & contu-
meliam aut iniuriam meditantur. Conuiuium e-
nim præbere, regum, principum, & opulētissimo-
rum hominum esse putatur.

Luxuria & auaritia duæ sunt pestes, quæ, ut
ait Titus Liuius, vrbes & imperia sæpius euer-
terunt.

In vestitu mediocritatem seruet ciuis bonus,
metutusque ad mensuram sui census, ut enim

turpe est sordida atque indecora veste uti, ita inuidiosum nitidiorē atque elegantiorē, & præcipuē cum res familiaris non suppetit, vel ubi es alienum contraxit. Est etiam considerandum in vestitu, ut cultus concessus sit, & non discedat à consuetudine patriæ. Deceat personam, genus, ætatem, mores, ut enim lauta vestis quoad decet, dignitatem authoritatēque hominibus addit: sic muliebris & luxuriosa non corpus ornat, sed animum detegit.

Adrianus Caesar laudem ex hoc consecutus est, quod senatores & equites Romanos semper in publico togatos esse voluit, nisi à cæna reuerterentur.

Sumptus omnes non necessarij, comprimendi sunt: veluti impense funerum, quæ mortuis nihil afferunt, vivis autem onerosæ sunt. Eorum tamē fama, qui cum gloria & honeste vixerunt, modestis obsequiis non obscuratur. Alia autē ex parte, funebris pompa eorum memoriam non illustrabit, quorū vita poenitenda atque in gloria nihil memoratu dignum reliquit.

Cyrus Persarum rex testamento suo mandavit nullum sibi aliud sepulchrum construi, quam terra solū humiliari, quæ gramina floresque produceret: quibus rebus nihil præclarior inveniri potest, nihilque quod sepulchra magni exornet. Irridenda sanē veterum Aegyptiorum ratio mihi esse videtur, de qua Diodorus scribit, quod cæ-

temnentes presentis vitæ tempus, domos nostras diuersoria appellabant: vt quæ parui temporis hospitia esse ducerent: verùm in construendis sepulchris, nec curæ nec sumptui parcerent. Sepulchra enim perpetuas ac sempiternas ades mortali-
bus putabant esse.

Scythæ populi, vt Plutarchus refert, cùm mor-
tuis regibus pincernas, cocos, ac pellices sepeliunt: credo, ne quid necessarij officij post obitum re-
gibus desit. Et nonnulla etiam India gentes cum
defunctis viris, amatas coniuges vel alios quos-
cunque gratiores vel comburunt, vel infodiunt.
Orem non visu modò, sed dictu quoque abhorre-
dam, viuum hominem necare, ne mortuus amico
aut ministro careat, cùm re vera carere & egere
non possit, qui nihil sentit.

Parùm ab hac Indorum insania Massage-
ta & Derbices distant, qui propinquos cognat-
osque cùm ad multam senectutem venerint, vel
aliquo casu morti appropinquarent, iugulatos
antè magno epularũ apparatus aliis edulis mix-
tos comedunt: aiuntque id facere, quòd pestimam
hominum fortunam arbitrentur, à vermibus de-
uorari.

Essodones philosophi Europæ Danubijs incolæ,
funera parentum propinquorumq; lati, ac victi-
mis & festo conuentu familiarium celebrant, ca-
dauera autem laniata, & cæsi pecoris visceribus
mixta epulando consumunt: capita verò auro ar-

gentoque ornata pro poculis assumunt.

Semiramis regina animi excellentissimi, cum sibi sepulchrum non admirandi sumptus constituisset, inscribi iussit hæc verba: Quicumque rex pecuniis indiget, aperto monumento quod voluerit accipiat. hæc literas cum legisset Darius, opimatus thesaurum absconditum esse, sepulchri lapidem demi iussit: quo reuoluto, literas alias vidit ad hanc sententiam scriptas: Nisi rex auarus es, & pecunie insatiabilis, mortuorum monumenta non violasses. Urbana irrisione auaritie crimē carpsit fœmina excellentissima.

Sertorius cum Thyngen Maurisia oppidum expugnasset, in qua nobile sepulchrum Anthæi ab incolis esse dicebatur, quod præ magnitudine fidem transcenderet, id Sertorius dirui iussit, corpusque reperit septuaginta cubitorum, ut Plutarchus refert: quod cum intueretur, summo opere admiratus est: & quamprimum sepulchrum instaurari iussit, famamque rei auxit, ne violati monumenti reus haberetur.

EX LIBRO SEXTO DE INSTITUTIONE REIPUBLICÆ.

Hippodamus Milesius vir gloriæ cupidus, bellicator egregius, & studius bonarum artium non mediocriter eruditus, cum de optimo reipublicæ statu scribere institueret, necessariū imprimis putauit ciuitatē ac regionē distribuere. Difficile enim factū illi videbatur, colluionem quā-

dam hominum omnis manibus collectam quiete degere, nisi diuisione aliqua secerneretur. Proinde populum trifariam distribuendum statuit, ut pars vna artifices, altera agricolas, tertia verò belli propulsatores cōtineret: censuitque equo iure ex his partibus magistratus consensu collecta multitudinis designari.

Cicero in Sallustium, qui eum quasi nouum ciuem & ignobilem carpebat, seseque præclarissimū iactabat, eiusmodi verba protulit: Ego meis maioribus virtute mea præluxi: ut si prius notū non fuerint, à me recipiāt initium memoria suae in tuis vitā (quam turpiter egisti) magnas effudisti tenebras: ut etiam si fuerint egregij ciues, venerint in obliuionem. Quare noli mihi antiquos viros obiectare: satius est enim me meis rebus gestis florere, quàm maiorum opinione niti, & ita videre, ut sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Poterat enim Cicero antiquū nobilitatis suae genus proferre: ut qui à Volscis regibus oriundus esset.

Plato philosophorum sapientissimus, & qui eum secuti sunt, à quibus parū admodum Aristoteles aberrat, quatuor nobilitatis species facit. Primam eorum qui claris iustisque maioribus orti sunt: secundam eorum quorū parentes potentes ac principes extiterunt: tertiam eorum quorū maiores domi militiae aliqua illustriore gloria claruerunt. Quartam nobilitatis speciem facit

eam quam omnium excellentissimam esse ostendit: cum quisspiam animi ingenuitate & magnitudine excellit, suaq; laudis virtute nititur: & hunc verè nobilem appellandum censet, cui nō aliena, sed sua virtus ad gloriam opitulatur. His autem quatuor speciebus quintam etiam addit Aristoteles, eorum scilicet qui illustriore aliqua disciplina claruerunt: & iure optimo, nam non modo se familiamque suam clariorem reddunt, verumetiā vrbes ac provincias è quibus oriūdi sunt, illustrent.

Iuba Iuba, Numidia regis filius, puer admodū, captiuus Iulij Cesaris triumphum Africanum secutus est: & quamvis regnum ac libertatem amisisset, & illustriori gloria esset orbatus: tamen se ad literas contulit, & paruo tempore affecutus est, vt inter doctissimos Græciæ scriptores haberetur: & quicquid nobilitatis fortuna eripuerat, id longè accumulatiū ei restituit bonarum artium disciplina. Ad quam etiam se contulit desperatis afflictisque rebus Hannibal Carthagenensis: & senio affectus literas Græcas didicit, disertusque adeò euasit, vt gesta quorundam imperatorum, & libros præclarissimos de re militari scripserit.

Acquum esse videtur, vt qui parentes, auos, maioresque omnes publicis functionibus honestatos habuerunt, quasi hereditario quodam iure reipublice curam accipiant, & in eam amplificandam neruos omnes, vt dicitur, intendant, nāq;

ut ager bene admodum committitur indigenis suis, qui cæli solique rationem optimè callent: ita etiam ex Senatoribus orti munera publica adimplere, quasi patria auitaque disciplina didicerint. eorum enim imperium longè facilius populus omnis tolerat, nec indignum sibi videtur filium magistratum gerere, cū meminerit maiores eius eodem munere sanctos extitisse.

Diligenter curare debent qui reipublice præsunt, ne caritate annonæ populus prematur, utque continua, si fieri potest, pace fruatur. Plebs siquidem omnis quannus ad vlciscendas iniurias prior sit, pro quibus bella nonnunquam capere videtur, tamen euentum expectat, & minus succedente fortuna senatoribus succēset, inque eos culpam omnem per calumniam intorquet.

Opinioni insuper auræque vulgi minus credendum est: nam semper, ut Maro ait, Scinditur incertū studia in cōtraria vulgus. Cuius quidem vulgi, sententia lubrica, mutabilesque sunt, & non modo in diem, sed ne in horam quidem firma. Quocircā de plebe dici potest, quod in veteri prouerbio habetur: Ex incomprehensibili arena multitudine funem fieri non posse.

Religio, ceremoniæ, mysteria, cultusque omnis diuinus, quo quidem Deum optimum maximum propitium pacatumque nobis reddimus, sanctos atque innocentes viros exigit: qui sacra-

rum diuinarumque literarum studiis imbuti, nebulas cæcitatis ab humanis oculis abstergant. hi enim vt modestè degere possint, & templa ædificque sacras ingenti impensa ac sumptu edificatas conseruare, atque instaurare, opibus indigent, ac fructibus terræ: qui rarè vel nunquam mentiuntur, nec commercio aut venditione emptione vs indigent.

Sine custodibus ac defensoribus respublica esse non potest. Quid enim intra parietes agerent ciues, si solis mœnibus defenderetur? Quid etiam opulentiæ, quidue alimonie ciuitas habere potest, ad quam confugiunt agricolæ, cùm in agris undique formidatur? Qua spe, quâve industria labori incumbunt rustici, si æstiuos autumnalesque fructus prædæ direptionique hostili expositos cernunt, & sine custodibus passim in agris fortuna omnia permittunt?

Annona quæ in agris publicis colligitur, conseruari potest, vbi sterilitas esset, aut belli difficultas vrgeret, in scrobibus paleis optimè munitis ad septimum vsque annum frumentum illæsum ab omni carie seruat, vt ait Lucius Columella. Quod quidem si diligenter fieret, & suo tempore vetus erueretur frumentum, nouumque recoderetur, ab omni obsidione ac fame populū vendicaret, eumque ab hoste tutissimū munitissimūque redderet. Parū quidē prosunt arma, vbi populus esurit, et famelicæ plebs nouis rebus sēper studet.

Qui fundum bene colere vult, urbanas ades vendat. nam cui magis sit cordi urbanum quam rusticum domicilium habitare, agro nequaquam indiget. Male enim ciuiles curas exercere potest, qui rusticari gaudet. alterutrum siquidem ut negligat opus est, qui vtrumque munus implere vult.

Horti olitorij & arboribus consiti, voluptatis amenitatisque causa sunt. in illis enim parantur rosaria, violaria, piscina & cetera eiusmodi quae speciem voluptatemque complent. Nam horrea, granaria ac promptuaria quae vsum victumque necessarium augent, opulentiam domini potius quam diligentiam expectant. Non erit tamen alienum à ciuili viro, rei rusticae indulgere: & ubi locupletior sit, seruos complures rusticos aut inquilinos, quibus agricolationis munera prescribat, habere.

Peregrini & aduenae mercatores grato hospitio accipiendi sunt, ubi honestae rei gratia in urbem venerint. commercia namque peregrinorum, ciuium mercaturam adiuvant, eosque opulentiores reddunt, & ciuitatem his rebus carentem complent, eaque exportant atque euehūt quae supersunt. pauci tamen ciuitate donandi sunt. Incolarum siquidem multitudo periculosa est in omni populo. plebs enim ex diuersa hominum colluione collecta, raro conuenit. At concordia inter diuersae nationis homines vix esse potest. nec credendum

dum eodem studio eademq; pietate teneri paruo
tēporis curriculo peregrinos, quo indigenæ tenen-
tur, qui amoris in patriam veluti seminarium à
parentibus maioribûsque acceperunt, & chari-
tatem in ciues cum materno lacte suxerunt.

De veris ciuibûs id dici potest, quod amatorio
sermone scēmina conqueri solent, quæ aiunt, nul-
lis blanditiis, nullisque illecebris amatorem allici
posse, qui aliam adamanerit, vt prioris amica o-
bliuiscatur. Adeo nobis à natura indita est pa-
triæ charitas, vt nulla temporis diuturnitate, nul-
la locorum intercapedine, nulla contumelia, nul-
lâque iniuria eam omninò deserere possimus. Id-
circo cautè agendum est cum aduenis. Aristote-
les enim affirmat populos omnes qui peregrinos
atque incolas plures acceperunt, seditionibus, di-
scordiisq; diutiùs fuisse iactatos.

Cauendum in primis est, ne quid per vim
aut dolû in republica agatur. Quæcūque enim
per vim fiunt, infirma instabiliâque sunt. Et po-
pulum non modò ad inuidiam, verumetiâ ad
vltionem alliciunt. Per vim in seruitutem ven-
dicare Virginiam voluit Appius Claudius De-
cemuir: quam rem neutiquàm passus Virginie
pater, filiam gladio transuerberauit, cruentisque
manibus ad exercitum rediit, plebēque contra
patres concitauit: quæ res non paruum plagam
reipublicæ intulit.

Nonnulli semper iniquo animo ferunt, ali-

quos virtute etiam ipsa alios antecellere. Erat aliquando inter Ephesios Hermodorus vir peregregius, qui cum doctrina ac probitate ceteros præstaret, patria eiectus est. Sed admirantibus quibusdam, & rogantibus cur eiusmodi virum eiecissent, responderunt nihil aliud cause esse, nisi quod virtute & moribus nimis reliquos conciuēs suos anteiret. Multi enim communes obrectatores atque malevoli omnibus etiam bonis fiunt. Quocirca erit nonnunquam dissimulandum, si inuidiam fugere volumus. Sapientia certe temeritati aliquando ut cedat opus est. Inuidia enim non modo plerisque viros clarissimos pessundat, verum etiam ciuitatum nonnunquam statum euerit, & vrbes ipsas diruit.

Præclare de inuidia fabulatur poëta, cum asserunt pestē illam apud inferos serpentibus rescī, & hydris recreari: ut ostendant inuidos venenū deglutire, venenūque euomere. Aliena enim fœlicitas inuidis toxicū est: nec letari vlla ex parte possunt, nisi suō veneno alios inficiant. & certē nihil turpius aut inhumanius esse potest, quā alieno malo letari, & alieno bono torqueri, quorum utrūque facit inuidus.

Timon Atheniensis semel concionatus Athenis dicitur, cum magna totius populi expectatione: qui retulit se tantum hortulum habere, in quo magna esset ficus, de qua multi ciues se laqueo suspendissent: & quoniam eō loci parietem neces-

farid edificaturus esset, opus esse dicebat vt sicul-
neam arborem excideret, proinde id se referre, vt
si qui se suspendere vellet, accelerarent dum ar-
bos extaret.

Tuetur quisque rem suā familiarem, tametsi
exigua sit: nec minoris facit tenuem rem pauper,
quā opulentissimus quisque amplissimā: &
si certamen aliquod inter inopem diuitēque ori-
tur, opulentior ille et si iniuriā accipit, tamen quia
potentior est, facere videtur, inuidiāque pluri-
morum contrahit. At qui si per vim tenuioris pa-
trimonia diripi aut expilari quis cernit, sibi suis-
que formidat, & novis rebus intendit, oblat, at in
maiores, oppressus fauet, seditionibus studet, &
nunquā animo quieto esse potest, donec videat
sibi satis cautum esse.

Periander in Ambracia tyrannidem exerce-
bat, consuetudinēque stupri cum puero quo-
dam habebat, quem semel inter potandum per
iocum pluribus audientibus rogauit, an aliquan-
do ex se pregnans fuerit. Exarsit in irā puer: &
quæ turpia factō passus fuerat, verbo recensere
atque exprobrari neutiquā pertulit: exitiumq;
tyranno parauit.

Pausanias etiam Macedo adolescens forma
& genere prestantissimus, stuprū per vim & ini-
uriā ab Attalo pertulit: à quo etiam mero in-
gurgitatus, & in conuiuium perductus conuiua-
rum libidini tāquā vulgare scortum expositus.

est. Hanc indignitatem cum iniquo animo ferret Pausanias, regi Philippo detulit. rex vero variis frustrationibus eum ludibrio habuit: & Attalæ digniore militia honestauit. qua iniuria percitus Pausanias, iram in regem conuertit, & ultionem quam ab aduersario non poterat, ab iniquo iudice exegit. nam cum in nuptiis Cleopatra Attalæ filia medius inter duos Alexandros filium & generum sederet, nihil eiusmodi timentem interemit, & diem lætitiæ regio funere polluit: planeque docuit querelas subditorum nequaquam contentiui habendas esse.

Malè agitur in ea republica, in qua præcariò viuendum est: nec possunt ciues liberè loqui, quæ in suam vtilitatem esse arbitrantur. Philippus Macedo sub prætextu quodam libertatis, cum magnam Græciæ partem inuasisset, Athenas obsidebat, excusabaturque literis atque oratoribus, senatui populoque Atheniensi, se non ea facere, quod libertatem eis præripere vellet, urbemve in seruitutem redigeret: sed quod decem eorum ciues inensos haberet, qui in eum semper in senatu oblatrarent, & maledictis eum incessere non desinerent. Proinde si pauci illi sibi dederentur, fore, ut ab obsidione discederet, populumque à bello ac fame liberaret. Poscebaturque in primis Demosthenem oratorem excellentissimum, in quem omnis tum Græciæ ora obuertebat, & nouem ite alios ciues disertissimos sermone & authorita-

te præclaros. *Anceps erat senatus, multique acclamabant multitudini potius quam paucis esse consulendum. Formidabant autem pauci illi qui ad supplicium poscebantur: vixque fari audebant, cum eorum interitu reliqui omnes pacem ac libertatem sperarent: ventumque fuisset in sententiam ut dederentur, nisi Demosthenes eiusmodi fabella regis dolum atque insidias aperuisset.* Lupus aliquando, inquit, pastoribus, quorum diligentiam decipere cupiebat, persuasit, ut secum in amicitiam conuenirent, ea conditione, ut canes qui sibi infensi erant, & causas inimicitarum præbebant, sibi obsides traderentur. Audiunt pastores, canesque ob fidem seruanda pacis traduntur, qui ouium diligentissimi custodes erant: tunc lupus adempta formidine, omne pecus, non pro satietate tantum, verum etiam pro libidine lacerat, & pastores ipsos trucidat, sic etiam impræsentiarum, viri Athenienses, Philippus efficit: qui omnes illos qui in eius conatus concionantur, quique eius insidias pandunt, deponcit, quò facilius urbem custodibus spoliata inuadere ac diripere possit. Actum siquidem est de ea ciuitate, in qua non licet fari ea quæ è re publica esse possunt.

Abstineant summoperè à ciuili sanguine optimi ciues, memores illius tragice sententiæ. Sanguine humano abstine, quicumque regnas: Sed si necessitas urget, nec aliter ciuitas emendari pos-

fit, nisi fuso sanguine alicuius pessimi viri: id agant quod optimi medici, qui postquam liquidò cernunt nullis remediis alienata infectaque morbis membra restitui posse, quanuis inuerti, & cum dolore etiam reliqui corporis, tamen ea mutilant atque amputant: ne reliquum corpus inficiat. nò enim parcendum est, ut tota respublica corruat: sed vlciscendum, ut seruetur. malum siquidem nascens faciliò opprimitur: inueteratum autem fit plerumque immedicabile.

Proscriptorum bona diripienda populo dare iniquum admodum est: laudem proinde gratiamque maximam meruit Romana plebs, cum Marius & Cinna locupletum domos diripiendas proposuissent. Nemo enim tam egens, tamque infirmus inuentus est, qui alieno labori non pepercerit: nec quispiam fuit, qui de civili luctu fructum comparare pateretur.

Sicut seueritas in ciuitate salutaris nonnumquam est, ita seuitia semper pestifera. Lucij enim Syllæ seueritas initium fuit omnium malorum apud Romanos. nam infamis illa tabula in qua proscripta fuerant millia hominum octoginta, in quibus quatuor consulares erant, Carbo, Marius, Norbanus, & Scipio: & inter eos Sertorius tunc maximè formidabilis magnâ reipublicæ plagam intulit, eiusmodi enim exemplum alij secuti, paruo tempore imperium profigarunt.

Parcendum autem multitudini est, etiam si deliquerit. Iulius Caesar postquam exercitum magni Pompeij superauit, ciuibus pepercit: & quos armis vicerat, beneficiis ac liberalitate prosecutus est, atque gloriabundus Romam ad amicos literas dedit, in quibus scriptum erat: se maximum ac iucundissimum fructum capere, quippe qui ciues quos semper aduersarios atque hostes habuerat, conseruaret, & charitate atque beneuolentia sibi deuinciret.

Crudelitatis species, victorie laudem longè minorem facit. Maior enim Octauij gloria in Antonium fuisse, nisi Atylum puerum Antonij & Fulviae filium innocentissimum securi percussit iussisset. Penitentiae tamen signa quamprimum dedit Octavius. Illius namque interitum est vestigio vltus est. Theodorus siquidem pueri paedagogus, qui illum Octauio tradiderat, cum occideretur Atylus lapidem pretiosum, quem ad colulum gestabat, clam eripuit: cuius rei certior factus Caesar, eum conuictum cruci affigi iussit, & pessimi proditoris vltus est facinus, ac mutati animi clarissimum indicium dedit.

Nemo a quo animo ferre potest se contemptui ludibrioque haberi. Legimus enim Manlium Torquatum Lucij Manlij fortissimi amplissimique viri filium, ab incunte etate hebetis obtusiq; ingenij extitisse, aded ut à parente ruri relegatus degeret: ut qui nec priuatis, nec publicis

functionibus utilis esse videretur. Is tamen paulo post, quasi ignavia sua perasus, patrem reum iudiciali periculo liberauit, & in Latino bello ingenti totius populi Romani applausu triumphum duxit. Nec tacendus est etiam Themistocles: cuius vitæ turpitudine in desperationem conuersa mater, laqueo sibi mortem consciiuit. Maior demde natus tante præstantiæ extitit, ut eum oratoris excellentissimus Cicero, totius Græciæ principem appellet.

Annus quartus & vigesimus legitimus est ei, qui ad magistratum aspirat. Nemo autem indignetur ante id ætatis non præfici magistratibus. Præterea indignetur nemo aliquem maiorem natum sibi præferri: tum quod maior inuidia est inter pares, tum quod sperat quisque cum ad id ætatis accesserit, idem se affecuturum esse.

Accedit ad ornamentum ciuitatis, ciues pulchris nominibus nuncupari. Turpis enim nominatio ita dignitati aliquid detrahere videtur, ut honesta, addere: quæ in re, parentum diligentia in denominandis infantibus laudanda est: & præcipue cum in ea re nihil impendij faciant, & filios non parum ornent. Quocirca vituperandi sunt nonnulli qui cum pessime nominatos parentes ac maiores habuerint, ab eorum nominibus nunquam discedere voluerunt: veluti si à probro & ignominia maiorum posteros fraudari nollent.

EX LIBRO SEPTIMO DE IN-
stitutione Reipublicæ.

Marcus Cato dicebat duo præcipuè consideranda esse in emendo agro : salubritatem cæli, & loci vbertatem : quorum si alterum deesset, agrum nequaquam colendum esse censebat, Nec iniuria. Nam qui fundum infecundi soli mercatur, paupertatem ac perpetuum laborem sibi posterisque comparat. Qui verò pestilentis cæli, agrotationem assiduam, intempestiuam senectutem, ac præcipitem mortem. Non enim parum confert ad beatè viuendum soli fertilitas. Quocirca Arabes sælices cognominantur, quòd frugibus, fœtibus, palmite, odorùmque suauitate prædiuites sint.

Electio loci saluberrimi primò habenda est in construenda vrbe, Is autem erit editus. Nam planities rarò omni ex parte tuta inuenitur. Conuallis verò nebulosa est, & noxia. Editus verò locus hic, regiones cæli neque æstuosas spectabit, neque nimium frigidam ac pruinofam : sed temperatas, ad orientem vel ad meridiem vergentes : nisi sit regio maritima : nam ea noxios flatus plerumque habet à meridie & ab occiduo, & præcipuè si paludes vicinæ sunt, quæ non profluunt in maria vel flumina. Nam stagnante aqua, sole matutino oriente, frigida aura vel nebula oriuntur, quæ venenatos spiritus palustrium bestiarum nebula mixtos afferunt : efficiuntque locum

pestilentem, & precipue per æstatem & autumnum: cum æstiuosa longè magis meridionalis plaga esse cernitur. quanquam palus omnis vitanda sit, quæ semper pessimum virus eruat: & æstate vaporatis, hyeme autem frigidis nebulis caligat: quinetiam magnis caloribus culices, & infestis aculeis armata animalia gignit, quæ in urbem densissimis agminibus volitant, & hominibus animalibusque reliquis molestissima sunt.

Conueniunt scriptores complurimi temperatissimam regionum omnium esse Italiam, eadem quemadmodum Iouis stella inter Martis feruentissimam, & Saturni frigidissimam media decurrens, temperiem à diuersitate accipit: sic inter septentrionalem meridionalèque plagam porrecta, temperatam accipit mixtionem. Quocirca innumerabiles hæc laudes meretur, ut Marcus V. truuus ait Nam viros gignit corporum membris ac figura præstantissimos: & qui fortitudine animi, ingenio, ac disciplina omnes gentes superare possint. Testis sit populus Romanus, qui consilio & virtute omnium barbarorum ferocitatem domuit, quiq; ut ait Cicero, per se omnia melius inuenit, quàm reliquæ omnes nationes: vel ab aliis accepta longè reddidit meliora, & paruo quidè tempore nationes omnes subegit, imperioque totius orbis terrarum potitus est.

Asserunt Physiologi corpora quedã quæ à fri-

gidis regionibus in calidas traducuntur, durare non posse, sed quamprimum dissolui. At contra quæ ex calidis in frigidas septemtrionales, non modò mutatione loci non laborant, verùm validiora sunt, & magis diuturna. Aristoteles testis est, gentes quæ frigidas regiones incolunt, animo ac viribus potius abundare quàm ingenio & arte. Earum verò corpora longè aliis proceriora cernimus, ac pulchriora. Eadem candido sunt colore, recto & rutilo capillo, oculis verò castis, abundant multo sanguine: parùm mente, viribus autem plurimùm præstant: ferro sine timore resistunt. In agrotationibus verò timida & imbecilla sunt: ut Galli, qui cum proceritate corporis præstarent, Romanum exercitum irridebant, dicentes: En homines tantula statura, quorum meminit Cesar in elegantissimis commentariis suis, ubi ait: Omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui habita est. Et paulopost de eorum ingenio addit: Ut ad bella suscipienda Gallorùm alacer & promptus est animus sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. At contra homines qui ad meridiem noscuntur, & qui magis subiecli sunt solis cursibus, pusilli magis sunt & graciliores, colore vero fusco, crispo capillo, oculis nigris, cruribus repandis, atque inualidis. Hi enim propter sanguinis exiguitatem, calique tenuitatem, ingenio præstant, & mente plurimùm.

valent. Quocircà celerius agnitionem rerū percipiunt, & ad consiliorum cogitationes prōptiores sunt. Aegrotant forti animo, in bello autem ingentem ignauiam præ se ferunt.

Cato bonum agrum diuidit nouem discrimini-
bus. Primam partem esse vult, vbi vinea possint
esse bono & multo vino: secundam, vbi hortus ir-
riguus: tertiam, vbi salicta: quartam, vbi oliueta:
quintam, vbi pratum: sextam, vbi campus frumē-
tarius: septimam, vbi sylua cadua: octauam, vbi
arbusum: nonam, vbi glandaria sylua. Bonus e-
nim erit ager, qui ex his plura habebit.

Iuniperi baccis suis hybernas volucres nu-
triuunt, quibus etiam capones saginati elegantio-
res mensas nostro tempore adinuāt. Ligna etiam
igni admota odoratum fumum mittunt, & sa-
luberrimum per æstatem ad omnes noxios flatus
pellendos.

Nucem castanea in nemoribus vtilem esse ne-
mo inficiari potest. Prodest enim non modò pe-
tori, quod optimè alit, sed etiam vniuersa fami-
lia. hæc nux eschinato calice munita est adeò, vt
vix illæsis manibus educi possit. idcirco consueue-
re rustici eam in scrobibus terra aliquot diebus
defodere, quoad hiantes echini ac marcescentes
nucem e calice emittant. Nam ex singulo quòque
duæ aut tres castanea educuntur. Eius arbor ad
proceritatem magnam crescit: & penè omnibus
in rebus edificis utilis est. Et ex ea amphoræ

optimæ sũt, & vinaria oleriaq; vasa omnia, quæ nostri temporis lignarij fabri arborum omnium reginam appellant, quod singulis penè vsibus optima habeatur: quocircà non modò in nemore propter fructum, verumetiam in sylua materia-ria propter lignum præcipua habenda est.

Quàm necessarius sit ignis, non modò ad fruendum mortaliã vitam, sed ad omnes penè vsus, facile quivis iudicare potest. Idcirco pesti-
ma esset electio loci, qui aut à sylua longius distaret, aut omninò careret. Legimus enim obses-
sas vrbes, & temporibus nostris vidimus præ
lignorum inopia ad deditionem esse compulsas. Eligenda igitur erit regio, quæ syluam caduam habeat plurimam. Et ea sic distribuenda est, ut
in singulis annis septima pars cadatur, sitq; satis
uniuerso populo. Cæsa nanque septennio indiget
antequam ex cespitibus frutices ac surculi rur-
sus adoleſcant ut cadantur.

Sylua quæ materiam ædificiis nauigiisq; præstat, diligentius asseruanda est, emundandaq;
singulis annis à sentibus ac repribus, ne nouis
surculis arbustulisque crescentibus impedimento
sint quo minus proceritatem suam absoluant.

Vbi ver annum aperit, arbores prægnantes
sunt, viresque omnes in frondes ac baccas effun-
dunt: proinde inanes exhaustæq; sunt, veluti mu-
liebria corpora grauida, tenuiora imbecillio-
ràque esse cernuntur: deinde cùm ad partum ve-

nerunt, inualida effotaque aliquandiu fiunt, donec vires per alimenta colligant. Sic etiam arbores dum flagella ac folia tenuiora habent, ac deinceps dum fructus nutriunt immaturos, minus solida sunt. Verum cum per autumnum poma vel bacca decutiuntur, & folia decidunt, radices integrum succum in se recipiunt: & sic in sui soliditatem recipiuntur.

Thales Milesius aquam omnium rerum principium posuit. Mortalium namque natura facilius, cuiusque rei indigentiam, quam aquae, ferre potest. Desint enim frumenta, suppetunt surculorum arborumque fruges: tutabimur vitam carne, aucupio, piscatu, oleribus, radicibus etiam herbarum. Verum ubi aqua deest, nulla cibi virtus aut seruari aut parari potest. Infelicem igitur illam omnino patriam dicimus, quae aqua careat, vel quae eam noxiam habeat.

Fuit insuper Aegyptiorum mos, eorum casta religione diuini observatus, ut ante numinum aedes ac templa hydria aquae poneretur, ut intrantes conspergerentur, procumbentesque sublatis ad caelum manibus, diuinae maiestati gratias agerent, quod munere saluberrimae aquae affecti fuissent. Legimus praeterea regiones nonnullas solis aquis illustratas: ut montem Thiliadum, apud Molossos: quem Theopompus centum pontibus nobilem facit. Et Magnesia longe praclarior habetur propter fontis excellen-

tiam, quem Musis dicatum poëta referunt, quod ex eo potantes, egregis ad canendam vocibus reddantur. Nec admirandum est, cum innumera- biles aquarum virtutes inueniantur: partim manifesta, partim abdita & obscura ratione: veluti de Arcadie fonte dicitur, quem Cli- torium accolæ appellant: qui vini odium eius- latices haurientibus quamprimum facit, eosque abstemios reddit.

Paphlagoniæ fontem Vitruuius esse dicit, qui vino mixtus esse videatur, adeò ut ex eo po- tantes temulenti fiant. Eiusmodi naturam dici- tur etiam habere Liceus Thraciæ fluuius, in cuius ripa viatores plerique ebrj ac dormientes inueniuntur: Ephesus etiam non longè ab oppi- do fontes habet, quorum aqua aceto mixta esse videntur, & idcirco agrotantibus gratissime sunt. Aquam quoque apud Hieropolim esse, refert Strabo geographus, adeò inficiendis la- pis idoneam, ut radicibus herbarum dilutis, co- lore cum his decertèt, quæ cocco, murice aut pur- pura infecta fuerint. Scribunt etiam Cydnum apud Tarsum Ciliciæ urbem fluuiū esse, in quo aliquandiu abluti, articulari morbo liberantur. Scribit præterea Pomponius cosmographus vnā ex fortunatis insulis singulari duarum fontium ingenio insignem esse. alterum enim qui gustave- rint, risu soluantur: eiusmodi autem morbo affe- ctis remedium est, ex altero bibere. Est & alius

Susis fons in Persarum regione, qui potantibus dentes excutit, abluentibus autem saluberrimas euadit. Sic & in Assyria lacu esse dicunt, iuxta quem nascitur bitumen, & nepita picea specie glutinosa, similis quoque bitumini: cui si auicula infederit, præpedito volatu detinetur. Hoc liquoris genus cum ardere cæperit, nullo pacto nisi superiecto puluere, extinguitur.

Omnes aque calide medicam vim præter ceteras habent, quanquam sua natura frigide sint: sed quia profluunt per æstuaria & loca ardentia, egrediuntur calefactæ: quales tamen diutius non possunt permanere, sed breui spatio frigide fiunt. Nam si per naturam calorem haberent, non tam facile refrigerarentur.

Et certè res admiranda mihi videtur, omnium ferè morborum medicas aquas à deo optimo maximo mortalibus esse traditas: quæ non pigmentis, antidotis & amaris dilutionibus agrotos excrucient, non igne aut ferro lacerent: sed suauissima ablutione pristinam valetudinem restituant. Nec has virtutes soli sulphurati fontes habent, verum etiàm aluminosi, qui pituitæ fluxioni medentur, resolutioni quæ nervorum. Crudis etiàm, & qui stomacho parùm valent, plurimum conferunt. Et denique id præstant, quod Asclepiades officium optimi medici esse dixit, ut scilicet tutò, celeriter, & iucundè curent. Habent etiàm suas virtutes bituminosæ aque: quæ quidem potione
potius

potius quàm ablutione adiuuant. Soluunt enim aluum sine dolore, & penè omnia interioris corporis vitia purgando curant. Quinetiàm aliquando mala intestinorum tormina, cùm exulcerantur intestina, & cruor ex his manat, pristina valetudini restituant. Est etiam genus frigida aqua nitrosum: quod quidem potionibus purgat, & omnes accessiones corporis minuit: & precipuè strumarum tumores. Eiusmodi aluminosi oc nitrosi fontes malo plerumque odore ac sapore sunt. nam ab inferioribus locis penitus orti per loca ardentia transeunt.

Qui de agricultura scripserunt, dicant legumina optime aquam probare, cùm in eam coniecta fuerint, ad ignemque admota, si celeriter percoquantur. Quidam veteres medici eam aquam optimam esse censuerunt, quæ minoris sit ponderis, quæ uero igni admota celerius fit calida, dummodo lymphida sit, & musco ac iunco careat. Insalubris est enim omnis aqua palustris, & quæ non fluit, siue per loca transit umbrosa atque opaca, & soli minimum aperta. Deterrima tamen omnium est ea quæ ex niuib. fluit: quæ uero è pruinis stillat: ut nonnulli veteres tradiderunt. Celsus autem Cornelius de aquis sic loquitur: Aqua leuissima pluuialis est: deinde fontana, tum ex flumine, tum ex puteo: post hæc ex niue, aut glacie: grauior uero ex lacu, grauissima ex palude. Hæc qui diligenter inspexerit, sa-

lubrem liquorem ciuibus uis facile præbebit.

Optimus urbis situs est, qui non procul à mari absit, aut à flumine nauigabili: per quod euehi possint quæ supersunt, & aduehi quæ desunt. Ostia quidem fluminum magnam habent opportunitatem, & eorum fluentia, ac placidi cursus, non modò voluptatem augent, & gregibus armentisque saluberrimi sunt, cum faciliè & sine cursu atque obluetatione aquarum pergunt, verumetiam magnam agris & segetibus ubertatem afferunt.

Magna fluminum diuersitas est, & non aqua omnium utilitas. Nilus enim omnium fluminum feracissimus habetur. Is nanque Aegyptum præterfluit, eamq; regionem magna cum fertilitate irrigat. Nam cum tota æstate obrutam oppletamque terram tenuit, recedit, inque alueum suum redit, & agros mollitos oblimatosque ita ad serendum relinquit, ut rix bouum laboribus, aut rusticis manibus, nisi ad proiciendum semina, indigeant: idque natura optime parenti omnium attribuendum censeo: nam cum destituta à cœlesti humore ac pluuia Aegyptus esset, ei fluium dedit, qui segetibus ac plantis alimenta traderet. nam innumerabiles fluminum cursus ad subiecti soli utilitatem diuina prouidentia tradidit: ne qua regio esset, quæ omni ex parte naturali ope fraudaretur. Nilî nânque incrementum non parum regionæ

confert, quòd terrestres belua, quæ noxiæ hominibus sunt, eius inundatione pereunt, nisi quàmprimùm ad altiora loca confugiant. Cui soli prætereà commoda hæc insunt ut neque nebulas, neq; frigidas auras, aut densas exhalationes gignat. Eius aqua præcipuè dulcedinis habetur, adeò ut accola perfacile vîno careant, & eam summa cum voluptate hauriant.

Vicinitatem maris longè optimam esse arbitror in conseruanda vrbe, tum ad vitæ civilis vsum, tum ad opes comparandas, quibus ciuitates mirum in modum augentur. Atqui longè difficilius vrbes obsidentur, quas mare alluit, cum nautico, terrestrique exercitu ad earum expugnationem opus sit: quorum si alteruter deest, facile ciues exercitû superât, cum difficile admodum sit à terrestribus copiis auxilium classi impartiri: & alia ex parte nautica turba facile ab equitibus superatur. Portuû igitur opportunitas eligenda erit ab his qui urbem statuere volunt.

Agrorum aruorumq; angustia, annonæ caritatem facile efficit: quæ quidem causa est, ut populi parua admodum sit frequentia, esuriens nanque plebs connubia formidat, nec sobolē desiderat. Quocircà nullum populus incrementum in tali regione facit: quinimò tenuiores viri, cum famis ratio habenda sit, patriam deserunt, & latiores feracioresque sedes quærunt: & præcipuè si pascendo pecori per angustias regio minus

idonea est. Nam secundum frumenta, armenta, & greges, quæ carne, lacte, caseoque abundant, valde alunt. Piscatio autem minus optanda mihi esse videtur: tum quod pisces male nutrant, & corpora inualida atque egrota præsent: quod Homeri etiam testimonio probare possum, qui bellatores suos, qui iuxta littus maris castra habebant, nunquam piscem gustare fecit: tum quod piscatorem algentem, nudum atque inopem semper video.

EX LIBRO OCTAVO DE
institutione Reipublicæ.

Angeli qui ab ipsa natiuitate singulis mortalibus adhibentur, nuncij veritatis dicuntur: qui quidem nonnunquam sanctissimis innocentissimisque viris, vel dormientibus, vel aliquando vigilantibus, ea prænunciant, quæ futurorum præfagia ex vero rerum euentu esse dignoscuntur.

Locus editus, vel qui promptos habet anfractus, siue qui altissimo mari vel magno flumine abluitur, longè minore opera atque impensa indiget. nam minoribus mœnibus muniendus erit, vbi naturali situ defeditur. Sed in regionibus planis vel paululum editis, opera & impensa subueniendum est. Altitudinis etiam & crassitudinis murorum ratio habenda est. Nam vbi minus elata sunt mœnia, facile machinis tormentisque concutuntur, vbi verò nimis depressa atque humilia sunt, funibus scalisque admotis quamprimum

hosti victoriâ tradunt, *Quadragesima* aut *quinguentaginta* cubitorum altitudo à compluribus architectis ac peritis in re militari comprobatur. In summitate verò ea crassitudo satis esse dicitur, ubi inter pinnas tantum spatij relinquitur, ut via satis duobus armatis sit militibus, ne alter alteri obuius impedimento fiat.

Est etiam habenda portarum urbis ratio diligentissima. Per eas enim aliquando accidit, ut protinus irruptione oppida diripiantur, vel redeuntibus fugientibusve oppidanis commixti hostes portas inuadant, quemadmodum *Romulus Fidenatium* urbem una incursione inuasit, nam populatus eorum agros, prædam abigere & exercitum abducere meditabatur: verum exeuntibus *Fidenatibus* leue prælium commissum est, in quo cum inferiores essent, in fugam vertuntur. *Romulus* verò persequens eos, simul cum fugientibus quasi vno agmine intra muros irrupit: & urbe potitus est, quam *Romanorum* *Coloniam* facit. Curandum est igitur, ne portarum itinera sint directa, sed flexa & tortuosa, quæ fraudi sint obnoxia.

Disceptatio non mediocris orta fuit inter eos qui de civili societate scripserunt, sitne statuenda & edificanda arx in urbe libera civitatis: qua in re videndum est, boni ne an malipius afferat in libero populo munitissimum præsidium paucis creditum. Et si verè iudicare vo-

lunius, veterumque Historiarum monumenta reuoluere, inueniemus plures rerum status euerfos incuriâ ac perfidia eorum qui arci præfuerunt, quàm seruatos. Roma tamen à Callis capta incensâque fuerat, sed Capitoli præsidio ex parte seruata, pacem auro redemit. Aristoteles autem affirmat inutilem periculosâque arcem esse in optima Republica: præbereque eam tyrannidis opportunitatem, quis ambigit? Timotheus summus ille Corinthiorum orator docuit urbem quæ arci præsidio teneretur, vix unquam sine tyrannide esse posse.

Pyrrius Epirotarum rex aliquando Athenas venit, benignoque ciuium hospitio exceptus est, is postquam urbem illam tunc opulentissimam, & disciplinarum omnium matrem lustrauit, in arcem Palladis deductus est, sacrâque magna cum veneratione fecit: & arcem natura & arte munitissimam, magna cum admiratione contemplatus est: deinde cum discederet, in quod forum venisset, principibus ciuitatis qui eum comitabantur, gratias peringentes egit pro fide magna quam de se habere ostenderent: deinde eos monuit, ut in posterum nulli regum potestatem facerent amplius arcem ingrediendi, ne opportunitatem præsidij nactus quispiam inuaderet. Gratum consilium fuit Atheniensibus, ut qui liquido cognoscerent periculum admodum esse fortibus viris arci aditum præbere. & ita dein-

ceps maiori diligentia partas asseruarunt.

Secundum vias publicas in vrbe, priuata edes longo ordine ad pares, si fieri potest, dimensiones constituenda sunt: vt speciem vrbs ornent, nec quippiam exporrectum habeant, quod viis publicis impedimento esse possit. Sic enim viuendum est, vt priuata domus descripta sit ad vsum ac comoditatem familia: neq; in ea pars vlla sit vacua & inutilis: sicq; eius aspectus ad decorem accedere debet. nam, vt ait Cicero, dignitatem viri auget adium pulchritudo. Auaritiámque eorum vituperandam censeo, qui cum in summis diuitiis essent, nihil vnquam edificauerunt, vt pecunie parcerent, posterisque arceas complerent. Quod si tale quid maiores nostri sibi persuasis-
sent, adhuc pastorum tuguria & rusticas casas in vrhibus haberemus.

Bibliotheca in vrbe salubri ac quieto loco constituenda est: nec permittendum erit vt ciues nostri tanto munere fraudentur. nam si palestra quae corpus adiuvat, tanto studio tantaq; impen-
sa in plerisque vrhibus statuitur, quanto magis bibliotheca ornanda erit: quae est pabulum mentis bene instituta, & exercitatio animi ingenui? Et si certaminum victores magnos honores meruerunt, vt in conuentu stantes palma & corona decorarentur: & redeuntes in propria patriam, quasi victoria triumphantes, quadrigis inue-
brentur, & veste publica perpetuoque victis

alerentur : quanto magis efferendi sunt viri doctissimi , qui disciplina & moribus rempublicam adiuuant , & scriptis suis ea omnia memoria commendant , quæ posteris seculis profutura sint ?

Bibliothecæ locus eligatur , qui ad orientem spectet , acies enim oculorum matutinum lumen postulat . nam si ad meridiem vel occidentem spectet , venti qui locum perflant , humido calore librorum volumina corrumpunt , tineasque procreant , à quibus libri exeduntur . Poliantur parietes opere tectorio : adornenturque viridi colore , viridia enim omnia oculis prosunt , acremque aciem reddunt . Laudatur summo opere Ptolemæus Aegypti rex , qui maxima impensa ac diligentia Alexandria bibliothecam consummanit : in qua quadragies mille librorum volumina fuisse memorantur . hi autem omnes libri fortuito incendio perierunt in prælio Cæsaris contra Achillem regia militiæ præfectum . nam cum regia classis fortè subducta iuberetur incendi , ea flamma urbis partem inuasit : & ades in quibus libri reconditi erant , omni ex parte exussit : quo quidem incendio miserandam iacturam disciplinæ omnium bonarum artium fecerunt . Certatim si quidem scriptores omnium gentium omniumque terrarum illuc volumina sua deferebant , quasi in theatrum palestramque sapientiæ ac doctrinæ : cuius quidem bibliotheca si restigia exta-

rent, magnis nos laboribus liberarent: & obscuriores literarum tenebras lumine vetustatis illustrarent.

Diligentia magna etiam providendum est, ut ades sacre opportunis locis in vrbe edificentur. qua quidem in re in primis cogitandum est sacrarum adium alias commoditati ciuium accommodatus esse: alias autem eorum duntaxat, qui sacris initiati, religionique addicti, contemplationi diuinorum inserviunt, contemptis omnibus rebus humanis. Eiusmodi namque ades solitudinem exigunt, & locum quietum ab omni multitudinis conuitio, ciuilique tumultu. ideo semouenda sunt ab hominum cœtu, & ab aspectu priuatarum adium: & vel in pomerio edificandæ, vel extra mœnia. Ille autem quæ ad communem usum constituuntur, aream habere debent vel non longè à foro, vel in magna vicinorum frequentia, quò facile illuc ciues quotidie peruenire possint: & fœmina puerique honesto aditu accedere. Aedem verò quam basilicam appellant, cui ciuitatis pontifex præest, loco edito in medio vrbis omnes architecti edificandam censent, ut ex ea maxima mœnium pars conspiciatur, in eius namque tutela ciuitas omnis esse videtur, & illuc omnes diebus sacris confluunt, quasi ad spectaculum diuinarum maximarumque rerum.

Aræ quæ in adibus sacris existunt, quæ ad

fieri potest, ad orientem spectent, vt supplicantes sacrificantesque ex orientia simulachra videantur spectare. Sed si loci natura id minùs pateretur, videndum erit, vt ara maiorem templi partem conspiciant. Si architectos adhibebunt qui fabrica præsint, omnia emendatè adificabunt, nec indulgebunt scriptis præceptisque meis, cùm edificandi ratio vinum potius præceptorem exigat, quàm mortuum ratiocinatorem. Est præterea verum quod vulgò dici solet, longè melius in propria area indoctum dominum, quàm doctissimum architectum in aliena edificare. Diligentia enim & diuturna cogitatio domini, solertiam doctrinamque artificis superat.

EX LIBRO NONO

de institutione reipublicæ.

Nihil hominis natura melius habere potest, quàm vt velit, nec fortuna ipsa maius quàm vt possit plurimis adiumento esse. Sed cùm singulorum opes tenues plerisque sint, vt etiam si maximè cupiant, nequeant tamen benè merentibus liberales esse, aut parem gratiam habere: soli reges ac principes largi, benefici, ac magnanimi esse possunt.

Chilo Lacedæmonius (qui vnus è septem Græciæ sapientibus fuit) virtutibus penè omnibus affluebat: nulla tamen magis gloriabatur quàm benignitate ac liberalitate. Proinde

cum iam senio confectus esset, sæpenuerò gloriabundus dicere solebat: nihil se omni vita ingratis unquam egisse.

Nulla virtus duces, reges imperatoresque exercituum magis commendat, quàm liberalitas, qua quidem milites suos firmos in officio perpetuò seruant, & inimicos benignitatis spe semper sibi alliciunt.

Primus pugna congressus difficilis semper habitus est (vera nãque est illa Scipionis sententia, plus animi esse inferenti periculum, quàm propulsanti) at postquàm ad arma conclamatum est, domumque reditio ex agris facta, conuenit ordo militaris, vigilia stationesque disponuntur: quisque animum colligit: hostem cernit: nec tumultuario praelio aut agminibus decernit, sed ordine atque acie disposita pugnandum censet. Tunc ea que paucior maiora fugebat, ratio longè minora esse docet: & sibi quisque præscribit quod facto opus est: nec improvisi pereunt: verum in dies magis magisque confirmantur. Hoc igitur facto victoria plerumque potiuntur qui iniuria affecti sunt, hostesque ulciscuntur: & patriam ab omni seruitutis iugo vendicant.

Inferendi verò belli ratio longè magis angusta est, & consilio maiore indiget: nec satis est considerare nos pro rebus iuste repetundis certare: iustumque bellum indici posse: sed videndum est.

quante vires nostræ sint, quantæq; aduersario-
rum: quales milites, qui socij, qui vectigales, quo
etiam studio in nos animati, quanta sit pecunia
publica, nam tributa priuatis imperare odiosum
est: & quamprimùm inuidiam ciuium parit.
Est quoque cogitandum quibus munimētis vrbs
valida sit, quibûsque com meatibus firmata, quo
presidio oppida castellâque ditionis nostræ te-
neantur, quibûsque machinis armamentarium
abundet. Hæc & similia multa volutanda sunt,
quæ tùm vel maximè dignoscuntur, cùm portis
clausis, hostis à mœnibus fundis, sagittis, tormen-
tisque lapidum arcetur ac propellitur.

Consilium, virtus, & scientia rei militaris
in bello adiuuant: sed fortuna plurimum præ-
stat. Quocircà vera esse cernitur sententia illa
Hannibalis ad Scipionem, cùm ait, nunquàm
minus euentus rerum respondere, quàm in bello:
ideoque meliorem tutiorémque esse certam pa-
cem, quàm speratam victoriam. Quid quòd mul-
titudini cedendum est (cuius fides semper ex for-
tuna pendet) & hominibus plerūque mixtis ex
varia gentium colluuiione, quos nulla patria pie-
tas, nullus dei timor, nulla religio retinet, sed sola
stipendij merces allicit?

Omnis inferendi belli consultatio, tametsi
plurima suppetant quæ vsui sunt, in libera ci-
uitate periculosa est. Cùm enim res ad senatum
refertur, non omnes in vnam sententiam veniūt:

sed alij veritatem sequuntur, alij autem auram
popularem captant, & vulgi rumorem hauriunt,
in eamque partem ruunt, in quam populus aspi-
rat. hi autem plerumque falluntur. nihil enim
rerum mortalium tam instabile ac fluxum est,
quam voluntas sensusque civium: qui non modò
improbat, ut ait Cicero, irascuntur: sed etiam in
rite factis sepè fastidiunt. Ideò prudens vir plu-
rimum cogitabit antequàm inferendi belli ma-
nifestam sententiam dicat: ne tale onus cervici-
bus suis imponat, sub quo decadat.

Labienus vir fortunatus ac dives, qui Cin-
gulum oppidum in agro Piceno sua pecunia ex-
ad sicavit, Pompeianas partes nimia aviditate
secutus est: proinde veniam gratiamque nequa-
quàm à victore etiam clementissimo sperare po-
terat. Nam cùm de pace inter Caesaris & Pom-
peij milites ageretur, exclamavit: Desinite de
compositione loqui, nam vobis, nisi Caesaris capi-
te delato, pax nulla esse poterit.

Nihil periculosius in libera civitate esse po-
test, quàm se authorem belli polliceri: quod qui-
dem etiam mihi facere videntur, qui aperte in
senatu sententiam dicunt, bellum esse suscipien-
dum. Solon quidem sapientissimus est habitus.
Is tamen ne liberè sententiam diceret bellum
adversus Megarcenses pro repetèda Salamine de-
cernendum esse, subitam in saniam simulavit: de-
formisque habitu, vecordium more, Athenien-

ses in certamen allexit. verum succedente fortuna, cum Salamine potiti essent, omnes ipsius consilium laudauerunt. Solon autem simulata demencia clypeo se protexerat: ut si res minus esset sententia succederet, dictorum factorumque veniam consequeretur.

Solet plerumque in disceptationem cadere, sit ne decernendum bellum propagandi imperij gratia, ubi aliqua vincendi occasio ostenditur: an potius in pace quiescendum. Multa autem argumenta in utramque partem afferri possunt: sed nos ad pacis studium magis inclinamus: Magna certe gloria est res militaris, & haud scio an omnium maxima: & negare nemo potest, summa quaeque imperia bello & armis quaesita esse, iacerent proculdubio in tenebris nomina nobilium ferè omnium ciuitatum, nisi rerum gestarum splendore illustrarentur. Nec tantam laudem consecuta est vrbs Athenarum, quae mater omnium disciplinarum vocari meruit, quantam Roma ipsa, quae sedes imperij totius orbis terrarum fuisse cernitur, quamuis neutra experta alterius laudis esse voluerit. Nam & Roma omnium bonarum artium studiis clauit: & Athenae belli gloria non caruerunt, utraque enim ciuitas armatam inermemque Minervam coluit. Nos tamen (quod dixi) pacis artes magis sequimur: & eisdem erudiri vel maxime ciuem nostrum cupimus: quoniam securius tutiusque ad

animi tranquillitatem ducunt. Igitur contenti finibus nostris, bellum non nisi necessarium geramus, vel si eò uspiam progredimur, finem quamprimùm imperandi cupiditati præscribamus.

Quod quidem comprobasse videtur etiam armatus Hannibal, cùm ad Scipionem ait: Optimum enim fuerat eam patribus nostris mentem datam à diis esse, ut vos Italiae, nos autem Affricæ imperio contenti essemus.

Inanis laudis studium, & cæca regnandi cupiditas, homines plerumque rapit, ut nullis finibus contenti sint nulloque pacis munere oblectentur. Scytharum legatos sic locutos ad Alexandrum regem, refert Curtius: Si dii habitum corporis, tui auiditati animi, parem esse voluissent, orbis te non caperet. Altera manu orientem, altera occidentem contingeres: & hoc affecutus, scire velles ubi tanti numinis fulgor conderetur. Sic quoque concupiscis quod non capitur. Ab Europa petis Asiam, ex Asia transis in Europam, deinde si humanum genus omne superaueris, cum sylvis & nubibus & fluminibus ferisque ac bestiis gesturus es bellum. quid tamen ignoras arbores magnas diu crescere: una tamen hora extirpari? Stultus est qui fructus earum spectat, & altitudinem non metitur. Vide ne dum ad cacumen peruenire contendis: cùm ipsis ramis quos comprehendere, decidas.

O miseram conditionem humanam, & sal-

lacet mortalium expectationem. Quid tanta
aviditate rapimur, cum cernamus nostra omnia
mutabilia & caduca esse, & præter virtutem
nihil esse optandum? Quid vrbs euerſiones, quid
imperia nobis addunt, nisi vt ſolliciti anxique vi-
uamus? vera nãque eſt illa Iuliani Cæſaris ſen-
tentia, qui cum principio imperij ſui Gallico tu-
multu premeretur: nihil ſe dixit ampliùs affecu-
tum eſſe propter Cæſaris dignitatem, niſi quòd
occupatus viueret.

Si bellum ſuſcipiendum eſt, in primis cogi-
tandum erit, cui habenas imperij permittamus.
nam ſi rectè iudicare volumus, nihil rariùs aut
difficiliùs optimo imperatore inueniri poteſt.
Philippus Macedo admirari ſe aiebat, quòd A-
thenienſes ſingulis annis nouos imperatores &
belli duces eligerent: cum ipſe in omni vita non
niſi vnum ducẽ bonum Parmeniona inueniſſet.

Cicero in ſummo imperatore quatuor res
ineſſe oportere exiſtimat: ſcientiam rei militaris,
virtutem, authoritatem, & fœlicitatem. Et
deinde addit: virtutes imperatoriæ ſunt hæ: la-
bor in negotiis: fortitudo in periculis: induſtria
in agendo: celeritas in conſciendo: conſilium in
prouidendo.

Omnes mortales ſciunt fortunam non in
noſtra eſſe poteſtate, ſed à deo petendam: virtu-
tem verò & ſapientiam à nobis ipſis eſſe ſumen-
dam. Cambyſes, vt refert Xenophon, Cyrum fi-
lium

lium monebat belli ducem æstate præter ceteros milites solem ac pulverem ferre oportere: hyeme autem imbrem ac frigora: in laboribus ac periculis semper adesse, quando non æquæ graues labores duci sint, atque gregario militi. Metiri enim animo qui imperat debet. famam ac gloriam rerum gestarum longè plurimùm ad se pertinere.

Expedi etiam ei qui armato exercitui imperat, iuuenes ad exercitationem producere, vigilias interdùm circumire: frumentationibus commilitonum interesse: frumentum probare, mensura fraudẽ coërcere, delicta castigare, principis frequenter adesse, militum querelas audire, & valetudinarios inspicere. Sunt & alia imperatoria virtutes penè innumerabiles, quæ ab illis recensentur, qui de re militari scripserunt.

Coërcendi sunt milites qui delinquunt, & legum formidine cohibendi: ut emansores qui diu vagantur, deinde ad castra reuertuntur: & desertores, qui ad prolixum tempus euagantur, postremò reducuntur. Miles enim qui prior in acie fugam fecerit, exemplo aliorum capite puniendus est. Sic & qui bello rem prohibitam à duce egerit, aut mandata non seruauerit, etiam si rem benè gesserit, qua in re perpetuis seculis laudatur Manlius Torquatus, qui filium securi percuti iussit, quòd contra eius imperium pugnauerat: met si viriliter pro republica dimicasset.

Proderunt imperatores & belli duces longè magis vitæ exemplo, quàm morum censura, aut aliquo seuitiæ genere. *Cyrum* enim inducit *Xenophon* concionem habentem his penè verbis: Præcipuum principis opus est, sese virum probum præbere: ac etiam curare ut qui eius imperio parent, quàm optimi euadant. Munus autem militis est, imperanti parère, labores ac pericula vltro subire, non nisi in ordine pugnare, armis latari, peritiam rei militaris tenere, & honorem ac dignitatem ceteris rebus omnibus anteferre.

Seueræ admodum in re bellica fuerunt leges *Lacedæmoniorum*: quibus acriter puniebatur (ut *Marcellinus* refert) miles, qui procinctus tempore ausus sit sub tecto videri.

Tradunt *Scipionem* cum amicis ambulantem solo cibario pane vesci solitum. Sic etiam de *Masniſſa* scribunt historici, qui nonagesimum ætatis annum agens, stans ante tabernaculum, vel ambulans cibum capiebat. Eiusmodi peccata ab his qui imperant, præcipuè manant. Milites enim, eorum qui præsunt, naturam imitantur. Nam si boni fuerint, eos ad honesta deducunt: sin mali, ad turpia. Multitudo etiam facile corrumpitur.

Docendi sunt milites, exemplo *Marcii Catonis*, ut feroces aduersus hostes sint, humani erga amicos ac socios: timidi ad iniu-

rias inferendas, prompti verò ad vlciscendas. Et nihil magis cupiant quàm laudem ac gloriam adipisci: quæ quidem persuasio optima est. Laudis enim cupidi nullos labores fugiunt, nullum discrimen aut periculum detrectant, sed gloriæ cupiditate incensi, maxima quæque pericula obire non ambigunt. Puniendi etiam sunt milites cùm deliquerunt. Nimia enim indulgentia homines ad vitia proniores facit. Nec si plures peccauerunt, præ timore omnibus indulgendum est: sed in eos animadvertendum est, qui maiorem culpam admiserint: vel si multi plectuntur, distribuendi sunt ad diuersa loca.

Marcellus aliquando palàm cernebat L. Bantium Nolanum, virum audacem ac factiosum oppidanos sollicitantem, vt ad Hannibalem deficerent: nec audebat præ Nolanorum timore eum interimere. Quocircà eum blandis verbis appellauit, laudauitque coràm, vt optimum militem, & hortatus est, vt in officio perstaret, secùmque militare vellet: & vt vrbi fidem faceret, optimo equo eum donauit, qua benignitate malam eius mentem, malumque animum mutauit, ac deinceps expertus est hominem fidum, & omnes qui eum comitarentur.

Nonnulli dicunt eum qui exercitui præest, non nisi in magna neccssitate viribus aut singulari certamine pugnare oportere: satisque esse

ducis munera non gregarij militis implere. *Urbes enim euersas numerant, & fugatos casosque exercitus, ducum imperatorumque temeritate: qui dum singulos hostes insequuntur, vniuersum exercitum deserunt: & dum vnius viri ictum cauere student, omnes hostiles vires alliciunt, minus cogitantes illorum periculum, cladem secum totius exercitus trahere.*

Scipio Africanus, cum eum quidam parum pugnacem dicerent, prudenter respondit: Imperatorem me mater, non bellatorem peperit: ut ostenderet vincendi rationem in vnius potius scientia & ingenio, quam in multorum viribus & armis esse.

Cyrus apud Xenophontem Cambysen rogat qua maxime ratione vincendum sit. Cui ille: Si victoria cupitur, quacunque arte capiendi sunt hostes: occultis insidiis, dolo, fraudeque fallendi: & furto ac rapinis exhauriendi. Nihil enim pratermittendum est quo expugnari hostes possint. Opportunum aliquando imperatoris mendacium victoriam peperit: ut illud Valerij Leuini: qui exclamauit Pyrrhum a se interemptum esse, cum militis cuiusdam cade gladium cruentem haberet. Quo mendacio Epirota consternati, in castra quamprimum se pauidi ac stantes receperunt.

Demosthenes Graecorum orator maximus, plurima bella gessit, & praelio magna interfuit

apud Cheroneam, cum Philippus Athenienses vicit, ex quo quidem salutem fuga quaesivit. Cum id probrose ei obiiceretur mortuo iam Philippo, notissimo versu se excusabat: flet quidem victus, victor autem interiit.

Iulius Caesar, ut rebus gestis mortales omnes antequit, ita Romanos penè omnes Latina eloquentia superavit.

Utilis est etiam his qui armatis praesunt, historiarum cognitio, tum quòd in capiendis consiliis ex aliorum euentu firmissima exempla sumuntur: tum quòd laudata in aliis virtus, nos ad parem laudem assequendam inuitat, & castigata ignavia fortiores reddit. Atqui haud scio an scientia rei militaris, vlla alia disciplina magis adiuuari possit, quàm rerum gestarum monumentis: quibus docemur omnia optimè agere, quae dici aut cogitari possunt. Nihil enim nouum, nihil admirabile, nihil inauditum accidere potest imperatori qui optimè historias callet.

Ordo militaris, disciplina militum, studium inuadendi cauendive hostes, ars dirigendi aciem in cuneum, quem trigonum Graeci appellant, ars inchoanda dirimenda; pugnae, quomodo disponenda insidiae sint, quomodo cauenda, qui locus idoneus eligendus, qui praecupandus, qui hosti relinquendus, qua via oppugnandum, quare repugnandum sit, & innumerabilia alia quae vix longo sermone connumerari possent, qua alia

ratione facilius edisci possunt, quàm historiarum monumentis?

Nihil rarius ex omni hominum genere perfecto imperatore inueniri potest: qui si nusquam in ciuitate inuenitur, accersendus est aliunde. Melius est enim cum peregrino imperatore optime pugnare, quàm cum ciue periclitari.

Qui cum imperio ciuitati præest, & urbem curam belli tempore gerit, maximam diligentiam adhibere debet, ne quid detrimenti ciuitas patiatur. Et sicut ille in castris munus suum præstare debet: sic hic intra mœnia exercere militem suum debet, ne ocio, umbra & urbanis deliciis effœminetur. Stationes vigiliasque interdum obire, nec omnia præfectis vigiliarum credere: qui longè diligentius excubabunt, si eum qui summum magistratum gerit, vigilantem formidabunt. Sunt enim qui arbitrentur grauius esse statuendum in eos qui minus diligenter custodias vigiliasve obseruant: ne somno aut desidia minus, vniuersa ciuitas pereat, quæ omnia paucorum diligentia credit. Quocircà Epaminundam Thebanum laudant, qui cum in magno periculo vigilias circumiret, vigilem quem dormientem inuenerat, gladio transfixerit, asserens, Mortuum hominem inueni, mortuum reliqui. Nec mirandum est Epaminundam imperatorem aliis omnibus mitissimum tantam sauitiam in hominem dormientem exercuisse, cum videamus,

urbes direptas incensāsque huiusmodi negligētia. Vnde illud Virgilij:

Inuadunt urbem somno vinóque sepultam.

Hac solertia prater ceteros Alcibiades laudatur, nam Athenis à Lacedæmoniis obseſſis, vigilibus denunciavit, vt obseruarent lumen quod nocte ostensurus esset ex arce, & ad conspectum eius ipsi quoque lumen attollerent: à quo munere qui cessasset, pœnas lueret: qua ex re vigilēs diligentissimos reddidit.

Sunt etiam habendi semper exploratores, quī hostiū aduentum ē speculis noctu flamma indicent: interdiu autē fumo. Nec antē homines in agros ē portis admittendi sunt, quā exploratum fuerit eos intrepidē rustica munera obire posse. Nec diutiūs perseuerent iidem exploratores: sed quotidie integri fessis succedant, ne labore aut tadio rem negligentius agant.

Est etiam admodū vtile, vt qui cum imperio sunt, siue domi, siue militia, vbi duriora quadam occurrant, speculatum ipsi prodeant, exemplo Marcelli, qui ad collegā aiebat: *Quinimodum ipsi cum equitibus paucis exploratū? Subiecta enim res oculis, certius dabit consilium.* Iubet enim Plato principibus reipublica, vt speculatum prodeant: & secūm pueros in equis ducant, vt & ipsi discant, ac hostiū aspectum minūs formident.

Perutilis admodū habetur ad perdiscendū

omnia quæ hostes agunt, Gallorum antiqua consuetudo, quam plerique populi ac principes nostro quoque tempore vsurpant: vt sagaces aliqui viri præficiantur: qui famam ac rumorem hauriant, & viatores inuitos etiam consistere cogant: & quid quisque eorum de quaque re audierit, aut cognouerit, quærant discantque quibus ex regionibus veniant, quidque acturi sint: & quæcunque acceperint, molianturque, pronunciare cogant. His tamen auditionibus non semper credendum est. Nam plerique ad voluntatem eorum qui interrogant, ficta respondent, & incertos procunctatores deserunt. Sed si quesitores sagaces erunt, facile poterunt veritatem elicere: & consilia quæ in dies capienda sunt, certis iudiciis adiuuare.

Præstet prætereà qui vrbis imperat, magnam diligentiam in portarum custodia, quarum clauēs ipse suscipiat: & vigiles stationesque optimè disponat. Videat etiam, ne specie suorum militum, aut noti sermonis simulatione illudatur. Hannibal enim vrbes complures Italia inuasit suppositis militibus suis in armis atque habitu Romanorum, præmissisque etiam qui longo belli vsu Latine loquerentur. Multi doli intenduntur in limine portarum, qui cauendi sunt. Nam aliquandò de industria efficiant, vt iumenta sarcinis impedita decedant: vel trabes relinquatur prolapsis bobus: vel plaustra magnis

lapidibus onerata decidant: & sic subito hostium concursu, cum porte claudi nequeant, paruo labore oppida capiuntur. Hoc autem formidantes Massilienses, ex optimis reipublica institutis sic paci tempore custodiebant urbem, ac si bello vrgerentur. quocirca festis diebus portas claudere, vigilias agere, stationes in muris obseruare, peregrinos recognoscere, & alias bellicas curas habere soliti erant.

Profugi in urbem nequaquam accipiendi sunt. Sinon namque Cracus benignè exceptus exitio Troianis fuit. Zopyrus quoque Darij Persarum regis amicus, cum videret eum longa obsidione Babylonis defessum, nec spe ulla victoriæ teneri: sibi ipsi nares & auriculas abscidit, & ad Babylonios profugit: multaque aduersus regem suum oblatrando, victoriam atque ultionem pollicebatur. Illi re credita, Zopyro imperium permiserunt: quo accepto urbem atque exercitum Dario tradidit. Sic & Sex. Tarquinius ab exercitu patris, virgis cæsus, fugam simulauit: obsessisq; Cabiis persuasit, vt suo aduersus regis seuitiam odio vterentur: qui dux ab illis erectus, è vestigiò oppidum patri prodidit.

Est etiam periculosum, plures conuenas in urbem accipere, tum quòd inquieta est omnis multitudo ex diuersa hominum collusionione collecta, & sæpè ex parua re tumultum excitat: tum quòd insani hominis est ea inter plures diuidere,

quæ hæc scias an satis paucis esse poterunt. Ad hanc sententiam redigi potest præceptum illud Cambysis Persarum regis ad Cyrum filium, cùm ait, nunquàm expectandam esse egestatem : sed in rerum copia præcipuè de inopia cogitandum. Alexander Macedo cùm Leucadiam obsideret, passus est ex finitimis locis omnes illuc confugere : ut citius alimenta quæ habebant, inter plurimos absumerentur : quibus absumptis, facile victoriam affecutus est. Simili consilio usus videtur Antigonus in Athenienses, qui vastatis eorum agris, sementis tempore discessit : ut quod reliquum frumenti habebant, in sationes spargerent. Reversus deinde nouo vere, segetem iam adultam protriuit : & ad famem redactos, in suam voluntatem pertraxit. Multitudo etiam peregrinorum militum valdè formidanda est. hoc Carthaginenses docuerunt, nam conciliata cum Romanis pace, mercenarij milites (quorum numerus circiter viginti millium erat) qui contra Romanos pugnaverant, conspiratione facta à Carthaginensibus defecerunt, omniq; Africam abalienarunt, Carthaginemque obsederunt, nec nisi magno labore atque industria Hamilcaris imperatoris à mœnibus depelli potuere,

Quæcùnque acturus est qui imperat festinet. Optima enim belli comes est festinatio. quæ in re Alexander Macedo laudatur præcipuè,

quòd velocitate sua omnium ducum celeritatem antecede-
bat: peditesque suos instituerat, vt sua
pernitate equorū velocitatē adæquarēt. Quo-
circa cum ab eo vrgeretur Darius rex, grauiter
querebatur nullum interuallum sibi satis longum
dari aduersus Alexandri alacritatem, qui sæpè
magnis itineribus noctu diūque strenuè conten-
debat, vt improuisus hosti superueniret.

Agat etiam dux belli omnia tacitus, ne-
minique secretum suum prodat, Metelli docu-
mento, quem Plutarchus roganti euadam amico
quid postera die acturus esset, respondisse ait:
Si tunica hæc secreta mea eloqui posset, exutus
quamprimùm eam comburerem. Iulius autem
Cesar cum aciem transmittere aliò destinaret,
iter tacitus capiebat, tabellāsque signatas alicui
dabat, vt in tempore procinctus locum certum v-
niuersi peterent: & nonnunquàm scriptos lapi-
des inter eundem spargi iubebat, in quibus tessera
insequentibus mililibus dabat: vt scirent quid
facto opus esset.

Sicut optimi medici est nihil quod nocitu-
rum sit, in corpore ægroto relinquere: sic boni im-
peratoris est, quicquid imperio obstat, remouere.
Parua enim scintilla contempta magnum ali-
quando incendium excitat: vt in proverbio dici-
tur. Pro oraculo autem habenda est Marci Ca-
tonis sententia, qui scripsit in libro de re milita-
ri, Aliis in rebus errata postmodum corrige-

posse, in bello autem delicta emendationem non accipere quippe cum pœna ipsa è vestigio erroris sequatur. Præstò enim est ignavia aut imperitia ultor, qui nunquam delinquenti hosti indulget.

Duo præcepta sunt, quæ rem omnem militarem in se habere videntur: ut pauci sint qui optimè imperent, & hi per omnes militares gradus ascenderint, ut parendo imperare didicerint: reliqui autem omnes libenter obsequantur. Hæc quibus adierunt, nunquam fieri poterit quin aut victoriam, aut honestam pacem consequantur. Quibus verò aberunt, nihil virium satis erit, & in manifestam mortem cæco impetu beluarum more ferentur.

Clementia in subiectos, maximè imperatores ac duces commendat: eorumque res gestas illustriores facit. Cicero affirmat recipiendos esse, qui positis armis ad imperatorum fidem confugiunt, etiam si murum aries percussisset: & Cæsar dicere solebat, nihil sibi gratius esse quàm simplicibus parcere. nec omittenda est hæc virtus in eos qui victi sunt: nam clades, libido, crudelitas, & omne inhumana superbie exemplum in miseros semper detestandum atque abhorrendum fuit. Maximam consecutus est laudem Marcus Marcellus, qui antequàm Syracusas urbem opulentissimam prædæ pro concione militibus edixisset, fleuit, edictòq; cavit, ne quis corpus liberum violaret. Eius urbis prædæ tantum

fuisse *Liuius* refert, quantum vix capta *Carthagine* tunc fuisset, cum qua aequis viribus certabatur.

Hoc in primis præcipiendum censeo, longè pluri faciendam esse eruditam exercitâque paucitatem, faciliusque victoria potiri, quam indoctam & belli expertem multitudinem, quæ cadi exposita est: minima quæque formidat, & fugam magis quàm gloriam meditatur. Bene igitur præcipitur, *Tyronem* quærat, qui veteranum non habet. *Alexander* enim, mortuo *Philippo* patre, cum quadraginta milibus armatorum quos ei ille reliquit optimè eruditos, atque assuefactos rei bellicæ, varias innumerabilesque hostium copias superauit, & complures orbis terrarum provincias subegit. Quid de Romanis dicemus, qui modicis orti principis, sola virtute & militari disciplina vniuersum terrarum orbem vicerunt? Nonne admirandum est, pastorum conuenarumque populum *Italiam* regionum omnium potentissimam inuasisse, *Germanos*, *Calliam*que omnem, sprete corporum proceritate, hominumque numero, subegisse, *Hispanos* bellatores ferocissimos domuisse, *Aphros* dolis atque opibus exultantes euertisse, *Græcorum* artes ac sapientiâ superasse, & demùm vniuerso generi humano imperasse?

In delectu militiæ ætas prius spectanda est: quæ tenera esse debet. facilius enim pueri discunt

quæ vsui sunt, meliusque assuescunt rebus difficilioribus, nondum obduratis membris, & ad perfectum cremētum adultis. Quocircà aptius equo sedent, leuius habenas tractant, quàm ubi obstipio corpore, callum penè omnibus membris obdixerunt. Preterea alacritas desiliendi, velocitas currendi, celeritas iaciendi, faciliior est corpori nondum pleno ac perfecto, quàm omni ex parte absoluto. Plato certè philosophorum princeps, vigesimo ætatis anno legendos adolescentes ad militiam censuit. Seruius autem Tullius Romanorum rex decimo septimo, quo tempore eos inuenies appellauit, quòd rempublicam adiument. Alij autem primum pubertatis annum optimum delectui esse scribunt. Milites verò qui vltra trigessimum annum scribuntur, rarò vtilis sunt: & cum arma tractant, quoniam ineptè id agunt, ludibrio habentur: sæpeq; veteri prouerbio incessuntur: Cille bobus aptantur, quasi non suo onere premantur. Satiùs igitur erit eos ad quas norint artes dimittere, quàm sacramento militiæ inutiliter deuouere: nisi in magna necessitate: in qua legimus fontes & criminosos è custodia dimissos, & cum feruitis etiam descriptos.

Cornelius Celsus habilissimum corpus quadratum esse scribit: & latitudinis longitudinisque mediocritatem laudat: quippe cum proceritas quæ in iuuenta decora est, natura senectute conficitur. Statura autem quæ ad mediocritatē

tendit, firmiter ac diuturnior est. Sic alia ex parte gracile corpus infirmum habetur: obesum autem hebes. Scio tamen plerisque proceritatem militum probare, unde Romani inter alacres equites, & in primis legionum cohortibus, non nisi eos qui senis pedibus extarent, aut paulo minores, militare permittebant. Nec me latet Alexandrum eiusque exercitum præ corporum paruitate primò illusos à Scythiis, viris procerissimis fuisse: sed paulo post didicisse virtutem, non proceritatem in hoste dimetiendam esse. Accidit enim nonnunquam, ut homines pusillæ staturæ optimi bellatores sint.

Habenda igitur erit ratio non proceritatis, sed virium. Memborum tamen confirmatio & figura, multa roboris indicia præstare possunt. Sit itaque in primis adolescens facie liberali, recto corpore, obstipa ac tereti cervice, oculis vigilantibus, lata fronte, lato pectore, latisque humeris: laceratorum toris vigeat: sit etiam firmissimis digitorum articulis: sit longis plenisque brachiis, firmis cubitis, modico ventre, pleniore coxa, exili potius quam tereti sura, obducto pede.

In delectu etiam militum habendo cogitandum erit qua regione orti educatique sint. Quamvis enim in singulis quibusque locis ignavi & strenui nascantur, cæli tamen aspectus ad animum ac vires plurimum confert, & septentrionalis plaga melior est quam orientalis. Omnis

verò temperata regio optima censetur.

Vtilior ex agris miles legitur, quàm ex urbibus: ut veteres omnes censent qui de re militari scripserunt: nec ab re: Rustica enim illa pubes obdurata solibus, pulueris pluuie niuisque patiens, cibario pane, agrestibus sylvestribusque baccis contenta, longè facilius sub dio pernoctat, pluias imbresque perfert, ac per campos lubricos & illuue inequitabiles, nudo etiam pede discurret: quàm umbratilis iuuenius, quæ urbanis deliciis illecta, vix somnum nisi molli strato, & culcitra plumea, longoque accersitum silentio, capere potest: & caloris frigorisque impatiens, parum stomacho valet. nunquàm esurit nisi ciuilium epularum nidorem senserit, cibi que pulpamentum semper querit: nec aquo animo domesticis blanditiis caret. Præterea natura ipsa generi humano hoc præscribit, ut vulnera ac mortem minùs ille timeat, qui minùs deliciarum nouit in vita. Lacedæmonij magnam laudem in re militari meruerunt, quorum vitam si contemplemur, inueniemus eos ad robustam vsque ætatem in agris ac venationibus versatos: & omnem eorum victum duriorẽ semper fuisse.

Romani veteres militia curam & rei rusticæ vnã eandemque esse existimabant, ut iidem pacis tempore rusticarentur, qui in bello militarent: vnde *Quintus Cincinnatus* ab aratro vocatus ad dictaturam venit; & victor, fascibus de-

positis

positis rursus ad boves atque agellum rediit. Sic & Fabritius Pyrrho finibus Italia pulso, & Marcus Curius cognomento Dentatus Sabinis victis, ad excolendos agros redierunt. Caius quoque Marcius diu post, rusticanus imperator fuit: & tamen septies consul, multisque magnis victoriis illustratus est: & adeo laboribus obdurerat, ut cum varicosus factus esset, ita medico intrepidus crurum secandum praebebat, ac si lignum fabro dolandum tradidisset. Hoc tandem concludendum est, duriores artes robustiores milites reddere: molliores autem virtutem omnem enervare. Non enim expectandum est, ut canes qui ex ganeis popinisque exeunt, pardum aut leonem assequantur, imo ad patinas quamprimum recurrunt.

Optima est venationis exercitatio, quae à rusticis militaribusque laboribus non multum abest. Xenophon enim cum Cyri militiam sequi destina- ret, equorum venationisque disciplinam prius summo studio affecutus est: asserens inutilem esse militem, qui in illis non magnopere versatus esset. Romani etiam ne iuvenes in umbra & ocio delitescerent, neque deliciis fluerent, campum Martium instituerunt, in quo ludicra armorum certamina non modo ad gladiatorum spectacula, verum etiam ad militum usum celebrarentur: ade- rantque militum praefectores, qui ex publico duplici annona donabantur, ut diligentius (allecti

præmio) docerent. Longum esset omnes militares exercitationes referre, & earum rationes recensere, præceptaque dare, quibus artibus imbuendi sint tyrones, quo gestu nitantur dum tela venientia deflectunt, & quo dum plagam prudenter & audacter inferunt: & quomodo numeros in armorum ratione implere debeant, quomodo scutum tractent, sudas figant, ordinem seruent, locum tueantur: quæ omnia potius eius esse videntur qui de re militari scribit, quàm qui de civili societate.

Plato ante trigessimum ætatis annum neminem militiæ præficiendum statuit, etiam si spectata virtutis esset, & aliqua militari gloria illustratus. Hanc ætatem legitimam bellicis muneribus arbitrati sunt Athenienses, tametsi huic legi aliquando derogauerunt: & præcipuè in Alcibiade, qui ad eò gratus populo in adolescentiæ fuit, ut omnium civium oculos quoties in publicum prodiret, in se vnum conuerteret, nemoque eò par Athenis existimaretur. Is ante ætatem bello Syracusano præfectus est: cui tamè duo longè maiores natu collega dati sunt: Nicias videlicet & Lamachus: ut tutius rei publicæ consulerent. Octavius quoque Cæsar duodeviginti natus annos imperator designatus est, Cicerone id populo Romano suadente, verùm cum deinde rem gereret minus ex sententia, ingemuit Cicero: & pertasus consilij sui, epistolam scripsit, in qua se nunquam

sapientem exclamat, & rempublicam à se deceptam fatetur.

Longè tutius veteranis militibus exercitus creditur, iuuenibus autem nequaquam: quorum consilia illa prima ferociora sunt, minúsque incerta casuum reputant, cum fortuna eos nunquam deceperit. Senes autem quieto animo multa prouident, & fortuna aditus consilio praecludunt: & ubi fortibus viris esse opus est, faciunt id quidem non tam libenter, quam necessario: maluntque in praelio potius quam in fuga mortem oppetere.

Alexander Macedo annum vnum & vigesimum agens, Philippum patrem amisit, & ut non tam imperij quam gloria successor esse videretur, cum paternum exercitum haeres accepisset, non equales suos cum quibus educatus fuerat, aliosve primæ ætatis ac roboris iuuenes, sed veteranos elegit, & plerósque etiam emeritæ militiæ, qui cum patre dudum militauerant, ut non tam milites quam militiæ magistri electi viderentur. Ordines quoque non nisi sexagenariis permisit. Quæ quidem res effecit, ut victor semper euaserit, & cum parua admodum manu sexcenta Persarum millia superauerit: qui nisi morte prauentus fuisset, vniuersum terrarum orbem subegisset.

Tribunus militum, qui primæ legioni præest vir fortissimus esse debet, & virtute atque am-

ni militari arte optimè institutus. Præfecti quoque singularum legionum, qui tot viros dicto audientes habent, tum suo munere grauissimi esse debent, tum quòd absente legato eius vices gerunt. Præfectus quoque ad quem castrorum positio pertinet, peritissimus omnium sit oportet, longa probatâque militia spectatus. loci enim naturam diligenter speculari debet, vt optimam partem eligat, in qua tutissima sint castra, ne mons immincat, ex quo facile ab hostibus milites nostri exturbari possint: nève à flumine inundari ac mergi: seu à nimis vicina sylua incendio deleri, quod Crasso, bello Sociali contigit, qui eiusmodi incuria cum omnibus propè copiis subito igne ab hoste supposito crematus est. Sic etiâ Camillus incendio proxima sylua Volscorum castra deleuit.

Cogitet etiam dux ipse belli, vt lignorum, pabuli, & aqua copia suppetat: facilis etiam sit egressus in subiectos agros, tutissimûsque reditus in castra. Nec longa etiam experientia carere debet fabrorum præfectus, cui præcipua cura incumbit, ne quid exercitui desit quod ad expugnandum repugnandumque pertineat. Hic lignarios, ferrarios, carpentarios, tignarios, cametariosque fabros paratos habere debet ad machinas turresque ligneas, & ad arietes, onagros, ballistas, ceteraque tormentorum genera. Concludendum denique est, maiores natu reliquis in exercitu

præficiendos esse, iuuenes autem aliis honoribus honestandos, & præcipuè his qui plus gloriæ habeant, ubi res benè successerit, quàm periculi, si fortuna eos fraudauerit.

Præmium & pœna quasi duo numina statuenda sunt in republica, idque in re militari censendum est. Nequè enim satis erit, pœna formidine milites dicto audientes habere, nisi gloria præmiique spes calcaria fortitudini adhibeat: & virtutis studium ea vltro singulis præscribat, quæ nequè duce, nequè imperatores edocere possunt. Maximus quidem animi affectus est spes, & ad ea nonnunquam impellit, quæ præter humanas vires esse videntur, nullaque ratione suaderi possent.

F I N I S.

M iij

PARTE PRIMA RERVM GESTARVM, AC IN REPUBLICA gerendarum memorandæ descriptionis absoluta, Sequitur alia eiusdem descriptionis particula, quæ de regno ac regis institutione exëplis memorabilia canit.

Ex præmio epistolari.

Ex difficile quidem est, (vt inquit Empedocles) hominem sapiëntem inuenire: quandoquidem sapiens sit oportet, quicunque sapientem virum explorare voluerit.

Nihil difficilius esse potest, quam bene imperare. nam quamuis doctrinæ monitis plurimum adiuuatur, & indè decorem quendam ac splendorem accipit, tamen longè maiores vires consequitur à naturali quadam ac propè diuina syderum infusione, deinde à vernacula atque domestica institutione, & ab assiduo vsu ac consuetudine magnarū rerum, quæ quotidie cū in pace atque ocio, tū in bello atque tumultu geruntur.

Magna itaque res est, hominibus imperare, cū sit homo (vt ait Xenophon) animalium omnium in rectorem ac custodem suum ingratisimum. Scita est enim illa vetustissima sententia, qua dicitur, Lupum auribus eum tenere, qui imperium gerit.

Qui nunquā hostem vidit, & bellica tubæ

clangorem nunquam audiuit, nec castra militaria vnquam attigit, qui denique nusquam aliquod militiae munus obiuit, vix potest de imperio rei bellica differere.

Hesperiae magnae regio semper in vniuersa Italia difficilima dominatu extitit.

Hebescit saepenumero ingenium in nobis, & ut humanus oculus, cum alia peracutè intueatur, seipsum tamen omnino ignorat.

Lapilli ac gemmae pluris veneunt, quae diu-ribus atque opulentioribus in pretio sunt, quam quae pauperibus & tenuioribus: hoc exemplo: Poppea virgo decore atque formae praestantissima, quam Nero imperator ad insaniam usque adamauit, & tandem etiam uxorem duxit, capillos habebat succini coloris, quos Nero crebris sermonibus laudabat, versibusque ad citharam scitè cantabat. quo factum est, ut puellae omnes Romae & in omni Itali eo tempore eiusmodi colorem magno studio affectarent, non in coma modo & capillis, sed & in reticulis, anulis, & omni genere ornamentorum: qua ex re succina gemma, quae paruo antea aestimabatur, magno deinde liceri cepit, quod maximo omnium principum grata esset.

EX LIBRO PRIMO
DE REGNO, AC REGIS
institutione.

RECTA ingenia verecundia debilitat, perversa autem audacia confirmat.

Ars poetica fuit antiquissima omnium disciplinarum, quam qui exercet nequaquam bonus esse potest, nisi prius temeritatem deponat.

Diomedes adeo modestus erat, ut cibi esset abstinentissimus, nec vino unquam, nisi in magnis laboribus, uteretur.

Tanto studio Homeri Iliadem adamavit Alexander Macedo, ut eam rei militaris viaticum appellaret. Et eandem dormiens sub pulvino semper cum pugione teneret.

Alexander Macedo dicere solebat, se ardentius expetere ceteros singulari disciplina, quam ingenti potentia opulentiaque anteire.

Principes & reges magnam diligentiam adhibere debent in eligendis oratoribus. Nam cum legati principis magnum onus subeant, debent esse viri excellentes, & etate ac virtute probati. Cui non solum oratoribus insignibus opus est doctrina & eloquentia, sed etiam val-

in & corporis gestu graui. Magno sæpè ingenij acumine, magnâque calliditate ac versutia opus est.

Quinto Mutio Scaevola à senatu Romano ad Carthaginenses legato misso duæ tesserae Punico ingenio oblatae sunt: in quarum una, pacis signum inscriptum erat, in altera autem belli: eiusque arbitrio permissum est, utram vellet, Romanis referret. Ille autem, ut erat astutus, utramque sustulit: ac docuit Carthaginenses debere petere utram mallent accipere. Et sic astuto consilio calumniam euasit, declarauitq; Romanos potentiores dignioresque Carthaginensibus esse.

Oratores non debent pati se muneribus corrumpi, ut in alienam sententiam adducantur: quod crimen simile prauaricationi habetur, unde fit ut iis suspecti fiant, à quibus missi sunt.

Expediit insuper ut oratores virtute continentia praefulgeant, ne id in eos agatur, quod in Persarum legatos egit Alexander Amyntæ Macedonum regis filius: qui cum cerneret illos à patre inuitatos ad cœnam, insolentius se gerere circa regis coniuges ac filias, è conuiuio illas euocauit, pollicitus venustiores cultioresq; se confestim easdem esse reducturum. Atqui è vestigio mutato habitu, iuuenes supponit ferro clanculum accinctos, quibus ut legatorum petulantiam coercerent imperat. Legati opinantes illas concinniores conuiuio redditas esse, licentius multo insa-

sanire pergunt: iuvenes verò turpitudinem non ferentes, districtis gladiis legatos trucidant. Megabixus Persarum praefectus rem indignè admodum ferens, Bubarim cum exercitu, ut iniuriam ulcisceretur, mittit. Ille diligenter re cognita, dixit oratores iure casos fuisse: & nò modo ab omni iniuria in Macedones abstinuit, verumetiam amicitiam cum Amynta rege contraxit, & eam affinitate firmavit, quippe qui illius filiam uxorem duxerit: & per illam quidem necessitudinem Amyntam regem & eius filium, Alexandrum Persarum regi perpetuò commendauerit.

Natura homines nec bonos nec malos gignit: aptos tamen ad bonum, proclines autem ad malum reddit. Hoc ratio suadet, ingenium ostendit, experientia edocet, quod Aristoteles ex veteris academiae documentis testatur. Inserit quidem in nobis natura ipsa igniculos quosdam caelestes, & semina quaedam virtutum quae si adoleuerint, quamprimum in optimam frugem eadunt, ut ait Plato, ex illis enim nascitur bene agendi recteque viuendi ratio: quae omnes insanos affectus comprimit, potentias disponit, habitus autem confirmat. Haec semita nos ad felicitatem ducit, quae per sese expetenda est: omnia nobis suppeditat, nulliusque rei indiget, ad quam actiones cogitationesque nostras omnes dirigere debemus.

Priuata optimi viri vita tutior est, & longè

ad benè beatèque viuendum aptior quàm eius, qui in deliciis à primis incunabilis educatus imperium gerit. Multa enim commoda esse videntur ei qui priuatam vitam agit. In primis priuatus ille, minùs luxuriæ indulgere potest, minùs deliciis diffuit, minùsque ocio abundat. vrget enim res familiaris pro victu vestituque vt laboraret opus est: parentes, liberos, familiamque vt alat expedit: quæ quidem res industria, labore, vigilia, parsimoniaque indiget, & continua animi anxietate: quibus rebus quicunque animo intentus est, voluptatum, libidinum, illecebrarum, deliciarumque obliuiscitur. Cogitur præterea legibus iudiciisque parère, quibus libidines, cupiditates, nequitia, immoderateq; voluptates coercentur. Adfunt quoque familiares atque domestici obiurgatores, affines, necessarij, vicini, liberiores amici, qui priuatum illum ratione, iurgij ac conuitijs, minis contumelijsque adeò terrent, vt vix illum malè agere sinant.

Principes, vt inquit Plato, longè magis exemplo quàm culpa peccare dicuntur. nã pessimi homines rectè omnia se agere dicunt, quacunque per imitationem principum agunt.

Imbecillitatis humane conditionem considerare debemus: & cognoscere quòd homo (qui tanta se iactantia effert, ac tanta superbia exultat, vt dominator in orbis terrarum se esse putet, & dominum ac domitorem cunctorum anima-

lium) animal est mortale, caducum, & omnium infirmisimum.

Silenus pœta dicere solebat, maximum munus homini à deo esse, non nasci: proximum autem, in primo vitæ limine occidere.

Getæ populi puerperia lugent, funera autem cantu lusuq; celebrant.

Natura singulis quibûsque animalibus vestem parat: nam aliis vellera, pilos, setas, spinas, pennas, squamas, & his similia parauit: hominem autem sine vlllo inuolucro aut tegumento edidit. Aliis cibus paratissimus est, homini autem querendus multo studio, multo labore, multa vigilia, multaque industria.

Inuentio literarum præter omnes alias inuentiones admiranda est. pauculis enim notis vniuersum hominum sermonem complecti videmus: per quas memoria mandantur doctrinae ac disciplina omnes: quæ sine his iciuina omninò essent, muta atque elingues, & parua temporis diuturnitate, propter varios fortunæ casus, interirent.

Doxius fuit primus qui Athenis, cum anseæ specus & tuguria essent, pro domibus exemplo sumpto ab hirûdinum nidis, lutearum adium inuentor fuit: quæ ex re diuinas meruit laudes.

Mens ac ratio homini à Deo datur: quæ sè rectè suo officio fungitur, libidinem coercet, iracundiam comprimit, voluptatem respuit, cu-

piditatem sedat, & alias omnes animi perturbationes freno quodam rationis subigit.

Tulsire, spuerere, oscitare, nasum emungere, & similia alia ante Persarum reges agere, ne-phas habebatur.

Aristoteles monebat discipulos suos, ut modeste cum illo viro loquerentur, qui vitæ necisque potestatem in lingua acie haberet.

Imperium in homines, diuina providentia diuinoque nutu concessum est. Nec potest quispiam iuste aut diuturno tempore imperare, nisi is cui deus imperium permiserit.

Julius Cæsar cum peritissimus in studiis astronomiæ esset, ipse vidit ex natalibus suis Martias idus propter scorpionis occasum sibi fatales esse, & tamen easdem cauere nequiuit, sed prædestinato fato functus est.

Agefilaus vir fuit omni virtute clarissimus: nam ingenij acumine, animi probitate, consilij sapientia, fortitudine, robore, celeritate, tolerantia, omnes anteibat: tamen fortunam semper formidauit, qui eam præter hominum potestatem cerneret, & posse etiam paruo temporis momento totius vitæ laudem labefactare, atque obscuriorem reddere.

Ciuitates quæ à pluribus gubernantur, seditionibus & intestino odio plerumque laborant. Illæ autem quæ ab vno reguntur tantum, concordēs permanent, sine amulatione aut obtre-

Etatione aliqua, & bonis omnibus affatim semper abundant.

Romani in magnis periculis dictatorem vnu creabant, cuius imperio omnia permittebant, & idcirco dictatorem appellabant, quia illius dicto omnes auscultabant ac obsequebantur.

Tanta benevolentia & honore à Iulio Cesare afficiebatur Brutus, ut à quibusdam eius filius crederetur: & tamen ab ipso Bruto tandem occisus fuit. Vnde inter vulnera cum ab illo confoderetur, exclamauit Caesar, in hæc verba: Brute fili, Brute fili, quid facis?

Nunquam tanta pacis facultas, tantæque bonorum omnium copia Romanis ac sociis affluxit, quãtam suppeditauit Augustus Caesar postquam imperij habenas accepit.

Tutior est ceruorum exercitus duce leone, quàm leonum exercitus duce ceruo.

EX LIBRO SECVNDO.

Alexander, cui Magno ob virtutem cognitamentum fuit, cum aliquid ocij à summis negotiis nactus esset, venationis studio summo perè tenebatur: eamque in tigres, pardos, apros, vrsos, leonesque libentius exercebat. ei verò colluctatio aliquando fuit aduersus maxintum ferocissimūque leonem: quem post magnam difficilemque pugnam summis viribus tandem prostrauit.

Si rectè iudicare volumus, quemadmodum

optimus rex omnium mortalium dicitur esse felicissimus : sic contra tyrannus omnium infelicissimus iudicandus est. Nam sicut illi omnia tuta, ita huic omnia infirma, & insidiarum plena sunt.

Alexander Pheraus tyrannorum omnium primus ab uxore peritit quæ Thebe dicebatur, quæq; perosa viri perfidiam, seuitiam, immunitatimque: cum tribus fratribus suis quos habebat, in necem illius conspirauit. Et cum cerneret illum remotis satellitibus, à quibus custodiebatur, in secretiore cubiculi lecto profundius dormire, remoto per blanditias ferocissimo cane & qui pro foribus cubiculi excubabat, tenui lana stratis gradibus, ne strepitus hominem expergesceret, percussores fratres admisit: eosque non modò hortata est, verum etiam minis compulit, perterritaque, ni rem strenuè maturarent, se excitaturam virum, qui facinus vlcisceretur, & in illorum recordiam animaduerneret: quo timore perciti illi eadem maiore audacia peregerunt. Pherei cives summa letitia affecti, populari metu liberati, cadaver tyranni omni scditate vicis ferreis tractum laceratumque foris atque alitibus exposuerunt, & illius vitam atque memoriam turpibus probris dirisq; execrationibus damnauerunt: Theben autem & eius fratres, ut patriæ liberatores, dignis honoribus, opulentissimisque muneribus affecerunt.

Literarii ludi magistri, qui minis ac verberibus nimis in pueros seuiunt, hebetiores illos tardioresque reddunt, & in odium disciplinarum bonarumque artium eos pellunt, quos nimia formidine coercent. Puerorum enim ingenia nimia seueritate emendationis deficiunt, & disciplinam odio habent, maluntque ignorare, quam tanta cum difficultate perdiscere.

Isocrates dicebat tutissimam regum custodiam non turribus, propugnaculis, non mœnibus, satellitibus, aut armis contineri, sed amicorum praesidiis, ciuium beneuolentia, propriaque virtute.

Nihil est quod magis reges suspectos populis reddat, quam durum imperium eorum, qui per vim aut iniuriam dominantur.

Plura sunt, quae bonos principis mores corrumpunt: scilicet nimia licentia, rerum copia, amici improbi, dispensatores auari, satellites detestabiles.

Regum ac principum opes frequentius adulatorum quam hostes evertunt, ut sapienter Quintus Curtius dixit: idcirco Tigranes ex magno rege tyrannus factus, odium ferè omnium gentium contraxit: pœnasque dedit Romanis discibus iniurias vlciscentibus.

Corporis agrotatio cum diuturna & insanabilis est, vires ingenij atque animi frangit, & nonnullos etiam molliores delicatioresve compellit,

pellit, ut longa doloris conflictatione vexati desperent, adeo ut vitæ commoda relinquunt, ut de Cornelio Ruffo viro clarissimo atque eruditissimo, referunt, qui per mediam ætatem sibi mortem consciuerit, cum articulorum dolores diutius ferre nequiret.

Silius quoque Italicus in Neapolitana ciuitate sua sponte media vita functus est præ tædio insanabilis morbi, quem ex clauo sibi nato contraxerat.

Nonnulli principes languore aliquo corporis vexati, plurima opera memoria digna imperfecta reliquerunt.

Sicut integri corporis sensus & dexteritas quædam agilitasque membrorum, regem adiuvant plurimum, eumque gratiorem aspectu reddunt: sic etiam vires optanda sunt, non tamen quales in Athletis cernimus: sed tales, ut ne minimis etiam ictibus concutiatur ac succumbat. Nec robur Tiberij Caesaris optarim: qui articulis ita firmis fuisse dicitur, ut recens integrumque malum digito terebraret, & pueri caput lethaliter vulneraret pollice solum vel impudico digito inflicto.

Formæ etiam dignitas plurimum auget principis auctoritatem, ut deformitas minuit. Barbari enim omnes, nullos putant magnorum operum capaces, nisi illos quos eximia specie natura donauerit.

Oris sanè ac corporis deformitas, virtutis laudisque gloriam aliqua ex parte minuire, & hominem obnoxium detractoribus reddere videtur.

Optabimus igitur, vt corporis bona quæ vires ac speciem augent, principi nostro non desint. Difficile tamen est omnia in vno homine perfecta esse. Munera enim naturæ incerta omnino ac fugitiua sunt.

Rex diuitiis, opibus ac potentia indiget, siue in pace & ocio, siue in bello & tumultu. Est enim magnanimus, & circà maxima versari debet. Benefacere aliis assidue studere debet, ab aliis autè accipere, non sine aliquo pudore potest. Nam dando, erogando, elargiendoque rex cunctis se præfert: accipiendo autem, inferiorem se esse erogante ostendit.

Aethiopes, vt inquit Strabo, duos colunt deos: vnum inmortalem, alterum verò mortalem. Immortalem illum dicunt, qui rerum omnium est causa: Mortalem verò, qui illos beneficio afficit.

Victorias sæpenumerò per munificentiam assequuntur reges, quas nullis aliis viribus vnquam obtinent. Philippus Macedo pater Alexandri, obsidebat aliquando castellum quoddam naturâ loci adeo munitum, vt omnes dicerent ad illud nisi à cælo nullum esse accessum. Tum rex quæsiuit an asinum auro onustum illuc perdu-

cere possent : quibus respondentibus etiam. Tunc ait, Vicinus ergo, ut ostenderet aurum nonnulla conficere posse, quæ vix ullis aliis viribus effici possunt.

Non omnia à deo data sunt uni principi. Nam unus vincendi arte caret, alter animi fortitudine. Alius celeritate conficiendi, alius consilio regendi. Pauci quidem sunt qui pacis pariter & belli artes optimè calleant.

Multa animi bona in rege Alexandro extiterunt. Indoles in primis quæ omnes reges prævertit. Constantia in subeundis periculis, velocitas in perficiendis rebus, fides in deditis, clementia in captivos. Quis consideratior illo? quis rector? quis prudentior? quis moderatior? quis in laboribus fortior? quis benignitate, liberalitate, magnificentia præstantior? hæc tamen & complura alia animi & corporis bona, sola ebrietas & temulentia fœdavit.

Iulius Cæsar animi præstantia mortales omnes anteivit. cui (ut inquit Plutarchus) nemo summorum virorum aut clarissimorum ducum, imperatorum, regumve, præferendus unquam fuit.

Chrysippus Solensis, qui quinque & septuaginta librorum volumina scripsit, cum sapientem futurum à materno utero alendū educandūque sumeret, lactis alimoniam propriæ parenti, ut natura docet, tradidit. nam ut ipse

dicebat, nequaquam integra mater esse videtur illa, quæ cum in aluo haberet, cum aluit quem ignorabat: si postquam in lucem homo editus est, cum alio ableget.

Plurimum confert lactis alimonia, non solum ad corpus formandum, verumetiam ad affectus & mores: & ideo providendum est, ut nutrices quas adhibemus, sapientes sint, & nullo vitio manifesto inquinata, nam temulentia, iracundia, ignavia, torpor, & his similia, etiam cum lacte ducuntur.

Optimæ nutrices regis filio, qui ad regni spem editus est in lucem, deligende sunt, & prudentia, virtute, moribus, sermone, forma & habitudine probatissimæ: ne natus ad tantam sublimitatem infans, in primo vite limine tam parua diligentia fraudetur.

Omnis prima educatio muliebris est: precipueq; matri incumbit. Cornelia, Cracchorum mater, filiorum eloquentiam ex sermonis consuetudine à tenera etate adiunxit. Sic etiam Aurelia Cesaris mater & Albia Augusti. Nam hæ matres educationibus liberorum sic præfuerunt, ut eos quasi ab infantia Reipublicæ principes formauerint. Nam priscis temporibus, magnorum virorum coniuges ac filia, non lanificij aut lini usum tantum callebant, verumetiam viriles virtutes ac disciplinas imitabantur.

Galli, ut inquit Cesar, non autem filias suos se

adire permittebant, quàm adoleuissent, & munus militiæ sustinere possent.

Adhibendi sunt regis filio viri graues & eruditi, qui alendi, exercendi, erudiendique pueri curam habeant, præsentq; aliis præceptoribus, & videant ne quid turpiter aut indecorè agant.

Discat futurus rex à teneris annis grammaticam: quæ fundamenta iacit omnium disciplinarum, sine qua omnes infantes essent atque elingues, & barbaro sermone balbutientes, quæ quidem grammatica in omni studio plus operis quàm ostentationis habet.

Cicero historiam appellabat testè temporum, vitæ magistrā, vitam memoriæ, veritatis lucem, & vetustatis nunciam.

Præstantes viri non glorientur corporis pulchritudine, quoniam & faciliè mutatur morbo vel senio, citò concidit & euanescit. Sed sapientia, consilio, fortitudine, & rebus illis quæ animi virtutem ostendunt.

Cato senior cùm rogaretur à quodam familiari suo, cur imaginem inter multos alios præclaros viros non haberet, respondit, malle potius posteros rogare cur Cato statuam inter illustres ciues non haberet: quàm musitare, quibus meritis statua sibi posita esset.

Octavius Cæsar in senatu ad populum, & apud milites, nunquàm nisi meditata & composita oratione utebatur: ac ne periculum memoriæ

subiret, instituit omnia recitare: & sermones grauiore non nisi ex scriptis & ex libello habebat, ne plus minusve loqueretur quam statuerat.

Breuitas dicendi pro laude habetur in regibus & principibus, & omnibus hominibus qui aliis præsunt, maximisq; rebus occupati sunt.

Marcus Cicero aliquando cum videret Lentulum generum suum, virum pusillum & exiguae statura, longo ense accinctum, exclamando rogauit: Quis generum suum tam magno ensi alligauit?

Urbanitatis & dicacitatis opportunitas tanti aliquando fuit, ut homines à capitali periculo liberauerit ut de iuuenibus illis Tarentinis proditur, qui cum probe poti, multa liberius in Pyrrhum Epirotarum regem oblocuti, criminis rei ab ipso rege agerentur, ioco illud diluerunt, inquiens, Atqui Rex inclyte, te ipsum etiam occisuri eramus, nisi nos lagena defecisset, qua urbanitate periculo liberati sunt.

Cyneas modò dicti regis legatus Romam missus diuertit ad Ariciam: & cum cenaret, vinum ei caupo valde austerum praeuit. Tum Cyneas hominem rogauit ut mitius suauiusque vinum apponeret. Sed negante illo melius tota oppido posse inueniri: rem tulit ut potuit. Mane autem cum discederet, vidit proceras admodum arbores, quibus vites religatae erant. tum ridens ait, optime egisse Aricinos, qui matres pessimorum filiorum tam altis crucibus suspendissent.

Cum Octavius Caesar Herennium quendam iuuenem impurum ac scelestum, ab exercitu suo dimitteret, querereturq; ac diceret. *Quid patri meo dicam?* respondit, *Dic me tibi displicuisse.*

Rex non semper educandus est in penetralibus Minervæ, aut in silentio Pythagorico, aut in quietis umbraculis Academia: sed in aciem, pulverem ac solem, cum adoleuerit, descendere debet. Prælia meditetur, rem bellicam discat, armis, equis, machinis tabernaculisque militaribus delectetur.

Noctes trifariam in castris militaribus partiri soliti erant Alexander ac Iulius Caesar. Primas quidem partes natura ac quieti indulgebant, secundas, rebus agendis, tertias verò studiis bonarum artium.

Marcus Antonius multis virtutibus præfulgebat, dignitate scilicet, eloquentia, liberalitate, magnificentia, comitateq; Indulgentia præterea, pietate, atque omni officio singulis aderat: opibus, consilio & auxilio nemini deerat: sed has tantas Antonij virtutes, multa & ingentia certè vitia obscurabant. Nam leuior inter sodales erat, illorum ludibria perferebat, aleam in multam usque noctem ludebat, vino ciboque se ingurgitabat, & in ganeis scortorumq; gregibus libenter versabatur, adeò ut difficile dictu sit, virtutes ne in illo an vitia exuperarint.

Musicam Plato ad animi exercitationem

utilem esse affirmat: veruntamen sicut assidua corporis exercitatio hominem hebetiorem ingenio, & languidiorem corpore efficit: sic etiam continuata musica animum effeminat, & vires corporis eneruat: interposita verò, animum alacriorem, promptioremque præstat, corpus firmat, fastidium præcedentium actionum & cogitationum tollit.

Socrates cum annum sexagesimum ageret, lyra ac fidibus erudiri non erubuit.

Anacharsis Scythæ philosophus dicebat lusionibus etiam aliquid temporis esse indulgendum: ut ab illis alacriores reditus ad studia præberentur.

Lycurgus, tibias in re militari constituit: ut bellatores redderet promptiores alacrioresque in laboribus periculisque subeundis.

Philippus Macedonum rex, ut Plutarchus refert, cum accepisset filium suum suauiter ac scitè aliquando cecinisse, placidè illum obiurgauit, hunc in modum: Nonne te pudet, quòd tam pulchrè ac scitè canere scias? satis enim regi putabat esse Philippus, si canentibus aliis, adesset: ubi otium ei suppeteret.

EX LIBRO TERTIO DE

Regno, & Regis institutione.

Pretiosissimum omnium rerum est tempus, quod semel amissum nunquam recuperari potest.

Mirifica quidè doctrina & diuina potius quàm humana videtur esse astronomia, cum Astronomi

præcitant totius vitæ eventus ex natali hora.

Cicero in libro de rerum natura, dicit, pietate erga deum sublata, fidem, & humani generis societatem, & iustitiam virtutum omnium excellentissimam, tolli.

Homerus concludebat tales esse populos, quales sunt principes qui illis imperant.

Cum nascimur, à sole spiritum, à luna corpus, à Marte sanguinem: à Mercurio ingenium, ab Ioue desiderium, à Venere cupiditatem, à Saturno mortem accipimus: quæ singulis quibûsque singula quæq; accepta reddere postremo videmur cum morimur.

Qualem sementem feceris, talem & messem accipies.

Quælibet hominum ætas singulum planetam seu ducem habet, à quo studium actionemque sumit. Luna enim primam teneritudinem ac molli-
tiem blando quodam officio permulcet, & benigno uberiq; humore infantiam fouet. Mercurius deinde pueritiâ accipit: & ipsam lusionibus, sermone ac disciplinis instituit. Venus adolescentiâ deinceps amplectitur, eamq; cupidinibus allicit, & generandi potestatem præbet. Sol verò iuuetam gubernat, cui animos ac vires addit, & ad altiora sublimioraq; erigit. Mars autem virilitatem præbet, & diuitiarum cupiditatem affert: & rixarum contentionumq; studium. Iupiter verò qui senectutem regit, gravitatem, & maturam

quandam ei benignitatem largitur, & pacis studium insinuat. Saturnus autem decrepitâ etatem regit, frigiditatem quandam morosam tardamq; & obliuionem rerum omnium, exhibet.

Omnium exercitationum quæ ad regem pertinent, præcipua est equitandi ratio quæ quidem in pace iucunda est, in bello autem non modò utilis, verum etiam perquam necessaria. Nam qui ineptè & indecorè equo insidet, in primis ab aliis irridetur: Deinde inutilis in pugna ad omnes bellicas actiones habetur: Non aduersarij ictum sustinere aut cauere: nec equum suum sicut decet regere potest.

Consecuit equo insidere puer admodum Iulius Caesar: quæ in re adeò agili corpore exitit, ut reflexis post tergum manibus, equum saltibus cursibusq; immotus ipse concitaret & euestigio habenis regeret, statimque in exiguum orbem circumflecteret, & à præcipiti cursu retineret. Quin etiam pluribus notariis seu scriptoribus sepenumero literas seu epistolas diuersarum rerum aliundè admodum inter equitandum dictitabat. Equo autem tanta celeritatis, & tanta etiam ferocitatis utebatur, ut neminem præter eum sessorem pateretur. Quem humanis pedibus anteriores ungulas similes habuisse referunt.

Alexandri regis equus, qui à toruo aspectu, siue ab insigni taurini capitis, quod in armis instum habebat, Bucephalus appellatus est, ma-

gnæ admirationi omnibus fuit, eò præcipuè, quòd
 neminem præter Alexandrum regio instratus or-
 natu in sedem acciperet, sed alios omnes reiice-
 ret. Credebatur enim, vt Curtius scribit, sentire
 quem vehebat: submittebatq; genua cum rex vel-
 let ascendere: vnde dorso facilius exciperet. In
 præliis autem admirandæ cuiusdam operæ fuisse
 perhibetur, nam in Thebarum expugnatione,
 cum grauitè vulneratus esset, Alexandrum in
 alium equum transilire neutiquàm passus est: sed
 dolorem contemnens, fortiter in officio perman-
 sit. Proinde nequaquàm mirandum est regem
 tantæ beneuolentiæ hunc equum complexum fuis-
 se, vt & in vita plurimum indulserit, & post
 interitum nauatæ operæ gratias retulerit. In In-
 dia enim Bucephalam urbem adificauit: quam
 ab equi illic sepulchri nomine nuncupauit. Hunc e-
 quum Alexander ipse cum puer esset, domuit.
 Erat enim admirandæ ferocitatis: nec tractari
 ab aliquo poterat, nec etiam sessorem vllum acci-
 piebat: sed passim singulos exturbabat, quod
 cum cerneret Alexander, blādè illum per iubam
 apprehensum, reiecta sensim chlamyde securus
 ascendit, habenisq; primum subegit. hoc cum ad-
 miraretur Philippus, desiliens ex equo filij ca-
 put osculatus est, dixitq;: Aliud iam tibi par re-
 gnum quære: Macedonia enim te non capit qua-
 si ex tanta indole iam conciperet illū maximum
 regum omnium fore,

Alexandri magni cursores adeò alacres fuisset scribunt historici, ut aues potius quam homines credi possent.

Equarum usus in maximis subitisque laboribus tutior est, quam equorum. mittunt enim urinam inter profiliendum currendumve, nec minimo momento ab opere cessant. Equi verò ni cursum plusculum sistant, mingere nequeunt: & dum lotium continent, aut stranguriæ morbo statim exanimantur, aut iugulis humore repletis perpetuò inutiles fiunt.

Vtilem equorum etatem Varro in libris suis de re rustica, ad sextumdecimum annum usque esse existimat: senectutemque eorum observari asserit ex canis superciliis, & præcipuè si sub eis canæ lacunæ cernuntur. Vita eorum longæua (quam ad quinquagesimum usque annum Plinius extendit) minime optanda est. fiunt enim inutiles non modò rei bellicæ, & vectandæ sarcinæ, ac trahendæ rhedæ: sed etiam admissuræ: Ultrà quidem vigesimum annum non posse generare equum, doctissimi quique qui de agriculture scripserunt, affirmant, nec equam vtiliter ultrà decimum concipere.

Bellerophon fuit primus qui domuit equos. Suenos Caesar in equestribus præliis summo perè laudat, dicitque eos in certaminibus sæpè ab equis desilire, ac pedibus præliari. equos enim eodem vestigio, quo relinquunt, permane-

re assuefaciunt: vt ad eos celeriter se, cū vsus fuerit, recipere possint.

Nemo potest virtutis laudē assequi, & magnarum rerum compos esse, qui à Romanorum imitatione abhorret. Et ille scit viam immortalis fame affectare, qui Romanorum vestigia indefesso animo terere studet. Parū enim Romanorum paucitas aduersus Gallorum infinitam multitudinem valuisset, parū etiam eorum breuitas contrā Germanorum proceritatem potuisset, parū eorum probitas contra Aphrorum dolos, & artes Græcorum, nisi disciplina, vsu, exercitationēque militari, & virtute atque constantia mortales omnes præuertissent.

Ladas quidam ita pedum pernitate seu velocitate, ac corporis leuitate præstabat, vt cū per puluerem arenāque curreret, nulla pedum vestigia imprimeret.

Polymnestor Milesius puer cū capras pasceret, leporem ludicro certamine affecutus dicitur.

Pedum celeritas in re bellica non solum utilis est, imò aliquando salutaris: quia salus corporis hoc modo procuratur.

Alexander Magnus annos tres & triginta natus, vno mēse addito, diem obiit: vir præter omnem humanam potentiam, animi magnitudine præditus: quem non modò necessarij & subditi omnes, imò etiam barbari quos paulò antè vicerat, luxerunt.

Rex ac princeps sic educari ac institui debet à teneris annis, vt ipse intelligat se ad animi fortitudinem, corporisque robur parari, non autem ad delicias, illecebras ac voluptates, quibus animus effeminatur ac torpet, corpusque languescit, atque omni ex parte enervatur.

Ad veram militiam capeffendam exactior quedam ratio quàm ludicrorum certaminum habenda est. Nam vbi in aciem descenditur, & cum hoste concurritur: illic pulvis, æstus, sudor, sitis, clamor militaris, hostium incurfus, timor, spes, & alia multa adeò animum perturbant ac distrahunt, vt vix illi ipsi qui à teneris annis talia perpeffi sunt, eadem perferre valeant. Et ideo futuro regi veram militiam ab incunte adolescentia tractandam esse duco.

Natandi vsus non solùm peditibus equitibusque perdiscendus est, imò etiam regibus, imperatoribus, ac ducibus. Non enim homini per naturam datus est vsus natandi, sicut plerisque animalibus: sed disciplina vsuque addiscitur. Iulius Cæsar cùm ad Alexandriam pugnaret, irruente hostium multitudine solus à suis in ponte destitutus, cùm hostium impetum vltius ferre non posset, & multis missilibus & sagittis impeteretur, in mare se compulit, ac natando per ducentos passus ad proximam nauem euasit, elata laeuè ne libelli quos tenebat, persunderentur: paludamentum verò mordicè trahebat, ne

hostis spolio illo potiretur utq; tutior aliquantum à telis esset.

Mutius Scauola cum ad feriendum Porse-
nam, hostium castra penetrasset, occisq; quem
regem credebat, comprehensus esset, & imposi-
tam incensis altaribus manum exuri pateretur,
dixissetque animatos iuuenes trecentos in regem
esse: illum admiratum ad pacem Romanis dan-
dam inclinauit.

Domitianus Caesar tanta sagittandi arte
valuit, ut nonnunquam in pueri procul stantis
expansam dexteram sagittas tanta arte diri-
geret, ut singulas sagittas per interualla digito-
rum innoce mitteret, nec puerum laderet, nec à
destinato sibi signo discederet.

Aethiopum rex quidam cum audiisset
Cambysen Persarum regem in se bellum gere-
re velle, magni rigoris arcum accepit, tractum-
que usque ad aurem nudis brachiis, exploratori-
bus Cambysis ostendit: & sagittam certo ielu
magnisque viribus excussit: deinde ut illum do-
no regi suo afferrent, iussit. Illi abeuntes, arcum
Cambysi obiulerant: quē tentans rex, vix duobus
digitis magno quidē conatu traxit: & cum aliq;
etiam praeuisset, nemo ex tanta multitudine in-
uentus est qui illum ulterius trahere posset.
Admiratus igitur Cambyses Aethiopum regis
vires, ab incepto destitit, & eum sibi magna be-
nivolentia conciliauit.

Lycurgus virginum corpora cursibus, luctationibus, iactibusque discorum ac iaculorum exercuit: non modo ut robustiorem sobolem procrearent, sed ut aduersus pariendi nixus facilius repugnarent. Sed nostris mulieribus hæc neutiquam permittenda sunt: satis illis sit pudicitiam pudoremque custodire, & honesta virorum præcepta seruare.

Equus & canis sunt duo animalia homini fidelissima: quorum alterum custodia semper ei excubat, noxia latratu pellit, & morsu in aduersarios sauit. Alterum hominem vehit, eoque dorso insidente exultat, & pro eo in hostem cursitat. Quocirca optimè nobis in hac re natura consuluisse videtur, quæ equum laborum nostrorum comitem atque adiutorem dedit, & canem custodem ac socium.

Canem vulgò cernimus pro domino pugnare aduersus latrones, sicarios, grassatores, homicidas, insidiatores, fures, & contra alias quascunque sauentes feras. Vnde rex Masinissa cum se hominibus custodiendum non crederet, canum custodia se permisit: quorum latratu sæpe latentium hostium insidias euasit, & venientes in se aduersarios, longè antè didicit, cauitque, & beneficio canum victor aliquando extitit.

Nulli certè animali (præter hominem) maior est memoria quam canibus, itinera enim quantumuis longæ atque inuia canes diutius meminerunt & hominibus ipsis memorant. veteres quoque

que iniurias ei illatas post longum etiam tempus
ulciscuntur.

Cum Romæ olim animaduersum esset in Ti-
tum Sabinum, eiusque familiam, iacerentq; in-
gulatorum cadauera, vnus ex his canis, à domini
sui cadauere nusquam abigi poterat, sed mæstos
edebat eiulatus: & cum ei cibum quidam ex
astatibus obiecisset, illum ad os interempti domi-
ni tulit. Et deinde cadauere ipsius domini in Ti-
berim abiecto, canis adnatauit, dominumq; suum
sustinere super aquam conabatur, cunctis admi-
rantibus spectatam multi animalis fidem.

Quis satis explicare queat quanta sit canum
docilitas, memoria, amor erga dominum, & in
venando alacritas, solertia, ac sagacitas narium
ad inuestigandum? Ventum, auram, aerem odore
captant, longèque venientem feram odoratu præ-
sagiunt, ostendunt, lustrant.

Cæspii populi canes ferocissimos habebant,
quos & humanis cadaueribus alere consueue-
runt. Nullum enim genus humationis aut sepul-
ture magis probabant, quàm à canibus post in-
teritum deuorari: ne cadauera putrescerent, &
vermibus scaterent. Quisque igitur sibi pro fa-
miliari sepultura proprios canes domi aiebat,
cum opulentior erat: pauperes verò à publicis ca-
nibus vorabantur.

Memoriæ proditum est, canem in Epiro
fuisse, qui pro domino in sylua quadam ferociter

contra latrones pugnauit. Sed cū dominus tandem interemptus esset, percussores in urbem vsq; persecutus est: & vnum ex eis agnitum, in maximo hominum conuentu laniatu latratūq; adegit, vt scelus fateretur. & sic deprehensus pœnas luit, & sceleris socios per tormenta indicauit: in quos etiam grauitè animaduersum est.

Venator canis virtutem querere debet, non autem genus aut patriam. Nam canes qui primi nobilitati sunt, à propria virtute, non autem à patria aut à maioribus laudem meruerunt.

Indi mixtum genus canum summo perè laudant: proinde coitus tempore fœminas canes in syluis ligant, vt ex tigribus concipiant. Idem de lupis Galli faciunt, è quibus geniti, greges optimè custodiunt.

Canes eò ferociores fiunt, quò contra sauiiores feras exercentur. Alexandro magno, cū Indiam peteret, Albania rex canem admirande magnitudinis dono dedit, mādans, ne in paruas illum emitteret feras, sed in leones, aut elephantes: quod non distulit Alexander sed dimissum leonum statim dilaceratum interemptūque à cane vidit. Tunc Alexander elephantum iussit induci, haud alio magis spectaculo letatus. Nam primum horretibus per totum corpus villis, ingētem emisit latratum: mox in ceruicem assultans, contraque beluam exurgens hinc atq; illinc artificiosa dimicatione infestans, atq; eui-

tans, assidua rotatum vertigine afflixit. Cuius lapsus magno fragore terrā concussit, cum ingenti plausu atque admiratione omnium spectantium.

Venatio claris principibus semper fuit gratissima, & quasi peculiaris exercitatio, nec quidem immerito: speciem enim non paruam fortitudinis præ se fert, & similitudinem quandam cum re bellica tenet. Ducem præficit sibi venatio: cuius dicto omnes auscultant, Hostem excursionibus prouocat, exploratores in speculis disponit, insidias abdit, apertū Martem simulat, diuortia quæ ad fugam patent, obturat, per saltus & arua pedites præmittit, loca plana & aperta equitum alis præcingit, cornuum strepitu progressui receptuique canit, dat signa prædæ ac victoriæ prædam aduentantem aut euadentem significat, moueri castra indicat: adeo ut concludendum sit, venationem bello ac pugna simillimam esse. Cōsueſcunt nāque venatores niues & æstus ferre, famem auaritate prædæ perferre, equitando, currendo, prosiliendo, aduersum montem ascendendo duriores robustioresque fieri: & feris congregiendū, animo quoque promptiores enasci.

Alexander Macedo ubi acie & armis quies aliqua aderat, assidua venatione oblectabatur. Nam leonē mira magnitudinis (ut dictum iam est) quasi laborum Herculis amulus peremit, & præcipuam venatorum semper curam tenuit. Non enim minore diligentia venationis

disciplina, quàm rei militaris rex ille maximi spiritus, & animi peregregij, studebat.

Mithridates Ponti rex cùm puer admodum patrem amisisset, vitam suam non solum noto antidoto tutatus est, sed etiam venationis studio: primo enim venenum, quod sibi quotidie tutores struebant, euasit: altero autem insidias. Simulabat quidem se nimia venationis voluptate teneri, adeò ut reliqua omnia studia contemptui neglectuque haberet. Annos igitur circiter septem neque vrbs, neque ruris tecto vsus est: sed inter sylvas quasi errabundus vagabatur.

Meditationi maximarum rerum, venationem idoneam esse Plinium secundum testem habemus, qui gloriabundus ad Cornelium Tacitum scripsit, se crebrò venationibus interesse. His insuper verbis vsus est. Mirum est ut animas à cogitatione motuq; corporis excitetur. Lucius etiam Sylla postquam deposita dictatura priuatã vitam elegit, & ad proprios agros profectus, venationi ac solitudini omni studio indulsit.

Viriatius Lusitanus primus ille in Hispania dux magnus, cùm pastor esset, militarem disciplinam ex sola venatione didicit, cui quidẽ operam diuturnam dedit, & à venatoribus dux factus quum nulla generis aut maiorum commendatione clarus esset, vniuersum Hispaniã exercitum magna cum laude diutius direxit.

Philopomen Achaorum dux preclarissi-

mus, quoties ab armis ocium nactus erat, operam venationi dabat, ut qui opinaretur eam rei militaris regum & imperatorum ducumque palæstram.

Leonum venatio principio difficillima fuit. Multi enim venatores in ea lacerabantur: sed pastor quidam Cetulus experientia docuit, maximam illam leonis vim in suis oculis constare, quorum lumine hebefacto aut velato, ferocitas omnis decedit. Nam cum ipse pastor pro pecore pugnaret, essetque inermis, & omni presidio & auxilio destitutus, frendensque leo in eum prosliret, fugam meditatus, vestem qua amictus erat, exiit, & in fera caput obiecit: hæsit vestis illa, iuba circumuoluta, oculosque leonis obuolauit, tunc mirum in modum torpesciente feræ sentitia fugam pastor corripuit, & belua non insequente euasit: unde experientia docet leonem capite aperto facile vinci posse.

Non facilis etiam habenda est Aprorum venatio: Sæpè enim venatores decipiunt inuaduntque, vel excusso venabulo hominem deiiciunt, & exporrectiore dente feriunt. Sæpè etiam canes rotando lacerant, & præcipuè non consuetos.

Pugnaturi apri vel contra aliquem sui generis, (ut sæpè veneris gratia certare solent) vel contra canes ac venatores, costas atque cutem attritu frictioneque arborum obdurant: & luti quasi incrustatione quadam adeò se armant, ut ne-

que dente, neque iaculo aut sagitta transfigi possint: & vix robusto atque acutissimo venabulo adigi. Proinde incautum venatorem iclu nonnunquam fraudatum ruentimue dente excipiunt, figunt, lacerant, & plerumque etiam perimunt, nisi alter venator ei præsto adsit, qui feram irruentem feriat, vel saltem abigat. Idcirco binis semper venatores disponendi sunt, ut alter alteri opem ferat ubi opus fuerit.

Ceruorum venatio longè facilior habenda est, quàm Aprorum. Sunt enim inermes ac timidi, nullumque præsidium nisi in celeritate fugæ habent. Proinde ceruæ filios ut primum prosili-re incipiunt, saltu ac cursu exercent: fugamque eos meditari docent, & ex præruptis editisque rupibus saltum ipsæ præmonstrant. Mares cerui maximis cornibus prægrauantur, quibus nonnunquam ramis arborum deprehensi, à fuga prohibentur, & sic à canibus venatoribusque opprimuntur.

Singulis annis cerui cornua veris tempore amittunt, ut inquit Plinius, & noua reparant: sed interim quasi inermes locis abditis solinagi latent, mutato deinde totius corporis pilo, senectam exuunt, iuventamque induunt, & sic in multam ætatem viuunt.

Sunt etiam cerui admodum simplices, vnde nonnunquam viso venatore stupent, & omnia quasi pro miraculo admirantur, & viatores

prætereuntes eminens sequuntur. Et sæpè vi canum urgente, ad hominem confugiunt. Mulcentur etiam cantu puerorum, sed magis pastoralis fistula. Delectantur etiam plurimum aspectu virginum, quibus iacentes se attrectari permittunt, & hinnuli eas sequuntur blandioribus verbis allecti.

Fugiant cerui maxime latratu canum audito. Sequuntur ventum, ut vestigia sua confundantur. Cum auriculas erigunt, acerrimo præstant auditu: cum verò remittunt, sunt obtusi, & quasi surdi. Quorum vita longa est, excedunt enim centesimum annum.

Plinius affirmat ceruos demonstrasse dictam herbam, extrahendi sagittis idoneam.

Ceruorum venatio non omnino ignava dicitur, Saltandi enim alacritate, & currendi pernicitate, canes atque equos omnes prævertunt. Quia nisi æstu ac siti enecti in fluvium proruant, nunquam eos canes assequuntur. Sed postquam se aqua affatim ingurgitauerint, nunquam evadunt sed manifeste prædæ exponuntur.

Sicut in re bellica præstantior victoria est ubi collatis signis & aperto Marte decertatur, quam ubi hostes dolis atque insidiis capiuntur: sic etiam in venatione gratior præda est quæ canum hominumque virtute cadit, quam illa quæ laqueo aut alia fraude strangulatur. Illud enim ingenue nobilitatis esse cernitur, hoc autem

ignava rusticitatis: illud fortitudinis speciem præsefert, hoc autem auaritiæ.

Aucupium quoque non dissimilem speciem à disciplina militari censeo. Disponit enim inueni comitatum, equitatum quasi alas adiicit. Investigatores cum sagacissimis canibus quasi milites levis armaturæ præmittit, qui aves abigant, & ad volatum compellant. Speculatores in montium verticibus statuit, qui volatum obseruent. Ad sunt suo ordine, qui elata sinistra manu accipitres ferant, aduersusque volantes alites artificioso iactu dimittant. Alij accipitres surgentem à terra volucrem quamprimùm rapiunt: alij per apertum volantem inuadunt, alij in sublime sese efferentem. Deinde singuli vocati, sibiloque alleli, ad notam heri sui laenam redeunt.

Accipitrum tam feram acremque naturam quis non admiretur? tam facile hominum rsibus mansuescere, cibum ab humanis manibus accipere, dominum cognoscere, vocemque eius quamprimùm è sublimi aëre auditâ sequi, & rursùm à summa illa libertate ad domini vincula redire, imperata facessere, & partem à se prædam leuiterque libatam domino largiri. Hæc & similia multa hominibus ignaris ficta esse videntur: & inter desides atque oscitantes, non autem inter solertes ac sobrios, reticenda.

Qui accipitres alunt atque instituunt, omnium ministrorum gratissimi sunt regibus ac principi-

pibus atate nostra.

Initium aucupij à Thracibus populis manasse dicitur.

• Sunt qui putet aquilas aucupij venationisque commercium cum suis nutritoribus contrahere: ut quæ captas à se pradas cum illis partiantur, & præcipuè cùm cernunt eos infirmiores aut imbecilliores esse. Exemplum autem inducunt cuiusdam aquilæ à virgine pulcherrima educatæ apud urbem Seston: quæ quidem permissa à puella libero cælo gratias ei quotidie referebat, aves enim viuas, & venationis partes sedulò aggregabat. Et cùm contigisset virginem mortuam offerri, gemebunda primùm substitit aquila: postremò in accensum rogi se mittens, cum puella simul conflagrauit. Huius rei testimonium affert Plinius, ne videatur res ficta et sine authore esse.

Est celebrata apud complures fama, hanc solæ alitem (scilicet aquilam) à fulmine semper intactam inuiolatamque extitisse.

Est etiam fama miluos artem gubernandi navigia docuisse, monstrante natura ipsa caudæ flexus ad dirigendum per cælum volatum, molèmq; corporis leuandam. Quod deinde opus in mare trāslatum, navigia omnia dirigit ad optatum cursum, & infestis contrariisque ventis insurgentibus, crebrescentibusque etiam vndarum fluctibus, eandem gubernat, & in portum salutis adigit.

Asserit Xenophon nihil dignius regali exercitatione, quàm studium bene colendi agri, non tantùm ad vsum necessaria alimonia, fructuumque percipiendorum: sed ad voluptatem quæque, incunditatemque humana vitæ.

Alias nonnullas principum exercitationes, quæ virtutis speciem aliquam præ se ferunt, non omninò repudiandas esse censeo, & præcipuè in viridi iuventa: in qua ocium summopere formidandum est. Princeps enim ociosus aut moleste dægit, aut minus digna meditatur. Proinde reges principesque nonnullos legimus studiosè admodò pila lufisse.

Optimè certè, pila lufit Publius Scaenola vir gravissimus, & iureconsultorum omnium discretissimus. is enim cùm à forensi labore seu causarum strepitu fessus esset, pila ludo se aliquantulum instaurabat.

Dionysius quoque Syracusanus pila summopere delectatus est: Verùm ad sevitiam natus, etiam inter ludendum pusionem quem vnicè adamabat, interemit. Cuius facti adeò eum post pœnituit, ut vix à seipso manus abstinuerit.

Lufit etiam Alexander pila, & sæpenumerò quidem cùm à militia & rebus seriis ei ocij aliquid dabatur: & inter ludendum collusores omnes aliquid petentes muveribus afficiebat.

Pila nihil indecori, nihil indigni in gestu præbet: sed speciem quandã potius ingenuam præ se

ferre videtur. Nihil fictum, nihil simulatum in se habet, ut pleraque alie lusiones, quae quidem mendaces sunt, & collusores fallere nituntur, & omnia fingendo dissimulandoque agunt. Praestat etiam quaedam corporis agilitatem, dexteritatemque, & saltando ac currendo hominem exercet.

Idcirco dicendum erit pile ludum iuuenibus permittendum esse. Tales enim lusiones non indecore sunt, dum fiunt relaxandi animi gratia: ut ad studia & ad res serias alacrior, iucundioremque deinde sit reditus.

Nequaquam fieri potest, ut semper in animi corporisve laboribus simus. Est enim aliquando cessandum, ut exinde industria gratior nobis fiat, non erit igitur finis cessatio, quae modici temporis est, sed velut instauratio quaedam ad laborem.

Principes rerum publicarum, ludos populis praebere consueverunt, non modo ut victorias & famam rerum gestarum diutius celebrarent, verum ut ludis peractis homines ad laborem & industriam hilariores redderent.

Aleam ludere non modo perniciosum verum etiam detestabile omnino est. Aleator etenim omnis semper anxius, semper querulus, iracundus, morosus, difficilis, maestusque degit. victus, pro damno maeret: quo se pacto redimat, meditatatur, ultionemque affectat. victor vero insanit, exultat, maiori que lucro inhiat. seipsum torquet, alios autem omnes odio habet: aet semper & cu-

pit diuitias atque opes, non vt illis persfruat, sed vt illas collusoribus effundat, & alea insatiabile voraginem expleat.

Octavius Augustus omnium Cesarum fortunatissimus, ludere non erubuit nucibus cum parvis pueris, quos facie & vernacula garrulitate amabiles conquirebat.

Principes monendi sunt vt minima etiã quãq; probra caueant, semperque secum cogitent, singulas quãque actiones suas ante ora oculosque omnium ciuium obseruari & notari: qui benefacta negligunt, contemptuiq; habent: sed ea quæ vel minimam probri suspicionem præ se ferre videntur, lynceis oculis contuentur, perpetuoq; meminerunt, aliisque commemorant: rumores quoque semper augent, famamque instaurant, quod errata maiora esse credantur.

Plerumque homines qui clandestinis susurris musitant, aut liberius in principes oblatrant, multitudinis amatores esse perhibentur, & libertatis virtutisque studiosi. Qui verò principum facta efferunt admiranturve, aut adulatores habentur, aut spe, pollicitationibus, donisve corrupti: hinc vetus proverbium in crebuit, regum esse bene agere, & male audire.

Turpitudine lucem ac testem fugit, honestas autem lumen atque arbitros amat. Antoninus Cesar, qui etiam à studiis sapientia laudem meruit, semper de se audire vera affectabat. Proin-

de ex suis nonnullos passim per urbem mittebat, qui vulgi rumores colligerent: & ex illorū relatis plerūque actiones suas mutabat in melius.

Apelles pictor diligentissimus, operum suorum iudicem vulgum meliorem aliquāto quā seipsum putabat. Perfecta enim opera sua pro foribus in pergula quadam quam illic in propatulo habebat, exponebat, celabátque se clanculum vitia, quæ notarentur, emendaret.

Nulla in ocio honestior exercitatio esse potest, quā illa quæ crebris sermonibus quotidie cum optimis atque eruditis viris agitur. Est enim quadam virtutis exercitatio, cum bonis viris versari.

Sicut diligens venator si in patria sua optimū canem non inuenerit, aliunde magna impensa, magnāq; diligentia exquiret: sic etiam rex, si regionis suæ idoneos indigenas non habeat, toto orbe terrarum perquisitos omni studio omniq; largitione ac liberalitate conducet.

Rex cum omnibus familiariter conuersari non debet: quoniam nimia familiaritas contemptum parit, raritas autem admirationem conciliat. Sed eos eligat, quos per virtutem amicitia ac consuetudine sua dignos esse putauerit. Nec illis utatur, quorum congressu delectetur propter sermonis festiuitatem, facilesve mores: sed illis, quorū opera atque consilio res magnas optimè gerere possit.

Nulla certè harmonia gratior, nulla consue-

iudo iucundior, nulla exercitatio utilior, quàm ea
quæ quotidianis sermonibus cum prudentissimis
atque doctissimis viris habetur: à quibus nunquã
discedet, quin doctior euadat.

Utilem admodum exercitationem regibus ac
principibus, longinquã peregrinationem esse, ple-
riq; doctissimorum virorum arbitrantur, ex qua
multa audiunt, multa discunt, multaq; oculis cer-
nunt, quæ nulla disciplina nulloq; doctore vnquã
perdiscere possent.

Romani omnium excellentissimi habitabiles
omnes orbis regiones, quasi proprium domicilium
propriamve urbem peragrabãt: & quicquid vs-
piam gentium terrarumve cognitu dignum inue-
niebãt, quàmprimùm literis commendabant, vel
in patriam transferebant, adeò vt non modò om-
nium gentium detracta armis spolia reportarent,
verumetiam disciplinas, mores, leges, instituta,
artesque omnes acciperent, & in proprios lares
deuectas, paruo temporis curriculo longè melio-
res præstantioresque redderent.

Non posset mihi persuaderi, aliquem hominẽ
perfectè sapere, qui parua aliqua ora seu regio-
ne, vel breuiore terra angulo, vel vnis mœni-
bus delitescens, reliquas mundi partes ignoret.
Nec Claudiano poeta assentior, qui beatum il-
lum esse statuit, qui nunquã à patrio solo pedem
extulerit, sed in nativo solo & agello consenu-
rit, nam beatitudo puerorum hæc mihi esse vide-

tur, qui ut ait Cicero, felicitatem ponunt in nihil agendo.

Democritus, quem Timon philosophus omnibus aliis sapientibus prætulit, magnum patrimonium in diuturna peregrinationis viatico impendit: quoniam ultra octoginta cōtinuò annos peregrinatus est: ut ipsemet in quadam epistola sua meminit, ait enim: Præter omnes homines ætatis meæ mundi regiones atque vrbes vidi. Vixit siquidem Democritus annos centum & octo.

Strabo Cretensis, qui de situ orbis librum grædī volumine composuit, Cæsaris dictatoris & Octauij Augusti tempore Romæ vixit: quibus imperantibus, vniuersæ orbis terrarum nationes ac gentes parebant Romanis: ut tunc nihil incognitū quod ad cosmographiam pertinet, esse potuerit: quam & ipse Strabo longam peregrinationem peregerit, & Aphricam omnem & plerâsq; alias provincias lustrarit.

Non parū quidem adiumenti nobis præstitit Ptolemæus, qui admiranda quadam doctrina nō modo regiones orbis omnes, verū singulas penè vrbes ad cœli ambitum dimensus est.

Dion verò Prusensis in libris suis de regna non mediocriter gloriatur, quod annis pluribus cū à patria exularet, extorris atque errabūduſ vagatus fuerit, & multas Græcorum ac Barbarorum terras in mendici habitu obiuerit, pānemque à quibuscūque obuiis, cū viaticum eā

non suppeteret, rogauerit: cūque secum semper pugillares deferret, ea omnia stylo diligenter adnotasse, quæ memoratu digna viderentur.

Tanto ingenia prisca ætatis nostris seculis præstabant, vel (vt verius loquar) tanto diligentius artibus incumbabant, quanto magis præmiis & honoribus honestabantur. honos enim alit artes. (vt inquit Cicero) omnesque incendimur ad literarum studia, gloria: iacentque ea semper quæ apud quosque improbantur.

Vtilis admodum iuuenibus esse solet longinqua peregrinatio, & præsertim illis, qui aliis profuturi sunt, & quorum peritia multis mortalibus prodesse potest, & eos ad bene beatæque viuendū instituit. Est enim communis omnibus nature lex, vt doctiores minus institutos erudiant, & meliores deterioribus imperent. Sed quoniam nō omnes quibus datum est vt imperent, tutò possunt longius euagari, & à patria diutius aberrare, propter varia pericula quæ per fortunam semper mortalibus imminent, optimum in primis erit, vt descriptores orbis terrarum quos cosmographos appellamus, lectitent atque perdiscant, vt ea quæ oculis videre nequeunt, saltem animo & cogitatione complectantur. Inest siquidem in eis mirifica quedam doctrina, iucunditate ac rerum varietate condita, quæ lectorem neutiquàm otiosum esse permittit. Quicquid enim admirandum, quicquid nouum aut inauditū vspiciamus gen-
tium,

eum, terrarum, locorumve existit, ab illis sic dilucidè tractatur, ac si ante oculos poneretur.

Strabo dicere solebat eum venatorem optimè venationem instituere, qui planè norit qualis & quanta sit sylva in qua venatur: sic & imperatorem seu belli ducem optimè castra disponere, insidias abdere, praesidia locare, iter dirigere, & hostem circumuenire, qui regionem ac locos omnes intelligit, & diuerticula cuncta scilicet.

Alexandrum quem ex virtute magnum nuncuparunt, ut nonnulli scriptores perhibent, summa diligentia scitari solitum aiunt loca, in quibus bellum esset gesturus, semperque eadem picta intueri voluisse, ut picturam illam legendo, ea quae cauenda, quae adeunda essent dignosceret.

EX LIBRO QUARTO DE REGNO, ac regis institutione.

ARISTOTELES Stagiritæ, philosophus tanti nominis, & in omnibus reconditis etiam disciplinis eruditissimus, cum à rege Philippo puerum Alexandrum in disciplinam acceperet, ut eum ad veram effigiem iusti principis formaret, utque ei nihil deesset quod ad officium fortissimi ac magnanimi regis pertineret, castas Homeri rapsodias ei perdiscendas prauit: ut ex Iliade corporis vires, superbamque in hostem iracun-

diam quandam sumeret: ex Odyssea verò animi virtutes eliceret, & versutias calliditatesque hominum cauere disceret. Hos Homeri libros tanta aviditate edidicit Alexander, ut paruo tempore ad parem vsque tanti praeceptoris eruditionem propè accederet: eosque semper dormiens sub puluino haberet, horasque aliquot per noctem somno eriperet, ut cum summo poetarum aliquādiu vigilaret.

Mendaces quidem ac vani homines animi leuitatem ostendunt, fidem veritati abrogant, & perpetuis probris semper inhaerent. Bonus autem vir pra animi virtute nunquam mentitur, cauēque ne aliorum vanitates pro veris referat. Iustitia enim munus est, neminem fallere: prudentia verò, ne fallaris cauere.

Cornelius Nepos adeò veritatis amator inuētus est, ut nemini suspectus esset. Proinde Cicero- nis & Sallustij ea integritate atque sinceritate amicitia vsus est, ut quanquam illi mutuis similitatibus & odiis inter se decernerent, ipse tamen neutri suspectus esset: & cum utroque sine alterius iniuria & suspitione versaretur.

Turpissimum fuit apud Persas mentiri, ut Herodotus scribit, & id serui potius quam liberi hominis esse videtur. Mentuntur enim saepenumero serui, ne verberibus cadantur, sic etiam pueri & mulierculae: vir autem semper vera loqui debet: & non solum lingua, sed nec vultu, oculis,

autūve mentiri. *Est enim vultus, ut Cicero ait, tacitus quidam mentis sermo, mendacium autem non potest diutius celari: & mendaces ex mendacio hoc lucrantur, ut ipsis deinde verum dicentibus non credatur.*

Isocrates vir sapientia & eloquentia peritissimus, affirmat nullam principibus pestem perniciosiorem esse adulatorem: & regem suum monebat, ut omnes illos evitaret ac cauere, qui quascunque faceret aut diceret, laudarent: illis autem auscultaret, qui eum monere auderent, & errata placide ac sine contumelia castigare. hi enim amici sunt, verēque diligunt: illi verō assentatores atque aditatores, qui mendacij prēmij expectant.

Optimi quidem principis est, viris fide, prudentia, doctrināque prestantibus liberiores quamdam loquendi potestatem facere: ut in rebus arduis liberē ac sine timore consilium rectum afferant, unde dicebat Homerus inducens Agamemnonem, se malle decem Nestores, qui ei consilio ac prudentia adessent, quā totidem Ataces atque Achilles, qui robore & armis certarent. Cum illis siquidem se celerius faciliusque Troiam captivum dictitabat.

Athenienses priscis temporibus aditatores capitali supplicio ex veteribus legibus afficiebant.

Paucis admodum Romanorum grata fuit adulatio: quandoquidem viri graues maxima ex

parte erant, & seueritatis quā vanitatis studio-
siores. Tyberius imperator adulatores summopere
auersatus est. Et cum à quodam dominus appel-
laretur, palàm denuntiavit, ne quis se amplius do-
minum contumelia causa nominaret.

Quicunque regno præest, ante omnia cogita-
re debet quibus rebus, quibusve studiis regnum
suum conseruetur. Et his meditatis, planèque a-
gnitis, declinare omnia ea debet, quæ nocitura
sunt, quæue maiestatem suam minuire possunt.
Qui enim agit ea quæ fugienda sunt, aut negli-
git quæ sunt agenda, pariter de regis dignitate
decidit. Pari quidem culpa maiestatem diminue-
bat Sardanapalus qui in grege scortorū latitans,
per desidiam ac turpitudinem, se regem esse obli-
uiscébatur.

Delatoribus in primis non temerè auscultare
debet rex, fallunt enim sæpenumerò: & ea per ca-
lumniam deferunt, quæ nulla ex parte vera sunt:
& principes ad iniustitiam seuitiàmque compel-
lunt: veritatem enim mendaciis velāt, & pro ve-
ris falsa ostendunt.

Periculosi maximè sunt delatores, cùm in iu-
dicem incidunt mitiorem, atque infirmiore ad
resistendū. Facile enim blanditiis calumniisque
in alienam sententiam traducuntur omnes qui
leues sunt, & animo angustiore. Quomodò
enim egrotum corpus leuibus etiam offensis quas
sari solet: sic etiam mollis ac tener animus faciliè

hæc atque illuc impellitur. Itaque femine quam mares, iuvenes quam senes, ægroti quam sani facilius credunt. Inanis enim credulitas pro crimine plerumque haberi solet.

Cum ex leui persuasione delinquimus, tunc facti nos pœnitet: res tamen in pristinum statum & in integrum non redit.

Pœnitentia autem illa in viro excellenti turpis omninò habenda est. Nam, vt præclare ait Cicerò nihil turpius in sapiente esse potest, quàm dicere, Non putaram.

Nero imperator dira crudelitate execrabilis, tantum delatoribus detulit, vt falsa etiam quæ deferebantur, pro liquidis ac compertis acciperet: & ex minimis causis malorum cumulū exaggeraret: & facta etiam dubia, vi tormentorum vera videri adigeret, seu cogeret. Carnifex, vincula, & cruenta quæstiones sine discrimine vllò ætatis vel dignitatis semper præstò aderant, & calumniatorum funestas voces expectabant: quibus principis aures intentæ erant, nec excusantibus aut defendentibus vnquam patebant.

Delatores non omninò à regio aspectu arcendi sunt, nec illis verum dicentibus non credendū: sed cautè cum illis agendum. Incidunt enim plerumque tempora, in quibus ea deferantur, quæ non modò utilia, verum etiam salutaria principibus futura sint. Et certè si Iulius Caesar delatorios libellos eneslignò lectitasset, nec præ animi

magnitudine contempsisset, opportunitatem sibi
interimendi proditoribus non praeuisset, quò
sub ficta specie vindicanda libertatis impiis ar-
mis non modò urbem ipsam & Italiam omnem
pessundarunt, verùm vniuersum terrarum or-
bem miscuerunt, egeruntque quod in senatu pru-
denter ac verè dixit Piso: Qui gloriantur se v-
num tyrannum interemisse, complures pro vno
nobis protulerunt, quod paulò post ex triumuiro,
tu Antony Octauj & Lepidi manifestè patuit:
quorum sauitia omnium tyrannorum immanita-
tem superauit.

Vera est prorsus Domitiani Caesaris sententia
illa, qua dicebat, miseram esse principum condi-
tionem, quibus de coniuratione comperta non cre-
deretur, nisi occisis. Nec Caij Caesaris cognomento
Caligula mentem omni ex parte probo, qui profi-
tebatur ideò se delatoribus aures non adhibere,
quòd nihil vnquam admisisset, cur cuiquam in-
nifus esse posset.

Vera est Solonis vox, qui dicere solebat, in
maximis rebus administrandis, difficillimum
factu omninò esse omnibus placere posse. Proin-
de illum principem laudo, qui cùm aliis imperet,
meminit se principem esse, & inuidia calumniis-
que multorum obnoxium, in quem ciues omnes
& subditi ora obuertunt sua: nec tam benefacta
laudant, quàm minùs bellè acta vituperant: lin-
guasque in principes sic vibrant, vt trilingues es-

se videantur. Et in eum solum omnia inuidie spicula dirigunt, vt sagittarij omnes in præsinitum signum intendunt.

Iulius Cæsar obsecrantibus amicis compluribus, vt satellitum præsidio corpus suum tueretur, & vltro ad eam rem operam suam pollicentibus, id omnino abdicauit: satiùs multo esse affirmans semel mori, quàm assiduo timore semperque animi anxietate terreri. Sed caueat sibi diligenter quòcunque imperat, etià si probitate atque omni virtute polleat. Nemo enim tam sanctus atque innocens esse potest, vt singulis quibusq; placeat, & ab omnibus optimus iudicetur.

Dionysius Siracusanus domesticorum necessariorum nemini se credebat, satellitibus barbaris ac seruis stipatus semper incedebat, concionabaturq; ex alta turri. Collum ac guttur ne tòsori cõmitteret, barbam & capillum cadentibus iuglandium putaminibus adurebat. Qua custodia nihil miserius, dici aut excogitari potest.

Mordaces susurros disseminantes, & amulsi obtrectatoresque principum, qui illos clanculum probris ac cõuitiis incessunt, vt eos inuisos populo reddant, comprimendi coercendique sunt, & non leuiter puniendi, ne veneno suo multorum animos inficiant: qui deinde occasione nacti, in principes fauire audeant. Exemplo Octauij Augusti, qui ad Tyberium scripsit hæc verba: Non indignari oportet, esse quenquam qui de me malè loquatur.

Satis est si hoc habemus, ne quis nobis male facere possit. Huius sententiâ deinde, cum imperaret, Tyberius imitatus est: domestica disciplina prædoctus. Nâ aduersus conuitia malosque rumores firmus ac patiens semper fuit: crebroque in familiarî sermone iactabat, in libera ciuitate mentem ac linguam liberam esse oportere.

Nero quoque imperator, qui ad seuitiam immanitatemque natus videbatur, nihil æquè patienter tulit, quàm conuitia & maledicta in seipsum.

Titus Vespasiani filius duos patricij generis iuuenes non solum in se maledicis, sed etiam de affectatione imperij conuictos, non durius obiurgauit, quàm ut eos moneret, imperia non nisi diuino fato dari.

Aristoteles Callisthenem discipulum affinemque suum ad Alexandrum regem profecturum sæpè monuit, ut de illo semper optimè atque honestè loqueretur: neque aliorum silentium expectaret, sed lingua sua ipsemet taciturnitatem indicaret.

Qui malè in reges ac principes dicunt, communi omnium odio digni sunt. Irritant enim eos ad seuitiam, & nonnunquam ex mitibus acerbos reddunt.

Sunt igitur qui in principes oblatrant, ab omnibus ciuibus comprimendi: ac etiam si male in se dicta equiore animo principes ferrèt, nihilo mi-

nus in illos graviter animadvertendum est: ne paucorum improbitas latius serpat, & ad multorum perniciem evadat.

Contrà hostem etiam nunquam maledicendum est, Nam cum Memnon pro rege Dario bellum adversus Alexandrum gereret, audiuit stipendiarium militem quendam graviter maledictis in Alexandrum obstrepere: qua ex re commotior factus, lanceam accepit, & percutiens illius caput, ait: Equidem te nutrio ut pugnes contra Alexandrum, non autem ut conviciis eum incessas & offendas.

Cupiditas dicitur esse arx omnium malorum. Cupiditati autem subiectæ species sunt eiusmodi, Indigentia, ira, iracundia, excarescentia, odium, discordia, desiderium, amor.

Magna indigentia nascitur non ex inopia magna, sed ex magna copia. multis enim eget, qui multa possidet.

Liberalitas summo perè principem commēdat, quam Aristoteles mediocritatem circā pecunias esse statuit: cuius excessus prodigalitas sit, defectus autem avaritia.

Gloriosius se iactanti in senatu Syllæ quidam senator respondit, Quoniam modo vir bonus esse potes, qui cum nihil à patre acceperis, tot divitiis atque opibus tam parvo tempore affluis?

Archytas Tarentinus cum servo suo qui deliquerat, succenseret, dixit: Punirem te nunc, ni-

si iratus essem. Timebat enim ne ira percitus san-
ctam moderatamque iustitiæ ultionem transgre-
deretur. Quod documentum si tenuisset Eurylo-
chus Pyrrhonis discipulus, nunquam sumpto ve-
ro cum carnibus semiasis, in forum usque coquū
suum per iram persecutus fuisset.

Nonnulli reges principēsque aliquādo ira per-
citi ea efficiunt, quorum deinde poenitentia ducti,
ut infecta fierent, magno emergunt.

Periander Corinthius ira accensus sub calci-
bus missam uxorem, quæ in utero puerum habe-
bat, interemit, deinde mentis compos factus, cum
compèrisset id à se per calumniam pellicū actum
esse, rursus ira excanduit, & eas omnes cremari
iussit: filium quoque suum Lycophrona nomine
pro matris interitu eiulante abdicauit, & in Cor-
cyram usque relegauit.

11 Pueri qui iracundi sunt, serò admodum ratio-
nis compotes sunt, & ad studia literarum hebe-
tiores existunt: minus dicto parent, minusque im-
perata conficiunt.

Venustas quidē gratissimum natura munus
habetur. Ego autem is sum, qui cum illis sentiam,
qui amorem dicunt insatiabilem cupiditatem ac
libidinem esse: quæ cum primum potiti expletiq;
sumus, nō poenitentiam quandam incidimus: quæ
quamprimum decedit, rursusque animus libidine
accenditur: idque facere querimus, quod cum se-
cerimus, iterum fecisse poeniteat.

Plato dicebat animā eius qui amore tenetur, in suo corpore mori, in alieno autem vivere.

Lucius Catilina vir scelere notior quā virtute, rebus gestis, aut vlllo maiorum splendore, aded amore Aurelia Orestilla insaniuit, vt filium quem ex alia vxore susceperat, adolescentem indolis peregregia, necauerit, cū eius nuptias, illa viuo filio recusaret.

Publicus Clodius tam insani amoris seu furoris fuit, vt tres sorores suas ante nuptias stuprauerit.

Semiramis regina tanti nominis, qua virtute ac rebus gestis reges omnes Assyrios praeuertit, cū esset vidua, amoris illecebris pellecta, eos ex militibus suis eligebat, quos forma & robore praestantiores esse cernebat, & eosdem aliquandiu in deliciis habitos necabat, ne stuprum secūm admissum aliis proderent.

Non parua quoque odiū ac simultatis causam Catoni in Caesarem praeiuit Seruilia amor, qui malē dissimulatus, tunc clarē patuit, cū in senatu de suppliciis coniuratorum cum Catilina, inter eos esset disceptatio. Nam Caesari perlatae sunt literae, quas ille clanculūm leclitabat. tū exclamās Cato literas palām legendas poposcit. Putabat enim illas ab aliquo coniuratorum missas esse. Tū Caesar eas legēdas Catoni tradidit: erant enim à Seruilia Catonis sorore amatoris scriptae, quae Caesari noctem pollicebatur, quas

cum legisset Cato, eas confestim in Casarem reiecit dicens, *En temulente, accipe.*

Cato maior mulierculam quandam senex dilexit: & in illius congressu deprehensus à filio, in quo animo tulit: adeoque indoluit, vt Salonis clientis sui hominis plebei atque abiecti, cupidinis adhuc impatiens virginem filiam vxorem duxerit. Excusabat tamen se id egisse maioris sobolis propaganda gratia.

Adulteri maximam hominum inuidiam contrahunt: & non modò eos quos iniuria laceffunt, in se ultores prouocant, verumetiàm maritos pene omnes, qui eandem contumeliam atque iniuriam formidant.

Nullù odiù ciues Romani duriore animaduersione vlciscebantur, quàm illud quod stupris adulterisque sceminarum contrahitur: quod quidem nulla obliuione vnquàm aboleri potest.

Perfæ seueri criminum ultores capitali pœna in adulteros animaduertebant: quippe qui dicerent illos sanctam ac naturalem connubij amicitiam perimere. hinc Troie incendium, & Priami domus excidium, quo nihil miserabilius à poëtis decantatur.

Voluptas carnis omninò exhorrenda est: quam Plato malorum omnium pabulum esse dicebat. Nam optimam indolem perimit, virtutem animi corporisque frangit atque enervat, ingenium hebetat, consilium eripit, & honesta

omnia obscuriora reddit.

Malenolentia est, alieni mali latitia: quod est angusti animi, praesertim cum nemo possit fortunam suam in consilio habere. Cernimus namque nonnullos alienis calamitatibus letari: & miseris quibusue illudere, qui suis rebus secundis nimium exultant, & se presenti felicitati nimium credunt. Atqui paulo post versa fortunae rota, ut dicitur, in maximas calamitates incidunt. Et qui alios contempserunt, ludibrio quamprimum aliis facti sunt.

Delectatio quae per aurium sensum in animum nostrum obrepit, eum saepe nimia quadam incunditate perfundit: quam Stoici dicunt esse voluptatem quandam suauitate auditus animo delinientem: quae quidem utiliter, nisi deprauetur à natura, omnibus penè animalibus data esse videtur ad animos permulcendos, & ad vitæ incommoda facilius toleranda, laboresque lenius tolerandos & subeundos. Per hanc enim voluptatem luctum imminuimus, lachrymas abstergimus, dolorum laborumque aliquantulum obliuiscimur. Tabesceremus enim desiderio ac mœrore diuturnitate temporis, nisi dolor ille delectatione aliqua minueretur. Etenim ut homines omitam, quocumque, tibis, fidibus, carmine, atque omni musica ratione delectantur, & mirifica quadam suauitate perfunduntur: nonne aues ipse concentus & dulci vocum varietate seipsas quasi nutriunt,

& nos omnes incredibili quadam delectatione permulcent? Quibus benigna omnium parens omnes musices modos, omnemque naturæ harmoniæ diuinitus tribuisse videtur. Inter quas fuit *Alauda*, cantu & auspicio Romanis adeò grata, vt vni legioni nomen dare meruerit, quæ *Alauda* dicta est, vt Cicero in *Antonium* testatur.

Sardanapalus cui tot milia hominum paruerunt, inter scortorum greges inuentus est nens purpuram. Hic oblectatione assidua adeò animū perfuderat, vt ne puncto quidem temporis voluptatis sensu carere posset. Qui viuus sepulchrum sibi constituerit, & literis *Assyriis* inscribi fecerit ea quæ sequuntur: *Sardanapalus Anacyndaraxis filius Anchialam & Tarsum vna die condidit, Ede, bibe, lude: & Cum te mortalem noris, presentibus exple Deliciis animum: post mortem nulla voluptas. Nānque ego sum pulvis, qui nuper tanta tenebā. Hoc habeo quæ edi, quæq; exaturata libido Hausit: at illa manet multa & præclara relictæ. Hoc sapiens vitæ mortalibus est documentum.*

In has literas cum aliquando incidisset *Aristoteles*, substituit, partemque primam epitaphij cum legisset, ait: Ecquid aliud in bonis, non in regis sepulchro scripsisset? Deinde cum posteriores versus legeret, risit, dixitque: Hic ea se mortuum habere dicit, quæ ne viuus quidem habuit, nisi quandiu deglutiebat.

Homerus regem Agamemnonem fortunans principum conquerentem inducit in hæc verba: *Quem fructum tandem ex tot tantisque laboribus affecutus est Agamemnon: ut post victoriâ tam difficilem, tamque longi temporis, cum ad proprios penates remeasset, ab adultero per uxorem necaretur? Quem etiam victor orbis terrarum Caesar? ut potius rerum, per prodicionem ab his confoderetur, quos ab interitu liberauerat, & honoribus ac gloria affecerat.*

Theophrastus ut in viris ambitionem detestatur, sic eam in adolescentibus, qui literarum studiis indulgent, laudat. putat enim id gloriæ certamen, fomentum esse & quasi calcar virtutis. Fieri etiam arbitratur pueros longè promptiores, alacriorésque, si prudenter modicèque laudentur, iuxta illud, *Virtus laudata crescit.* Nimiam tamen laudationem inutilem omnino enadere suspicatur.

EX LIBRO QUINTO DE

Regno, & Regnis institutione.

Nobile præceptum Socratis philosophorum omnium sanctissimi illud fuit ad Alciabiadem, cum ait: *Nihil expetendum in vita humana esse, nisi quod cum virtute & honestate coniunctum esset. Nihil enim bonum esse potest, nisi quod honestum sit: nihilque malum, nisi quod turpe.*

Siquid per laborem rectè ac pulchrè feceris.

labor ille citò recedit: benè factum autem perpetuò remanet. Sed si per voluptatem turpe quicquam admiserit, voluptas citò abibit, nequiter autem factum neutiquàm recedit, sed indelebili stigmate inhaeret.

Sicut saxa & scopuli undas retundunt, ita regis animus aduersa omnia frangere debet: & semper in sua virtute persistere.

Meticulosior infirmiorq; habebatur Tiberius Caesar, quando tonitrua & fulgura adeò formidabat, vt corona lauri semper vteretur, & vbiq; pellem vituli marini circumferret pro remedio contra fulgura. In minima nanq; tempestatis suspitione, vel alta penetralia quarebat, vel in abditum concameratúmque locum se receptabát. Dicunt insuper qui secreta naturæ rimantur, ex volatilibus solam aquilam à fulguribus intactã esse, atque innoxiam: ex piscibus verò marinum vitulum: ex arboribus fruticibúsque solam laurum. Reliqua omnia fulguribus obnoxia esse multis exemplis testantur.

Tradunt historici scriptores in bello Cantabrico matres proprios filios necasse priusquàm eos Romanis captos permitterent: inuentúmque esse puerum tradunt, qui fratres suos, qui in vinculis iacebant, iugulauerit patris iussu, qui ad hoc perpetrandum ferrum præbuerat. Spartane quoque mulieres exituros in militiam filios mouebant, vt aut viui cum armis à bello in conspe-

ctum

Etum suum redirent, aut mortui cum armis referrentur.

Magni quidem momenti est in praelio rem ante oculos sui principis agere, à quo & præmiū virtutis sperari potest, & pœnam ignaviae formidare. Nam quemadmodum Naviæ omnes, etiam qui in prora assident, mentem atque oculos assidue in puppim, ubi gubernator clauum dirigit, intendunt, illiusque nutum observant: sic bellatores ducum imperatorumque vultum intuentur: non modò ut dictis pareant, & mandata celeriter exequantur: sed ut ex eo animi præsentiam hauriant, promptioresque reddantur.

Primum victoriæ indicium est fiducia principis: cuius exemplum fortes omnes sequuntur, & ignaviores quoque promptiores fiunt. Alexander hostium fortunam audacia, vires autem fortitudine & gloriæ studio superare nitēbatur. Proinde crebris sermonibus dicere solebat: nihil fortibus indomitum esse, & nihil timidis satis munitum. Huius regis vel solius virtus sæpe numero succumbentem exercitum ad victoriam arexit, & victores etiam hostes profligavit.

Nimia in scribendo diligentia non omnino laudem meretur, ea siquidem stylum non modò retardat atque moratur, verum etiam sermonem obscuriorem reddit.

Fertilior terra ignavos atque desides gignit homines, ut sunt Sabæi, quorum terra feliciss.

ma habetur. gignit enim thus, myrrham, cinnamomum, balsamum, calamum, ac palmulas odoratas ad omnes penè vitæ usus gratissimas: ad quos quidem vltro mercatores commeant, & aurum argentumque pro annuis fructibus pensitant: quo fit ut illi opulentissimi sint sine labore aut industria aliqua, & omni lauta suppellectile affluant.

Cato maior se delectari dicebat his adolescentibus, qui minima quæq; errata metuentes, etiam in rectè factis erubescerent: non autem illis qui pallescerent. Illud enim ingenui pudoris indicium esse, hoc autem impudentiæ aut vecordiæ dicebat.

Aristoteles affirmabat illum propriè fortem dici, cui honesta mors nequaquam terrori est: & qui ad omnia quæ illam afferunt, sine terrore adest.

Sed quid aliquando terror in re bellica facere possit, unico exemplo abundè docendum putavi. Quintus Fabius dictator diutius cunctando victoria exultantem Hannibalem frustratus fuerat, donec in agrum Calenum cum omni exercitu traxerat, inque campum Stellatem, est enim locus inuius, montibus, altisque fluminibus circumseptus. Et Fabius Calliculam Casilinumq; montes valido militum presidio munerat. Quibus quidem rebus effectum erat, ut Punicus exercitus ipsius Hannibalis circumuentus aut difficili fuga opprimeretur, aut inue-

pia cōmeatus deficeret, nisi Punico ingenio vir-
 tus ducis, adiuta, nouum inauditūque com-
 mentum meditata fuisset. Agnito enim peri-
 culo, duo circiter bouum millia, quæ ex pristina
 præda habebat, opportuno noctis silentio addu-
 ci iubet, & cornibus singulorum, sarmentorum
 fascies præligari circumponi, ardentibusque fa-
 cibus incendi. Boues ignis flammam agrè fe-
 rentes, ad nota montium diuortia cursu eua-
 dunt: quos instructus suo ordine Punicus exer-
 citus paulatim sequebatur. Romani autem mi-
 lites, qui præsidio montium aderant, nouitate
 rei perterriti, ex opportunis locis discessere. Fa-
 bius quoque Punicam fraudem metuens, suos
 intra vallum continuit: & sic Hannibal inco-
 lumis cum omni exercitu euasit, cum Romanò
 nouæ rei facie territi, locum deseruerunt. Hæc
 quidem res manè cū deinde illuxisset, omni-
 bus ludibrio contemptūque fuit: nec parū de
 Fabij Maximi laude detraxit.

Angusti abiectique animi est, mortis timore
 (quæ propter varios fortuna casus, & imbecil-
 litatem humanæ conditionis semper nobis immi-
 net) vitæ commodis non frui, sicut & diuitiis
 non uti, amittendi timore: quia fluxæ & labiles
 sunt, & positæ in fortune potestate. Eadem, in-
 firmitas debilitasque animi efficeret, ut re opta-
 ta, etiam si adesset, perfrui non liberet, quod a-
 mittendi timore semper solliciti essemus.

Solon legem tulit, vt qui in bello cecubuis-
sent, premiis honoribúsque honestarentur: & co-
rum filij publicè alerentur, & instituerentur.

Epocrates de re militari differens, scripsit,
Exercitus quasi animal est quoddam hominì
persimile, cuius caput sit imperator, acies instru-
cta, pectus, ac thorax, pedites manus, equites
autem pedes, consequens erit, vt sicut in corpore
conturbato, commotóque capito, membra reliqua
nullum officium præstare possunt: sic perturba-
to imperatore, exercitus omnis fluctuet, peri-
clitetur ac pereat.

Nero postquàm matrem suam acerbìus cor-
rigentem petulantiam, libidinem, luxuriam, a-
uaritiam, crudelitatemque: peremit inter dor-
miendum (vt ipsemet fatebatur) materna spe-
cie commouebatur, afficiebaturque nonnun-
quàm verberibus, ac densis furiarum facibus
vrebatur.

Caius Caesar cognomento Caligula, excita-
batur noctu insomnis, nec vltra tres somnos qui-
escebat: nec placida vnquàm quiete, sed pau-
da semper, & miris quibusdam imaginibus ve-
xabatur. Conscientia enim anteactæ vitæ sem-
per eum torquebat, vixq; sinebat eum paulu-
lùm oculos in somnum inclinare.

Hocrates regi suo præcipiebat, vt delicta
non culpæ magnitudine, sed clementia misericor-
diâque dimetiretur, cum regium omnino sit non

acerbè crudelitèrve in eos qui fontes habentur, animadvertere, sed consilio & sapientia eis mēderi, vt deinceps culpam potiùs vitent rationis memores, quàm ex sæuitia formident. Boni quīdem medici est vnguentū potiùs adhibere, quàm ferrum. Quā grātis Archagatus Peloponnesiacus, qui primus chirurgus Romam venit (vt Plinius scribit) gratus fuit omnibus ciuibus, adeò vt ei ex senatusconsulto ius Quiritum datum sit, & taberna in compito Acilio emptā. verū cū immisericors ex vsu quodam medendi iam factus esset, sæuitia secandi atque vrendi, carnifex dicebatur, & omnibus contemptus neglectūque extitit.

Viri boni ac fortes non mouentur nocturno somnio, seu nocturna formidine: sed viri noxi aut recordes ac molliores: & hac opinione ductus Theodorus Bisantinus, & nonnulli alij philosophi, senserunt simulachra & nocturnas apparitiones sapientibus nunquā apparuisse: sed pueris, mulierculis, recordibus, atque egrotis, quī per animi imbecillitatem aut corporis assidua formidine quatiuntur: & putant videre per hallucinationis speciem, quæ re vera non vident, quæq; etiam nusquā sunt.

Philippus Macedo dicere solebat: oportere regem semper meminisse se esse hominem, & per misericordiam se similem deo fieri.

Antonius Cæsar cognomento Pius, mise-

ricordia & clementia plurimum præstitit, adeo
ut solus omnium Cæsarum sine civili sanguine
regnauerit.

Inuidia dicitur quæ mæret alieno bono, &
letatur alieno malo: & hæc in domibus princi-
pum maximè alitur, & pestis familiaris & do-
mestica dicitur: seuitq; semper in homines inge-
nio ac virtute præstantes, quasi rabiosa ac trucu-
lentissima fera quos insinulat, criminatur, mor-
det, lacerat, perdit: nec vlla ex parte sinit eorum
res prosperas augeri. Testis sit ciuitas Athenæ-
rum, quæ nullum unquã paulò clariorem ciuem
perferre potuit, quem non necauerit, aut ad vim
sibi ipsi inferendum compulerit, vel saltè in exi-
lium eiecerit, bonisque omnibus mulctauerit.

Inuidia sanctissimum innocentissimumque
omnium philosophorum Socratem peremit: &
cùm mortiferum cicutæ poculum à carnifice ac-
cepisset, Xantippe eius uxor exclamauit, inno-
centem illum periturum, quid ergo, inquit Socra-
tes, nocenti mihi mori satius duxisti?

Aristides quoque vir virtute & rerū gesta-
rum gloria illustris, & iustitiæ merito iustus co-
gnominatus: patria etiam (quam seruauerat, au-
xerat, & totam splendere effecerat) eiectus fuit.
Et cùm urbem egrederetur, non diras execra-
tiones aut imprecationes in ciues effudit: sed ma-
nus ad cælum tendens, deum optimum maximū
orauit, Atheniensibus ita in posterū omnia faustè

feliciterque succedere, ut Aristidis deinceps memoria omnino excideret abolereturque.

Hoc commune omnis multitudinis vitium esse cernitur, ut magnos ac virtute præstantes viros plerumque invidia prosequatur: ignavos autem ac timidos dignitate ac gloria afficiat. hos enim quorum prudentiam imitari posse confidit, diligit: illos verò quorum sapientiam ne-
 tiquam attingere posse sperat, quamvis tacito iudicio admiretur, livore tamen atque invidia infectatur.

In seditione atque discordia civili plerumque cernimus honores ac dignitates maximas ignavis potius quam fortibus præberi.

Indisimulata quidem obreclatio fuit inter Ciceronem & Salustium. Nam maledictis & probris diutius inter se certaverunt, alterque alterum ad vivum usque laceravit. Quinetiam repudiatam à Cicerone Terentiam duxit Salustius, ut familiari testimonio illud gravius lacefferet, hac nova iniuria inueteratum odium magis exarsit: & plagam quæ nondum cicatricem obduxerat, rursus exulceravit. Malè enim obrutum incendium parvo etiam vento facile inflammatur.

Cæsar aliquando in corona familiarium suorum liberius iocabatur. propius illuc accesserat, vir quidam hilari vultu, sed præpingui, robusto, ac procero corpore: tum quispiam eorum qui in corona aderant, eum monuit, ut submissius

loqueretur. hominēque caueret. Tum leniter
arridens Caesar, dixit, non tales viros esse cauē-
dos, sed macilentos ac tristes: quo tempore nutu
Brutum ac Cassium ostendebat.

Zopyrus, qui natura rationem, hominūmq;
mores ex corporis habitu, oculis, vultu, fronteque
prænoscere profitebatur, Socratem stupidum bar-
dūque (vt Ciceronis verbo vtar) & à virtute
omniñò alienum esse dicebat: quòd ipse iugula cō-
sua non haberet, sed obstructas eas partes atq;
obturatas esse dicebat. Hoc cum audiissent qui
aderant, Zopyrum irridebant. Tum Socrates:
Vera, inquit, loquitur: huiusmodi tamen naturæ
mala omnia sapientiæ studiis emendari.

Misson Chenyus, quem nonnulli inter septem
Græciæ sapientes connumerauerunt, tristis aded
erat, vt odio mortales omnes habere diceretur.
Is solus aliquando ridebat, cū in conuentu ho-
minum semper tristis esset. Tum ex notis eius
quispiam, qui clām viderat eum ridentem, ait:
Sed nunc in solitudine, Myson, cur rides? quia,
inquit, solus sum. Quo quidem responso indica-
uit tristes omnes solitagos esse, & nullum homi-
num congressum aspectūve ferre posse.

Luctuosius nobis pereunt illi, qui acerba &
robusta adhuc ætate occidunt, quàm illi qui ma-
tura ac miti post exactos annos decedunt: quos
quidem lugere nostro incommodo detrimentoque
possumus: illorum autem nequaquā, functi enim

sunt iam officio vite, & defecti corporis animique viribus decedunt: veluti poma quæ ex suis ramis concocta atque vita spontè sua cadunt, nulla externa vi excutiente: sed à natura ipsa relictæ, ut nouis cedant.

Interitus illorum quorum vita clarissima fuit, & mors splendida, omni luctu carere debet. Fama enim & gloria rerum gestarum omnes lachrymas ab oculis abstergere debent: & diuturna eorum memoria omnibus consolationem afferre.

Non sunt grauius ferendi casus quos nullo consilio vincere aut vitare possumus: & ex aliorum euentu cogitare debemus, nihil noui nobis accidisse, nihilque præter conditionem mortaliū. nihil enim præcipuè dolendum est in eo quod accidit vniuersis.

Sed age precor, quid mærendo aut lugendo assequimur, nisi ut leuius esse videamur, & corpore habitūque indecori? Quis hominem flentem ac sordidum non iure optimo irriserit? Quis eiulantem aut lugentē non contempserit? Ex quo concludere possumus, prudentem ac grauem virum luctu neutiquam perturbari debere: sed mortem eorum quos charos habet, leniter dolere debere, & præcipuè si fuerit honesta, vel potiùs gloriosa: acerbata tamen durior.

Octavius Augustus ludis actionibusque theatralibus frequenter aderat, spectabatquo

horas complures. aliquando autem totos dies intentus aderat, nihilque aliud interea agebat. Admirantibus autem quibusdam, respondebat, se id agere vitandi rumoris causa: quandoquidem Caium Casarem memoria teneret vulgò reprehensum, quòd inter spectandum epistolis libellisque legendis ac rescribendis operam daret. Non enim poterat vir ille maximi animi diuinique ingenij lusionibus nequitisque fabularum diutius intentus esse, sed inter spectacula ipsa res serias agere.

Aegypti regionem cum hominum ingenis conuenire aiunt, quae bene utentibus saluberrima medicamenta praebeat: Malè autem utentibus, mortifera venena.

Solicitude quae malam mentem, malumque animum inuenit, deterrima est: & in labem, cruciatum, vesaniamque conuertitur. Vbi verò optimum ingenium inuenerit, consilio rationeque regitur: & quamprimum illam malam mentem repellit, malumque affectum respuit, & ad optimas cogitationes, curasque redit, fitque bona affectio: & tunc diligentia vocatur, quae disciplinarum, artium, actionumque omnium magistra esse perhibetur: sine qua nihil perfectè agi aut dici in omni vita potest: sine qua etiam nemo posset in aliqua virtute aut arte proficere, aut in praeclarum eruditumque virum euadere.

Desperatio omnium perturbationum extrema ac deterrima habetur. hæc enim ad vim sibi ipsi inferendam, naturamque violandam, animi corporisque societatem dirimendam hominem compellit: qua quidem nihil terribilius dici aut excogitari potest. Pessima tamen omnium persuasio est eorum, qui paruo crimine minimamque offensa nullam misericordiam aut gratiam rogantes subito desperant, sibi que ipsis vim afferunt, & se occidunt, ut fecit Pachetes Atheniensis.

EX LIBRO SEXTO, DE
regno, ac regis institutione.

Proluendas & abstergendas primò culpas ex vetustissima religione docemur, ut diuine virtutis munere frui possimus. Prisci enim deo optima maximo rem diuinam facturi, profluenti aqua corpus suum abluebant, & ubi deesset aqua profluens, in lebetes, maximamque lauacra que in vestibulis delubrorum patebant, se immergebant, ut deinceps ritè fieret: facere enim nemo poterat, aut diuinam sortem responsimve exposcere, nisi se prius diligenter abluisset, pristinasque culpas omnes pura, ut dicebant, lympha, expiasset.

Deum optimum maximum idem Romanorum vetustissimi in sacris inuocabant, ut ostenderent alterum virtutis, alterum potentiæ cogno-

mentum esse: sed prius optimum posuere, vt virtutem potentia anteferrent. Pluris enim esse existimabant, iustitia & beneficentia hominibus prodesse, quàm plurimas opes plurimamque potentiam habere. Benignitas quidem efficit vt homines deum ament, colant, venerentur, obseruent: potentia verò, vt eum timeant, metuant, formident.

Plato omnium philosophorum in rebus diuinis peritissimus, asserit sapientem virum vnus dei veri optimique imitorem cognitorumque & amatorem esse oportere: cuius sola participatione beatus fiat.

Anaxagoras Clazomenius omne patrimonium suum necessarius suis & affinibus, qui eum negligentia arguebant, vltro largitus est. Et cõpellantibus quibusdam ac dicentibus, nullane tibi cura est patria tua? ipse digitum in cælum tendens, Mibi verò inquit, patriæ cura est quam maxima: eam solam patriam appellans, à qua animorum nostrorum esset origo.

Pythagoras vir sapientissimus idè abstinere homines à carnibus animalium iubebat, vt faciliorem victum quærerent, & parciolem cibum sequerentur, contenti naturalibus alimentis.

Heraclitus cum iuuenis esset, se nihil scire dicebat, deinde senior factus, nihil se ignorare affirmabat. Cloriabatur in primis se neminem audiuisse, sed ex seipso omnia didicisse: vt qui

cōtemplationi intentus, humana contemneret;
& diuina tantū meditaretur. Proinde aspectū
hominum fugiebat, & in montibus versabatur,
obscurissimosque libros de theologia scripsit, &
de natura vniuersi: primūq; affirmavit fore ali-
quando vt omnis mundus incendio interiret.

Ratio dicitur esse auriga, magistra, & quasi
domina omnium humanarū actionum: sine
qua nihil rectè agi, dici, aut excogitari potest.
Hæc præcipua est, quæ nos secernit à beluis, &
ad numina ipsa proximè vt accedamus efficit:
quæ quanuis per naturā nobis indita sit, doctri-
na tamen & vsu perficitur, adeò vt nihil ei de-
sit quod ad perfectionis cumulū possit accedere.
Hæc enim animū regum & principum prom-
ptum semper ad optimè sentiendum prudentēq;
consulendam reddit: & eos diligentes excubito-
res pro omnibus efficit. Nam quanuis priuatis
hominibus satis sit si sibiipsis & familiæ, & ne-
cessariis seu affinibus rectè consulant: id tamen
regibus nequaquam sufficit, quorum prudentia
ciuitates, populi, nationesque reguntur.

Prudentia dicitur esse Minerva illa quam
de Iouis vertice natam esse poëta non sine ratio-
ne fabulantur. ostendunt enim à mente quæ in
nobis diuina est, ipsam manare & procedere,
per quam omnia circumspicere debemus, & in
omnes partes oculos intentos habere. Hoc autem
demonstrare volentes antiqui pictores, ita simi-

litudinem huius dea pingebant, vt omnia aspiciere videretur, & quémcunque se intuentem spectare. Eiusmodi Mineruam Roma quondam pinxisse legimus Amulium Romanum pictorem ex qua maximam meruit laudem, tum quia opus perfectum consummatumque erat, tum etiam quia in omnes intentum habere visum videretur: & quacunque parte aspiceretur, spectantem se intentè admodum intueri videbatur. Fuit autem Amulius vir seuerus & grauis, semperque togatus pingebat, quanquam in altissimis machinis esset, & crepidas assidue gestaret. erat enim adeo delicatus, vt paucis diei horis pingeret, & diutius ab opere cessaret.

Prudentis viri officium est, quacunque cogitat aut agit, recta quadam ratione metiri, nihil prater rectum agere, aut vlla ex parte optare: humanas actiones putare semper diuinis arbitris presentibus agi, diuinisque consiliis gubernari. Prudenti enim nihil horrendum, nihil formidabile videri potest. excubat enim semper animo, atque omnia prouidet, adeo vt nihil ei improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino nouum.

Certissimus omnium sensuum tactus habetur, visus autem acerrimus: in quo quidem magna animi vis cernitur. Oculi namque indices animi sunt, per quos homines clementiam, misericordiam, amorè, odium, iram, letitiam, tristitiam

& huiusmodi omnes affectus ostendunt, magisq; augent. Certiora enim sunt quæ cernimus, quàm ea quæ audimus. Decipit tamen sæpenumero visus, non modò hebetes atq; inertes, sed & acutissimos solertissimòsq; , quod quidem vel hoc vno exèplo patet. De pictura certamen aliquandò fuit inter Zeuxim & Parrhasium pictores. Erant enim ætate æquales, & artis studio inter se amuli atque inuidentes. Verùm Zeuxis pictas à se vuas in scenam detulit tanta similitudine, vt ad eas edendas aues aduolarent. Parrhasius autem pictum protulit linteum, super quo leuissimò penicillo tenuissimum velum duxerat, adeò simile, vt verum omnibus esse videretur. Tum Zeuxis iudicio animi elatior factus, illum rogauit, vt remoto velo picturam ostenderet. risit Parrhasius, & comiter in illum cauillatus est: qua ex re errorem suum intellexit Zeuxis, ingenuòque pudore percitus, victoriam illi præbuit, & facetè ait: Ego heri auem decepi, tu verò hodie me artificem fefelliisti.

Ex quinque sensibus quos natura animalibus tribuit, qui sunt, visus, auditus, gustus, tactus, & odoratus: duo sunt quibus homo ceteris præstat, scilicet tactus & gustus: in reliquis autem superatur à multis. Aquila enim & lynces clariùs cernunt: vultures & canes sagaciùs odorantur: talpæ audiunt liquidius cbruta terra tam surdo ac denso naturæ elemento. Nos

verò in homine nō querimus hæc tam sublimis,
satis enim sunt nobis communes sensus, quos natura humano generi tribuit.

Nero amicos omnes trucidabat, ne de se verum ab eis audiretur: verebaturque illorū aspectum in rebus turpibus ac scelestis, quas quotidie committebat: studebātque eos è medio tollere, tanquā importunos arbitros suorum scelerum: vt ipse cum turpibus sui que simillimis sedulo sine reprehensoribus versaretur, quos solos muneribus atque officiis quotidie exornabat: proinde Aurelio poetæ, & Atherio Antonio annuam pecuniam statuit, vt eorum luxuriam foveret. Nam ipsi prodegerant per luxum & ingluuiem amplissima patrimonia, nec amplius quod absumerent, habebant.

Non tamen eiusmodi operæpretium nec talem disciplinarum ac consiliorum mercedem accepit sanctissimus atque eruditissimus eius præceptor Seneca: sed seclis venis per omnes corporis artus, & ne pressus pauore sanguis tardius flueret, præferuidi balnei calore confotus, necatus est, ne senis effecti, qui vltra ætatis metas decurrerat, fatalem exitum diutius expectaret.

Timotheus Atheniensis vir consilio ac rebus gestis præclarus, omnia virtuti non autem fortune tribuebat. Et cum aliquando rem in bello prosperè gessisset, Mementote, inquit, viri Athenienses, in hoc tam felici prælio nullam sibi for-

tunam

unam partem vendicare posse.

Principum & regum intelligentiam plurimum adiuuant amicorum consilia, nec eos pœniteat inferiores etiam consulere, & præcipuè in rebus arduis: quanuis ipsi quoque prudentissimi sint. Ex tot enim philosophis qui per omne æuum extiterunt, nemo vnquam inuentus est qui se omnia scire profiteretur. Et sapientior ille iudicandus est, qui pauciora ignorat. Optimi quidem gubernatoris esse duco, in maximis tēpestatibus vectores etiam consulere. Hac in re communis omniū parens natura nouerca potius nobis quàm mater extitit. Quisque enim in suo negotio hebetior est, quàm in alieno. Medici etiam agrotantes, alios medicos sibi adhibent.

Euagoras Cyprius rex multis virtutibus ornatus erat, adeo vt complures Græcorum clarè & honesti viri propriam patriam relinquerent, vt ab eo regerentur: ad quem etiam Conon vir tanti nominis, relictis Athenis se contulit: putans regem illum salutis suæ præsidium fore firmissimum. Hic quidem rex omnia ex amicorum consilio gerebat: dicens se malle ex amicorum consilio optimè regere, quàm in se solum omnem prudentiæ laudem conuertere, qua ex re affectus est, vt omnes illuc accederent, longè magis fœlices eos qui eiusmodi regi parerent, esse arbitrabantur, quàm eum ipsum qui imperabat, & tanta bona illis impartiebatur.

Seneca prauiderat Neronis in se animum, & futuram tempestatem, de quo modò dicebam: veniamque discedendi modestè admodum à Nerone postulauerat. Sed Nero blandis simulatisque verbis rem excusabat, vt arbitrum scelerum suorum prorsus perderet. Dicebat enim Seneca: Atauum quidem tuum Octauium Augustum felicissimum principem memoria teneo potestatem fecisse Caio Mecœnati, & Marco Agrippæ clarissimis & optimis viris, vt optatum ocium assequerentur: cùm alterum honorum socium, alterum maximis in rebus comitem & adiutorem habuisset, & vtrūque de se optimè meritum, amplissimis præmiis exornasset. Me quidem his adequandum minimè censeo: sed quemadmodum quæ suæ virtutis erant, illi suo principi exhibuerunt: ita ego tibi quæ potui, quæque habui, animo integro & fide summa persolui, Cui Nero, cùm secedendi veniam negaret, fallacissimis verbis responsum ad hanc sententiam reddidit: Non video, Seneca, modestiæ tuæ esse, inde laudem querere, vnde omninò infamia oriatur. His & huiusmodi frustrationibus hominem illusit, donec & imponeret vt optabat, & ad destinatum exitum perduceret.

Circumspectio est considerata omni ex parte animi ratio. Hæc in conseruandis vrbibus ac regnis magnis periculis ingruentibus maximam

laudem semper meruit. In pace siquidem ea meditatur, quæ ad civium concordiam, regis obsequium, ac benevolentiam pertinent: & ut nihil in difficultatibus rerum ac tēporum desit, prævidet. Ac sicut optimus gubernator plagas omnes cæli circumspicit, ut ad omnem vini vëtorum semper paratus sit: sic princeps circumspectus se munus contra aduersa omnia. In bello autem fortuna vim atque impetum præripit, Martis dolos cauet, vitat, intercipit, prudentium dictis auscultat, nec per temeritatem cōmittit, ut quicquam pœnitendum agatur.

Hæc virtus præcipuè cernitur, cū certamen seu bellum non æquis viribus ineundum est, sed cum potentioribus dimicandum, vbi hostium vires prælium detractando potius, quàm aperta Marte decernendo conteruntur.

Veteres poëta dicebant primam filiarum summi dei Providentiam extitisse.

Magna providentia vsi sunt Romani in re bellica, & præcipuè in horrendo Gallico tumultu, quod peregrino verbo Celticum bellum nuncuparunt: in quo senes & sacerdotes etiã in armis esse oportebat, & thesauri publici cum execratione in ærario recondabantur, ut à nullo promerentur seu vulgarentur, nisi Celtico insurgente bello. Verùm Iulius Cæsar. cū illos militibus suis permisit, Celtas à se victos asserens, urbem ab execratione liberam esse ait.

Non est quippiam quod maiorem mortalibus auctoritatem gratiamque conciliet, quam vera futurorum presagitio: qua quannus ingenij acuminis & mentis agitatione nobis infundatur, tamen doctrina & studiis disciplinarum plurimum augetur, & exercitatione maximarum rerum perficitur.

Præbuit multum auctoritatis huic arti, apud veteres Romanos Accius Navius, qui multa prædicebat. Verum Tarquinius Priscus tentandæ artis gratia hominem rogauit, num quod in præsentia cogitaret, fieri posset: tum illo respondente, etiam: Cogitabam, inquit, te hac nouacula cotem hanc præcidere. tum Accius Navius illam arreptam paruo labore quamprimum secuit, quo miraculo omnes perterriti, fidem huic arti quam maximam adhibuerunt. Hinc collegium augurum apud Romanos principio constitutum est, pro futuri prouidentia, multa in Republica ex religionis auctoritate mouebantur, sicut in Callia Druide, qui augurio & coniectura periti, futura multa prædicebant.

Nulla certè diuinitio mortalibus permissa est: sed prouidi illi ac antiqui prudentes viri, ut fidem facerent eorum quæ prædicebant, utq; sibi magis durioribus illis seculis homines ausculta- rent, simulabant se augures diuinósque esse, & numinum afflatu ea præfari, quæ acuminis ingenij, doctrina ac sapientia prædicabant.

Facetè Accius Tragedus dicebat: Nihil credo auguribus, qui aures verbis ditant alienas, suas vt auro locuplent domos.

Mithridates sicut fuit summa memoria, ita perfacili etiam docilitate omnibus in rebus, vt ad id natus esse videretur, quodcunque ageret. Sunt tamen qui dicant docilitatem & discendi facilitatem memoriae obesse. Hoc enim à natura nobis inditum putant, vt qui ingenij acumine prestant, celeriter accipiant quacunque volunt, sed illorum quamprimum obliuiscantur: qui verò tardiores sunt, cum labore perdiscant, sed diutius reminiscantur. Scripta enim in glacie, facile dilabuntur: in marmore autem, perpetuò manent.

Demosthenem scribunt historici docilitate parum valuisse, memoria autem ac diligentia plurimum. Demadem verò è contrà natura excelluisse, fuisse tamen negligentiorum. Cum enim agebat, non modò totius populi laudem, verum assensum etiam plausumque assequebatur. At postquam perorauerat, rogantibus eadem scripta edebat, quæ adeò diuersa, deterioraque esse videbantur, vt vulgò clamarent, Demadem omnes illudere, vt qui alia diceret, alia autem exhiberet: cum Demosthenes eadem ederet, quacunque ageret. Sic etiam plerisque aliis vsu venire cernimus.

Sæpè ex inimicorum incuria hostes auda-

ciam sumunt, & occasionem rei bene gerenda nanciscuntur.

Ex instituto Caesaris semper duæ legiones pro castris excubabant: & armati in rebus subitis, & improvisis confestim præsto aderant. Errata enim in bello, nec gratiam, nec veniam expectant. præsto quidem ultor adest, qui occasionem rei bene gerenda nunquam sibi eripi permittit. Quocircà omnia cavenda prævidendæque sunt, nequando si quid aduersi acciderit, dicendum sit, Non putaram: quo nihil turpius ab imperatoribus ac belli ducibus dici potest.

Cautioni de qua nunc diximus, contrariæ est temeritas, quæ quidem rationi nequaquam obtemperat: nec dictis amicorum auscultat. Et sicut illa reges ac duces omnibus mortalibus conciliat, gratosque efficit: sic hæc eosdem admodum odio inuidiaque obnoxios reddit.

Cautus admodum habitus est Sertorius, quippe qui pugnam seu bellum detrectando, Metellum superauit. Erat autem hic Metellus illustrior maiorum commendatione, quam propria virtute. Cenas enim luxu, deliciis, ac ludis, in multam noctem producebat: vanam gloriæ umbram potius quam veram laudem affectans: nec cogitabat rem seu pugnam sibi esse cum Sertorio omnium Romanorum pugnacissimo ac frugalissimo: qui Lusitanos ducebat populos fortissimos, ac in re

bellica ferocissimos.

Caius etiam Marius cautissimus fuit: quippe qui nulla hostili illecebra, nullaque provocatione à recto consilio unquam divertit. Intra vallum exercitum suum continuit, cum longè impar hostium multitudini esset, irruerant namque in Italiam Teuthonum nationes: quarum exercitus quàm numerosus fuerit, ex hoc potest iudicari. Sex enim iuges ac continuos dies longo ordine nunquam interrupto, ante eius castra transiuerant, illudentes etiam Romanos, rogabant, ecquid mandatorum ad uxores suas perferri vellent: sperare enim se quamprimum eas visuros.

Si quis causam querat, cur Galli tanto agmine in Italiam transmigrarint, audiat Plinium, optimum vetustissimarum rerum indagatorem: qui eiusmodi verba scripta reliquit: Elixo Heluetius ciuis, fabrilem ob artem Romæ commoratus, remeans in patriam, attulit caricas, vuas, oleum, & vinum optimum, unde Galli dulcedine allekti in Italiam sese effuderunt,

Viatores ac transfuge rarò vera loquuntur: sed rebus suis consulunt, & grata auditoribus semper dicere student, ut gratiori hospitio accipiantur: & sic vera falsis concinnant.

Quinetiam plerique omnes hoc ingenio sumus, ut quæ cupimus, facile credamus, & aduersa audire formidemus, sed fallaces homines semper

aliud cogitant, aliud simulant. Proinde qui vagas auditiones pro compertis seu veris habent, temerarij habendi sunt, & sæpenumerò seipfos & alios perdunt.

Hæc cautionis virtus non modò principibus ac summis viris, sed minimis etiam quibûsque necessaria est. Ad quam instructum ab ipsa natura omne animalium genus esse videmus, & in sua specie tutum: quòd quidem non solùm in magnis ac truculētis beluis cernitur, sed in parvis quoque atque inermibus animantibus.

Qui per se perfectè prudens non est, prudentis alicuius consilio parère debet.

Dolus bonus est, quando medicus curationis gratia egrotum fallit: quem tamen nequaquam decipit, sed pristinae valetudini reddere studet.

Temperantiæ munus est nihil appetere poenitendum, nulla in re metam moderationis excedere, & sub iugo rationis cupiditatem domare. Temperans igitur ille erit, quem turpitudinum ac flagitiorum pudet, quique à voluptate recedit, & in electione eiusdem non persistit: excessu non letatur, sed ad mediocritatem virtutemque quamprimùm redit.

Curare debent reges ac principes omnes, vt virtute temperantiæ in primis fulgeant, quorum vita moresque castigationes omninò esse debent: vt exemplo suo cunctos ciues seu subiectos emen-

datiores reddant. *Temperantiam* autem comitantur, *modestia*, *verecundia*, *pudor*, *abstinentia*, *castitas*, *honestas*, *moderatio*, *parcitas*, *sobrietas*, & *pudicitia*.

Modestus sepe numero habitus est Alexander. Nam cum ditiores, deliciaresque ex victoria facti milites complures in eum oblatrarent, & maledictis probrisque illum incescerent: ipse nulla iracundia excanduit, sed modeste placideque rem pertulit, asserens regium esse, eos à quibus etiam male audiant, benignitate ac liberalitate lenire. Nouerat enim nihil tam volucris esse, quam maledictum: quod quidem facile emittitur; citò excipitur, latius dissipatur: sed longè celerius obliuioni mandatur.

Modestia etiam quammaxima ostensa fuit in Mandanio Indo philosopho. Eius namque fama celebritate permotus Alexander, nuncios ad illum misit, qui rogarent ut ad se visendum accederet, pollicerenturque ei dona si proficisceretur: sin recusaret, mortem ei minitarentur.

Mandanius autem cum nuncios diligenter audiisset, eis responsum attulit: non se ab eo velle munera accipere, cui nihil satis esset: nec minas etiam pertimescere cum viuens affatim ab India nutriretur. Sin autem necaretur, ab attrita iam & carie & senio carne liberaretur. Hæc cum acerbioribus etiam verbis nūcij retulissent, risit Alexander, & philosophum non modo venia do-

nauit, verum etiam multis laudibus extulit.

Modestissimum fuit responsum Tyberij Caesaris, qui thesaurariis onerandas tributo prouincias dicentibus, & id etiam per literas suadentibus, rescripsit, boni pastoris esse tondere ouem, non autem deglubere.

Demosthenes verecūdia excitatus, hesitationē blase linguae cōiectis in os calculis emendauit, & summa vocis contentione recitans iuxta fluminis decursum, solutā reddidit: vocē quoq; quae angusta ac gracilis erat, aduersum montē ascēdēdo ac defiliendo, dū diceret, excitauit. Os etiā ad speculū domi sibi cōponebat, ne quid indecēter ageret, & ut in omnibus actionibus decorem seruaret.

Iulii Caesaris exercitum ad Cordubam contra Pompeium iuniorem perterrefactum iam, & de fuga magis quā de pugna meditantē, pudor restituit, cum milites omnes audiissent Casarem exclamantem: Hic dies mihi finis vitae erit, & militiae vestrae ultimus. Quibus dictis clypeum obuī milites arripuit, solisque hostes inuasit, locōq; pepulit ac disturbauit: & ducenta circiter tela in se missa partim audacter euitauit, partim scuto excepit: quo pudore accensi ac perciti milites, tanto impetu in hostem sunt lati, ut Pompeium cum viuerso exercitu in fugam compulerint: ducēsque eius, capta Corduba, in quam confugerant, magna ex parte caesi sunt, & eorum capita ad Casarem perlata: ipse autem

Pompeius inter dumos ac repres latitans deprehensus, caesusque est: caputque eius ad Casarem perlatum, quod quidem honestè sepeliri iussit. Bellum igitur formidolosum admodum, pudoris virtute profligatum ac confectum est: & integram victoriam Casari præbuit.

Est etiam pudor moderator verborum optimus: ut neque dicamus quæ turpia dictu sunt, neque eadem, si ab alio dicta fuerint, libèter audiamus, exemplo Socratis, qui cum quendam illoto ore loquentem audiret, caput sibi chlamyde adoperuit, donec ille perorasset. Hæc pudoris virtus etiam efficit ut turpem aut inhonestam causam sermone, aut oratione nostra non defendamus. Vera est enim Ovidij sententia, dicentis:

Causa patrocini non bona, peior erit.

Scipio maior cōtinentissimus fuit, quinūquam captivis mulieribus vspiciam illusit, aut ullam aspectui suo presentari permisit. Et cum fortè aliquādo ad eum duceretur captiva virgo admiranda pulchritudinis, eam honestè integrèque custodire iussit. cumque paulò post comperisset eam desponsatam esse cuidam Allucio principi Celtiberorum, integram intactamque sponso restituit. Cuius rei celeberrima fama causam præbuit, ut Celtiberi ultro in partes Romanorum concesserint: & quod armis Scipio assequi nequiverat, continentia rumore consecutus est.

Intemperantissima omnium foeminarum
& insatiabilis atque inexplebilis libidinis habi-
ta est Messalina Claudij principis vxor: quæ non
contenta domesticorum iuuenum multiplici tur-
ba, quos die noctûque semper admittebat, condi-
tionem à publicis lenonibus accepit, vt omnibus
vulgo potestatem sui corporis faceret, & inter
prostitutas alias se etiam prostitueret, mercedem
que turpitudinis acciperet. Sed cum audiuisset
inter plurimas meretrices vnâ esse, quæ robore
corporis ac patientia in rebus venereis reliquas
omnes præstaret: elegit cum illa certamen. Et
postquam per integrum diem integrâque no-
ctem omnibus certatim confluentibus subiissent,
defessa tandem ac deficiens peregrina illa mere-
trix cessit, vt par erat, augustæ meretrici. Qua
quidem victoria exultans, ab opere non discessit,
sed quinque & viginti viros vltra certamen in-
defessa pertulit, & lata ac victrix tanti certami-
nis ad imperatorium thalamum rediit:
Et lassata viris non exsatiata recessit,
vt satyricus noster cecinit.

Pudicitia & castitas in foeminis maxime
elucet: sine quibus nec matrimonium stabile,
nec laus vlla muliebris aut religio esse potest:
tantique in eos faciendæ sunt, vt omnium crimi-
num rea habenda sit mulier, quæ contra pudici-
tiam ac castitatem commisit.

Egregia prorsus virtus etiam in viris ha-

betur vitæ morumque castitas, & moderata quædam castigatæque consuetudo: quam non modò viri optimi laudant ac probant, verumetiam deterrimi ipsi admirantur.

Casto & castigato vitæ ordine fuit Euagoras Cyprius rex, qui quoad vixit, neminem iniuria vnquam affecit, iustumque se omnibus præbuit: amicos semper in consilium adhibuit, quanuis esset ipse prudentissimus: vitæ institutis omnibus documento esse poterat: omnia ordine modòque ab eo agebantur. Et quæ verbis promiserat, ea sic semper ex fide bona præstabat, vt neminem vnquam falleret. Non fortuna successu, sed virtute vitæ gloriabatur. Amicis gratus, & liberalis in alios: munificentia & liberalitate splendidus: vitia, voluptates, cupiditatesque omnes mira quadam castitate coërcebat. Et cum diem iam grandior natu obiisset, complures optimos filios superstites sibi reliquit. Nullum tamen priuato nomine indecorem: sed alium regni successorem, alios duces, imperatoresve, alios quasitorum regnorum compotes, filias autem reginas. Tantū valuit morum castigatio, & admirabilis ordo vitæ, vt paruum regnum propagauerit gloria, fama, opibus, ac dignitate, & posteritatem longa regnorū successione diutius illustrauerit.

Magnam moderationem ostendit Marcus Bibulus, vir summæ dignitatis. Nam cum per iniuriā duo filij adolefcētes indolis peregre regie ei casso

fuiſſent in Aegypto, & Cleopatra regina interfe-
ctores illorū per carnifices ad eum miſſiſſet, vt ex
illis vindictam ſumeret quācunque vellet, eoſdē ē
veſtigio intactos remiſit: aſſerens eiꝰſmodi vltio-
nem ad ſe non pertinere, cū ſuus eſſet hic priua-
tus dolor: ſed ad ſenatum populūꝰque Romanū.
Itaque maluit orbitatis ſua mærorem ſupprime-
re, quā immoderatus vltor videri.

Sed moderationis virtute etiam præſtitit plu-
rimum inter milites ſuos Hānibal. nam cū ex-
ercitū haberet commixtum ex Hiſpanis, Aphriis,
& Callis, variāque hominum colluſione, tanta
moderatione ac tolerantia inter omnes uſus eſt,
vt ne minima quidem militaris ſeditio in caſtris
audita vnquā fuerit. Quod mirum omnibus
videri poteſt: cū id hominum genus rixæ diſcor-
diæq; obnoxium ſit: rixque vnquam quietē ac
pacatē viuere uſpiciam poſſit.

Anaxilaus Sicilia rex omnium principum ſui
temporis moderatiſſimus habitus eſt: quæ virtus
certē magnam dum viueret omnium populorum
gratiam ei conciliauit, & poſt eiꝰ obitum ma-
ximū etiam fructam eiꝰ poſteritati attulit. Nā
cū decederet, filium impuberem regni heredem
inſtituit: cuiꝰ tutelam Michalo ſpectate fidei ſer-
uo reliquit, neque id ſine fructu. nam memoria
paternæ moderationis, & ſpes futurae probitatis
tantum proſuit, vt ciuitates omnes parēre ſeruo,
vulnerint, æquoq; animo pertulerint regni maie-

statem per seruam tātisper gubernari, donec puer ad legitimam pubertatem perueniret.

Moderatissimus vel hoc vno exemplo habitus est Philippus Macedo, magni Alexandri pater. Nam cum Methonam Mælibææ urbem oppugnaret, quam sagittarij indigenæ omnium optimi defendebant, iacta è murus sagitta, dextero oculo est priuatus: quo vulnere sicut nec in bello segnior sic nec iracundior quidem in hostes factus est: & quanuis chirurgus oculum ei cum fficulo effodisset, pacem tamen illis implorantibus æquis conditionibus dedit, & vulneris auctorem nequitiam perquisiuit, nec aduersus victos ulla in re inclementior extitit: sed moderatum ac mitem se omnibus prebuit, ac si ei nihil aduersum in ea pugna contigisset.

Marius ludibrio habitus est, quod cum grādior natus esset, septimūq; gereret cōsulatum quod nemini Romanorum (eo dempto) vnquam contigit & iam finitimus morti esset, fortunam tanquam improbā accusabat, vt qui antè moreretur, quā cōsilia & desideria sua in edificandis edibus peregisset: quæ quanuis magnifice statuta, constructæq; essent, adeo vt multorum regum ades magnificentia & splendore superarent, tamen ambitioso homini, & qui ex humili ad summum fortuna apicem peruenerat, non satis erant: utpote qui & nitidiores & opulentiores illas fieri (si foret ei vita diuturnior) speraret.

Consueuerant Corinthij & omnes ferè Asiatici fictilia vasa, quæ pulcherrima habebant, cum mortuis corporibus infodere, ducti quadam vana & stulta persuasione, futiliq; superstitione: putabant enim praesides eorum deos, quos Genios appellabant, cum illis sæpè conuiuia celebrare, cibariaque deorum ex ambrosia & nectare coccinata eis offerre.

Cato senior dicere solebat, duobus prouentibus se rem familiarem regere & augere, parsimonia scilicet, & agricultura: quarum altera fructus prebet, altera autem modum vsui adhibet. Inter multas Catonis laudes nulla gratior parsimonia pop. Romano fuit, & morum castigatione. Proinde cum omnibus magistratibus summa laude & gloria functus fuisset, à sola censura cognomentum meruit: & consulari statua donatus est, cuius inscriptio eiusmodi fuit, Rem Romanam iam prolabantem & in deterius versam, Cato Censor modestissimis institutis, optimis moribus, ac præceptis salutaribus pristinum in locum restituit.

Aesculapius fuit medicus peregrinarius, ac propè diuinus, adeò vt ab omni etiã incurabili morbo agrotos, sanos incolumesque redderet. At referunt eum ab Ioue fulmine fuisse percussum, & in inferni barathrum præcipitem datum: cuius rei causam Pindarus fuisse dicit, quòd ipse nimis improbus ac petulans in exigenda artis suæ mercede

oede extiterit, nimisque aurum & pretiosa munera concupuerit.

Præclare Anacharsis hoc dicere solebat: *Quicumque sobrius fieri vult, turpes ebriorum motus intueatur.*

Vt ebrietatis turpitudinem fugiendâ esse ostenderent Lacedæmonij, rusticos seruos multo mero ingurgitados in iuuenum conuiuia inducebant: ut cernentes adolescentes temulentorum insaniam, deformitatem, præcipitemque furorem, sobrie honesteque viuerent, & ebrietatem tanquam turpē atque abhorrendam fugerent.

Ebrietatem in maximis ac clarissimis viris adeo perosus est Solon Atheniensium legumlator, ut legem statuerit, cuius verba eiusmodi erant: Princeps si ebrius deprehendatur, morte mulctetur.

Anacharsis dicebat vitem tres vuarum species ferre: primam voluptatis, secundam ebrietatis, tertiam verò mœroris. Satis sit vinum libare, & valetudinis gratia sumere: cum turpissimū sit se mero ingurgitare, & stomachum quasi cloacâ vino abluere: quod quidem nihil aliud esse videtur, nisi se natum ad perdendum temetum hoc est vinum putare, ut veteres dicebant.

Alexandri temulentiam cum audiisset Androcydes philosophus eo tempore clarissimus, ad eum epistolam dedit: in qua ebrietatis vitium grauitè increpabat. In ea particula quedam

erant adhanc sententiam: Memento rex inclytus,
cūm vinū potas, te terræ sanguinē haurire, quod
quidem presentius atque efficacius virus est, quā
pessima herbarum omnium cicuta. Fuit autem
in Alexandro hoc turpissimū, quod post mul-
tas victorias opiparum lautūque conuiuium a-
micis compluribus suis præbuit, in quo merace po-
tationis certamē exhibuit, & palmam coronamq;
victori proposuit.

Iulius Cæsar sicut multis quoq; aliis virtutibus
emicuit, ita vini cibique abstinentissimus fuit.
Memorq; semper erat illius Socratici præcepti
quo quidē dicebat, cibos omnes potusq; vitandos
esse, qui vltrā sitim famēmve sedandam, appeti-
tum longius producerent. Sobrietatem Cæsaris
obtrectatores eius omnes atque etiam inimici ipsi
fatebantur: vnde illa Marci Catonis verba ema-
narunt: Cæsarem vnum ex omnibus ad euertendā
republicam sobrium accessisse.

Sunt qui putent Cæsarem comitiali morbo, quo
corruptus primū Cordubæ dicitur cecidisse, per
sobrietatem remedium adhibuisse: vt victus
parcite, & durissimis laboribus vigiliisque e-
uaserit.

Vespasianus quoque Cæsar parcus ac sobrius
habitus est, & ad valetudinem conseruandam
inediam vnius diei singulis quibusque mensibus
interponere solebat.

Sobrius etiam fuisse videtur Octavius Augu-

flus, quod ex hoc videri potest. Nam querentē de inopia & caritate vini populum Romanum, graui oratione coercuit: & satis prouisum esse aiebat à genero suo Agrippa perductis pluribus in urbē aquis, ne homines sitirent.

Hæc sobrietatis virtus valetudinem nostram conseruat: & vitam diuturniorem salubrioremque reddit. Quinetiam corporis animique sensus ad vltimum vsque vitæ nostræ finem perducit, integros atque incolumes. Qui verò vino ciboque se immergunt, stolidi, ignaui, obtusique sunt: rarò longevi sunt: facile agrotant: magnæ cum difficultate curantur: ac corporis viribus animique virtute quamprimum destituuntur: fiuntque deliri, & omnibus contemptui ludibrioque sunt, adeò vt necessarij ac familiares omnes eis interitum optent.

Sobrius præter reges cunctos extitit Masinissa Numidia rex, quippe qui stans semper ante tabernaculum cibum sine pulmento sumebat, cibario pane & bellariis militaribus contentus. Proinde in senectâ adeò vixit, vt post sextum & octogesimum ætatis suæ annum filium genuerit: & post nonagesimum secundum, Carthaginenses, qui contra sædus ei bellum intulerant, superauerit.

Socrates sobrietatis etiam munere per omne vitæ suæ tempus inoffensa fuit valetudine.

De regno.

Proditia tametsi in sceminis magis elucet, tamen virorum etiam virtutes plurimum accumulatur. Hæc enim ab omni libidinum iniuria eos auocat, docetque homini satis esse speciem suam seruare duce natura. Homo igitur procreandorum liberorum causa concessam Venerem non abhorreat, illecebras alias fugiat: naturali legitimoque comubio sit contentus, reliquas omnes turpitudines respuat: cui etiam modus adhibendus est, exemplo Solonis, qui per legem statuit, ut ter singulis quibusque mensibus vir uxori congregeretur.

Nulla vi tanta est (ut ait oratorum maximus) quæ non ferro aut viribus debilitari frangi que possit. Sed animum vincere, iracundiam cohibere, fortissimi viri est: quæ qui facit, non modo cum summis viris comparari potest, sed etiam similis deo habendus est.

Nulla virtus maiorem laudem & plura munera accipit, quam fortitudo, quinimo aliæ quasi immunes esse videntur. Quis ex prudentia aut temperantia munus ex publico accipit? Iustitia fere odium atque inuidiam potius contrahit, quam gratiam ac beneuolentiam. Fortitudo autem contra omnium animos atque oculos in se conuertit, noménque honestatis vel sola sibi vendicat. Quot enim munera, quot premia, quot honores à regi-

bus, imperatoribus, ducibus, ac populis, viris fortibus statuuntur? *Testes sint corona militares, hasta, torques, armilla, pedestres equestresque statuæ, trophæa, ouationes, triumphus, & alia multa, quibus viri virtute præstantes in præliis exornantur.*

Fortitudo propriè in rebus terribilibus versatur, & præsertim in bello. Et idcirco ille fortis est, qui ad honestam mortem, & ad ea omnia quæ illam repenti afferunt, promptus paratusque est, & nullo tumultu turbatur, nullaque formidine concutitur: sed ea fert ut ratio dicat, honoris decorisque gratia.

Thales Milesius interrogatus aliquando quisnam felix esset: respondit: *Qui corpore sanus sit, fortuna dives, optima patria, animo non ignavus, neque imperitus.*

Accidit sæpenumerò ut multitudo imperitia bonè de se meritos viros iniuriis quàm maximis afficiat: & ex secundis rerum flatibus cæco quodam impetu feratur. Multitudo enim omnis similitudinem quandam maris tenet: quod quidem suapte natura planum ac stabile esse videtur: sed ut venti aut aura illud cient seu commouent, ita aut tranquillum, aut procellosum erit. *Sic etiam multitudo fortunam sequitur.* nam aut inuidiæ vento concitatur, aut à factiosis ciuibus instigatur.

Ira quoque & excandescencia corporis vi-

res excitat, & animi virtutem acuit, vnde Peripatetici dixerunt fortitudinem sine ira lenitudinem esse. Nec equidem inficiari possum iram aliquando honestæ ultionis causâ extitisse: sed in rebus agendis, nisi deliberatio à ratione proficiascatur, rarò recta res aut stabilis esse poterit. Et si aliquando fortuna fauet, tandem temeritati cedit: & tunc nos ipsos increpamus per iram aut temeritatem egisse, factique pœnitet: pœnitentia tamen rem integram non reddit.

Non desunt etiam qui putent præ dolore homines fortiores fieri: vt si iniuria affecti fuerint, vulnera acceperint, rem familiarem amiserint, vel pulsati extiterint, aut simile quippiam sustinuerint. Et certè magnam vim affert dolor: quod etiam in beluis cernimus: quæ vulnerata sœuiunt, & paruulis suis orbata truculentam rabiem exercent: vt Hyrcanas tigres legimus, quæ pro sublatâ sobole tanta ferocia insaniunt, tantâq; pernicietate feruntur. Segnes sanè ac timidi præ dolore magis torpent, ignauioresque fiunt: audentes verò, fortiores. nam (vt videmus) generosi equi calcaribus excitantur, degeneres verò stimulis confossi decidunt.

Furius Camillus cum aliquando cum Posthumio dictatore contra Volscos pugnaret, graui vulnere in coxa accepto nequaquam dolori succubuit: sed ardentior factus, complures sibi obuios strauit, & victor quasi fulgur pulcherri-

num virtutis spectaculum de se præbuit. Magnus quidem vir fuit Camillus, & quasi alter Romulus habitus est. Galli Celtæ, qui primi in Romanos externa arma mouerunt, quique urbem præter capitolium captam incenderunt, à Camillo victi expulsiq; fuerunt. Et rursus cum post aliquot annos redissent, iterum ab eodem victi cesiq; extiterunt.

Antigonus Macedo bellator egregius, cum Perinthum urbem obsideret, Philippus Alexandri pater, missa in se sagitta, altero oculo captus est: quo vulnere mirum in modum excanduit: nec prius telum euelli permisit, quam hostem grauius ultus esset & sagittarium illum, à quo ictus fuerat, coram se trucidatum laceratumque videret.

Sertorius ex vulneribus quæ plurima aduersa accepit, ex effosso oculo semper ardentius ferociusque in hostem ferebatur: & ex cruore suo victoria occasionem querebat.

In strage Cannensi (qua nulla Romanis miserabilior fuit) inter occisorum cadauera, cæsis manibus, & multis vulneribus perfossus iacebat miles quidem Romanus. Ad quem exponendum impurissimus miles Numida accesserat: tum ille semimortuus, & agrè spiritum dicens, in eum insurgit, faciemque mordicus inuadit, & nasum atque auriculas rabidè abrodens, indignam quibuscunque potuit armis iniuriat.

releiscitur: hac vindicta hostili sanguine persusus, spiritum extremum exhalauit.

Attilius Iulij Caesaris miles apud Massiliam navalī prelio hostilem puppim dextera apprehendit: qua à defensore abscissa, laeva puppim apprehendit, nec antè dimicare destitit, quàm captam profundo mergeret: quibus casis trucidatisque omnibus, victor euasit.

Nec omittendus est hoc loco magnus Alexander, qui sagitta aliquando ictus, spiculum euelli iussit, ac confestim equum sibi admoueri: quo conscenso vectus est in hostem, ne obligato quidem vulnere, ac forti animo destinata virtutis officia peregit. Et cum saucium crus ex equo penderet, & exiccato cruore vulnus recrudesceret, facete ait: Nunc planè video me Iouis filium non esse. Dolorem enim sentire, nequaquam diuini hominis est.

Sed ad hanc sententiam veniendum est, homines neque per iram, neque per dolorem fortes fieri: sed similitudinem quandam ex impetu accipere, fortioresque videri dum pugnant, audaces potius & feroces, seuque dici possunt. Id enim agunt animi perturbatione perciti, non autem virtutis studio, aut vitanda turpitudinis gratia, aut quòd gloriam famamve affectent: sed sicut per iram ac vulnera vehementer dolent, sic per ultionem plurimum latantur.

Sapienter quidem apud Xenophontem rex

Assyriorum cum suos ad pugnam hortaretur, dicebat: Vesane mentis est miles ille, qui vita cupiditate ductus, se fuga permittit. Per virtutem enim salutem acquirimus, plures siquidem fugientes caduntur, quam forti animo dimicantes.

Non desuere etiam qui existimarent desperationem aliquando ex ignavis fortes viros reddere: quod & Virgilius sentire videtur, cum ait:

Vna salus victis nullam sperare salutem.

Nota est etiam sententia illa qua dicitur: *Neceffitas efficacior est omni arte: qua non modo usitata praesidia, sed etiam nova & inaudita adhibet.* Et Diodorus Siculus inquit: *Neceffitas naturam instituit, qua temporibus parens, se ad id quod vsui esse videtur, accommodat.*

Ambro num uxores legimus conuerso in fugam virorum exercitu à C. Mario ex desperatione fortissimam praebuisse operam: quippe qua gladiis & securibus armata, obuiam fugientibus viris sunt progressae: & eos magno clamore reuocantes, in suos tanquam in proditores, in alios autem tanquam in hostes suos irruebant, pariterque utrosque vlciſcebantur, inuicto animo vulnera ac mortem perferentes, & nudis manibus gladios ac clypeos Romanis eripientes.

Numantini à Romanis obſeſſi, cum fame & omnium rerum inopia ad deditionem compellerentur, seipsos per vices maluerunt trucidare, & imbellem atatem omnem ferro transfigere,

quàm clementissimo hosti cedere.

Peritia rei militaris, & tractatio vsisque armorum non modò dexteritatem quandam corporis præstat, verumetiam formidinem animi adiuuat. Multa enim quotidie in bello accidunt, qua improuisa videntur esse formidolosa, ex consuetudine autem contemnuntur.

Tyrones primis præliorum congressibus hostilium armorum fulgorem vix firma oculorum acie ferre possunt, & ad minimos quosque motus trepidi accedunt. Turbantur strepitu, tumultu, fragore, instrumentorum bellicorum ictibus: & præcipuè eorum quæ fulminum tonitruumque instar nostra secula inuenerunt: quæ firmissimos quosque muros, latissimaque moenia in rimas scissa, & ab omni structura laxata crebro pulsū decutiunt. Lapideam enim pilam peringentem & maximi ponderis emittunt, quæ turres etiam excutit: & munimenta quæque deturbat, his lapidum ballistis munitissima quæque vrbes stratis muris ac propugnaculis, expugnantur, adeò ut vix quippiam tutum à potenti exercitu inueniri possit. Milites igitur non solum consuetudine, sed etiam arte intrepidi sunt. Idcirco Iulius Caesar tyrones Romæ à peritis in re militari doceri atque exerceri voluit, non autem à magonibus, qui athletas erudiunt. In re enim bellica ingenij acumen, & animi fortitudo maximè dominatur: in certaminibus autem ludicris cor-

poris robur, & membrorum vires spectantur.

Milo tam prodigiosi roboris fuisse dicitur, ut vectum à se humeris bouem, icla nuda manus victimam fecerit: & à nemine, cum constitisset, è vestigio in quo erat, abduci potuerit. Et si malum digito teneret, nemo ei eripere posset.

Præstant tamen corporis viribus animi virtutes, & longè maioris momenti est virtutis studio pro victoriæ gloria præliari, quàm corporis robore pro paruo premio colluctari. Pelopidas Thebanus bellator peregregius habitus est, & imperator fortissimus. Is cum aliquando domo egrederetur in expeditionem cui ipse præerat, profecturus, uxorem, quam vnicè diligebat, supremè alloquens rogauit, ecquid vellet. Tum illa profusis lachrymis ait, se illum hortari atque orare, ut sibi ipsi salutis sue omni studio indulgeret. Cui ille comiter respondit: O mulier, priuati milites monendi rogandique sunt ut incolumitati sue consulant, sibi que ipsis parcant: Imperatores autem obsecrandi obtestandique sunt, ut pro omnibus excubent, omnesque saluos esse studeant.

Epaminondas Thebanorum imperator cum cerneret extremo prælio ad Mantineam hostium vires in se vnum conuersas, & aut sibi, aut exercitui esse pereundum: restitit inuictò animo, donec exercitum suum victorem reddidit. Cum autem sparo perfossus esset lethali vulnere, sensum se ad suos recepit, profligatis caesisque magna

ex parte hostibus. At postquam accepit suos victores euasisse, Satis diu vixi, inquit. Deinde spaurum quo transfixus erat, euelli iussit: quo euulso confestim exanimatus occubuit.

Magnæ virtutis exemplum præbuit Paulus consul in Cannensi clade: quanuis contra eius voluntatem, prælium initum fuisset, temeritate college sui Varronis. Veruntamen vt exercitum aliqua ex parte saluaret permetteretque suis militibus fugam, manifesta morti se obtulit: restititque forti animo, donec multi se ex cade propriuerunt. deinde multitudine hostium obrutus, cum ex vulneribus profuso sanguine defecisset, cecidit. Varro autem, qui causam calamitatis præbuerat, relicto exercitu, vt vel solus euaderet, quam celerrimè profugit, omnibusque id cernentibus ludibrio fuit: Paulus verò admirationi, adeò vt ab Hannibale ipso summis laudibus efferretur.

In bello gerendo, vt ait Isocrates, tanti faciendæ est regis fortitudo, scientiæ rei militaris coniuncta, quanti diuitiæ atque opes omnes. Nā si pecunias belli nervos esse dicimus, regem mentem ac cor belli dicere debemus: in quo quidem suscipiendo, magna consultatione opus est: non modò vt vires suas cum hostium viribus metiatur, verum vt etiam videat ne victoria plus odij atque inuidiæ sibi afferat, quam benivolentiæ ac gratiæ. Stultum quidem est pericula ac labores

subire sine spe aliqua utilitatis ac gloriæ, præsertim si aliquis iniuria afficitur. Quòd si aliquando accadat ut iniusti victoriam aliquā assequantur: ea neuiquàm solidu ac stabilis esse solet. Consuevit enim deus immortalis iis quos pro scelere ipsorum vlcisci velit, secundiores interdū res, & diuturniorem impunitatem cōcedere, quò grauius ex rerum mutatione doleant: qua sententia sæpenumerò Iulius Cæsar nitebatur.

Intelligat rex non illam animi virilis magnitudinem laudari, quæ ardua quæq; ac difficilia suscipiat, sed eam quæ ratione ac consilio suscepta, omnia forti deinde ac constanti animo perficiat. Facile enim succumbunt quicūque præter vires suas onera sustinent, satiusque esset paruum regnum cum virtute ac ratione quiete regere, quam vel maximum cum metu atque periculis iniuste tenere.

Beatum profecto eum regem esse dicimus, quò presenti fortuna contentus, nihil vltius immoderate appetit. Lacedæmonij cū terra marique vniuersæ Græciæ imperarent, tanta dominandi cupiditate flagrabant, ut Asiam omnem suo imperio subigere affectarent. Qua ex re tantum inuidiæ atque odij contraxerunt, ut & imperiū, & propriam libertatem amiserint. Et idcirco rex ipse potius debet proprium regnum seruare, quàm alienum inuadere.

Multi haud dubiè inuenti sunt, qui dum a-

liena occupare student, sua amittunt. Testes sunt Carthaginenses, qui si conuentis conditionibus apud Aegades stetissent, neque Hannibalem cum terrestri naualique exercitu in Italiam vè Romam inuaderet misissent: neq; vidissent Carthaginem obsessam, expugnatam, direptam & demum igne ferroque euersam.

Athenienses quoque nimis affectati imperij pœnas dederunt. omnia enim Græciæ regna velut ad extinguendum commune incendium contra eos coniurauerunt. qua ex re ad tantam inopiam ex variis cladibus peruenerunt, vt consumpta militari atate, peregrinus ciuitatem, seruis libertatem, damnatis impunitatem dederint. Et cùm victi omninò extitissent, diu inter Græcos deliberatum est an delendum Atheniensium nomen esset, & vrbs incendio consumenda, ac funditus euertenda foret. Cui quidem sententiæ restiterunt, Spartani, asserentes se nequiquàm perpeti posse, vt ex duobus Græciæ oculis alter erueretur. Pacem itaque petentibus illis æquis conditionibus permiserunt.

Epaminundas cùm apud Mantineam lethali vulnere traiectus esset, quasiu diligerenter an scutum amisisset, quod quidē cùm familiaris eius sibi attulissent, amplexatus est quasi sociū laborum suorum. Tunc haud mæsto pectore interiit, vt qui vitam æquiore animo amitteret, cùm clypeū etiam pro quo sollicitus fuerat, seruasset?

Cauendi cura & studiū regi vel imperatori perquā necessarium est. Philippus enim Macedo magni Alexandri pater, hac cauendi arte insignis habitus est. gaudebat enim longē magis decepto per dolum hoste, quā aperto Marte superato: ut qui diceret victoriam per dolum ac calliditatem siue suorum cade semper esse: illam autem quæ collatis signis accideret, nunquā sine cruore ac strage.

Fabius Maximus corona graminea donatus est ab vniuersa Italia: quandoquidem non pugnando, sed cauendo rem Romanam restituisset: & exercitum sibi creditum conseruasset.

Pelopidas Thebanus, & Marcus Marcellus pugnaciores quā consultiores habiti sunt: & cum freti viribus potius quā consilio ferrentur, ambo temerē ceciderunt. Vera est enim Crispi Salustij historica sententia, dicentis, difficile in primis esse quenquam in bello strenuissimū, & etiam consilio optimum inuenire.

Alexander animi magnitudine excellentior patre extitit: proinde alia vincendi ratione utebatur, quā pater. Bella enim semper aperta Marte gerebat. Philippus autem ex insidiis ac dolis omnia tractabat: & deceptis semper hostibus gaudebat, filius autem manifesto certamine superatis. Astu ac arte pater imperij orbis terrarum fundamenta iecit, filius autem claris apertisque præliis rem effecit, & confecisset for-

sitan, nisi in medio victoriarum cursu & primo
ætatis flore concidisset.

Sui generis magnanimitatem efferebāt Hel-
uetiorum legati ad Cæsarem missi: cū dicerent
ita se à parentibus maioribusque suis institutos
fuisse, vt magis virtute quàm dolo contenderent,
aut insidiis niteretur. Vnde non solū Heluetios,
verum etiam Gallos omnes Cæsar laudabat: quos
affirmabat esse homines apertos, & minime insi-
diosos: qui virtute non dolo decernerent.

Magnanimus iniuriarum quamprimum obli-
uiscitur, nisi eas subito vlciscatur: quæ virtus in
Cæsare plurimum illuxit. omnia enim memoria
tenaciter cū teneret, iniuriarum solummodò
quamprimum obliuiscatur nisi subito vlci-
feretur.

Dionysius Syracusanus cū Platonem ho-
spitem contumeliosè malèque habitum dimitte-
ret, ait illi: O quàm multa in nos probra, cū
fueris cum æqualibus & discipulis tuis, iacta-
bis: Tum Plato: Absit, inquit, in academia tan-
tum sit ocij à sapientiæ studiis, vt malè etiam di-
cendi locus relinquatur.

Mori præstat quàm precario imperare, Ill e
autem precario imperat, qui virtute magnani-
mitatis caret, quique animum contrahit, & di-
uerso in rebus arduis cogitationum flumine ob-
ruitur nihil ex suo consilio deliberat, sed ex alie-
no semper pendet, & ad omnem tenuissimū spiri-

tus au-

tus auram flectitur: vel paucis hominibus se credit, quorum arbitrio omnia permittit, adeò ut ex eorum commentario imperium gerat, reliquis autem neutiquàm auscultet.

Imperator Galbæ exitio fuit, quòd triumphatorum arbitrio, quos assiduo contubernio semper secum habebat, regebatur: quibus se tantum permiserat, abutendumque tradiderat, ut vix sibi ipsi constaret, & ex illorum sententia semper penderet. Horum primus erat Quinius dispensator pecuniæ, qui præsentis fortuna sine discrimine aliquo implebatur, & optimè instituta à Galbæ evertēbat: quæ quidem res non modò odij causa extitit, sed exitij ac cadis. Omnia enim imperatori imputabantur.

Atossa Cyri filia, ut scribit Herodotus, cum cerneret Darium, cui nupta erat, molliter ac submissè imperare, dum in cubiculo cum eo esset remotis arbitris, his propè verbis allocuta est: Mi rex, cum tantum opum ac copiarum habeas, cur resides, nihilque dignum tanto rege moliris: nullam neque gentem neque potentiam Persarum addis imperio? Nunc autem aliquod opus edas, quoad in ætate es iuuenili. Adolescente enim corpore, ingenium pariter ac vires adulescunt: senescente autem, consenescent. tunc etiam virtus ad res omnes elanguescit. Puduit itaque virum ignavia à muliere increpari, & confestim de bello Græcis inferendo meditari incepit.

esto dūm la repa am d'p'p'p'

Iſocrates regi ſuo præcipit, vt magno ac præſtanti animo quacunque ab eo agenda eſſent, agat: nihil ſtudij, nihilque curæ ac laboris prætermittat: vt quanto opibus ac potentia alios præſtat, tanto dignitate, virtute, ac animi excellentia omnes antecellat.

Columella Agricola dicebat: Nihil agendo, homines malè agere diſcunt.

Nero imperator ad ſcuitiam temeritatẽque natus, tantam ex perpetuo rerum ſucceſſu fiduciam conceperat, vt cum naufragio pretioſiſſimas quaſdam res amiſſiſſet, non dubitaret magna cum fiducia inter multos dicere, Piſces eas omnes ad me referent.

Plutarchus vir doctiſſimus ſcripſit Aegyptium quendam philoſophum Antonio comitem fuiſſe: qui diuerſas hominum naturas, ac diuerſa fata ſeu diſpoſitiones ex ſolo aspectu cognoſcere profitebatur. Is Antonio dicebat eius fortunam ſplendidam eſſe: cum tamen hortabatur, vt Octauio ſe non conferret, quando eius genius illius genium formidaret, huius rei fidem ex hoc faciebat, quòd cum inter ſe talis & teſſeris luderent, ſemper victor euaderet Octauius: & cum pugnacibus gallis, coturnicibus, aut ortigibus decernerent, ſemper dimiſſæ ab Antonio ſuccumberent. Quo quidem exemplo docemur veteres opinatos fuiſſe præſtantiorem intelligentiam, ac clariorem natiuitatis genium, viſque

comitem diuinitus illis dari, qui regnaturi essent, quàm illis qui succubaturi forent, vel priuatam vitam victuri.

Scipio Nasica, vir bonus cognominatus, obstrepente populo in caritate annonæ, exclamauit: Tacete, queso, Quirites, plus enim ego quàm vos quid Reipublicæ expediat intelligo. cuius auctoritatem omnes veriti, tacito silentio quieuerunt.

Nec iniquo animo tulit Iulius Cæsar cùm in poëtarum collegium accessisset, quòd Accius poëta ei non assurrexerit, nouit cùm illum non contemptu id egisse maiestatis, sed fiducia quadam suiipsius, qua putabat se in poëtarum studiis antecellere.

Magna fiducia aliquando in Alexandrum usus est Appelles pictor eximius. Nam cùm sæpè ad eius officinam accederet, plurimæque de pictura imperitè diceret: artifex ei silentium committer indicebat, rideri enim eum aiebat à pueris qui colores tererent. Ferebat ea Alexander a quo animo, tantum auctoritatis ac iuris huic pictori tribuebat.

Cæsari exitium prædixerunt multi, & ut custodes corpori suo adhiberet, multi eū orabant, operamque suam vltro pollicebantur. ipse autem respondebat, miserum esse principem illum, qui à satellitibus custodiretur, cuius deinde exitus planè edocuit fatum facilius prævideri, quàm

vitari posse. Proinde hostium, & omnium quæ potentia aut audacia formidandi sunt, manus observare debet qui imperat: & fidem reconciliata gratia suspectam habere. Iniuria enim vulnus altius penetrat, quàm beneficii gratia.

Honoris ac gratia memoria citò excidit: damni autem atque iniuria dolor diutius permanet. Videat itaque rex cui se credat, & ei quem laferit, nunquàm se permittat, reconciliata enim amicitia fides lubrica semper atque infirma haberi solet. Libata pocula à fidelissimis ministris hauriat. cibum quoque exploratum diligenter, pręgustatumque semper à pluribus accipiat. Nullum locum, nullam regionem, nullam assinitatem, nullamque necessitudinem satis tutam esse à veneno putet. Virus enim ac toxicum vix unquàm nisi à familiaribus miscetur.

Consolationis sermones prudenter adhibendi sunt mœstis & infirmis: & mollitie ac misericordia aliqua conspergendi, ut iucundi esse videantur, & ab illius mente non omnino abhorreant. Optimi quidem medici est, quandoque minimam cibi indulgentiam aegrotis permittere, quò facilius quæ salutaria sunt accipiat, celeriusque sanetur.

Caius Marius varicosus erat, & id iniquo ferebat animo: sed ut sanaretur, secundum crura medico præbuit: & non modò non ingemuit, vocemve aut clamorem dedit, verùm immotus ste-

et: ac si non crux, sed lignum alicui fabro dolandum præbuisset.

Videmus nonnullos fortes in bello, qui deinde in doloribus corporis inconstantes sunt. Calli enim pugnacissimi sunt, molliter tamen agrotant & parvo dolore muliebriter languescunt. Craci autem contrà: ignavi enim sunt in bello, in lectulis autem suis constanter agrotant.

Caius Marius militares imperatorisq; labores magna tolerantia pertulit. Cibarium enim panem cum militibus semper comedebat. In solo nihil præter ceteros sibi subternens iacebat: vallo, fossa, aggeribus, machinisque, & reliquis laboribus pariter cum gregariis militibus insudabat. Quibus ex rebus, militum primum sibi benevolentiam conciliauit: deinde famam per omnem Lybiam adeò auxit, ut omnes vulgò dicerent, finem nunquam habitura bella in barbaros, nisi Caius Marius exercitui præficeretur.

Patientissimus laboris etiam fuit Sertorius. famem enim, sitim, hyemem, æstum, pulverem, & alia incommoda militaria facile honoris decorisq; gratia tolerabat. Quibus ex rebus Celtiberi homines fortes ac pugnaces illum cunctis aliis ducibus præferebant, & alterum Hannibalem audacia & promptitudine vulgò esse dicebant. Qui quidem Hannibal laborum tolerantissimus præter ceteros alios summos duces

atque imperatores habitus est: cuius corpus, ut
Linus refert, nullo labore fatigari, aut animus
vinci poterat. Multi illum sæpe militari sagulo
opertum humi iacentem inter custodias statio-
nesque militum conspexerunt.

Fabius Maximus hac virtute etiam præsti-
tit, & præcipuè in tolerandis aduersis hominum
moribus. Proinde sæpe dicebat, oportere eum quò
aliis imperat, non verbis verberibusve scire:
sed tolerando mulcendoque homines in suam sen-
tentiam pellicere. absurdum videri asserens,
cùm cernamus feras cibo & blanditiis cicures
ac mansuetas fieri, & canes atque equos dili-
gentia, victu, & familiaritate potius quàm
verberibus & catenis mansuescere: sperare ho-
mines sententia mollire, cùm per patientiam ac
tolerantiam redigantur.

Iniquum habebatur apud Romanos, non
modò liberos, sed seruos & ancillas etiam malè
habere, seu malè tractare, atque in illos nimium
seuire. Optimum populi Romani fauorem hau-
sit Adrianus Caesar, quùm Vmbriam matro-
nam in quinquennium relegauit, quòd ex leuif-
simis causis ancillas suas atrocissimè tractasset.
Et Iupiter populo Romano succensuisse credi-
tur, quòd T. Latinus seruum suum crudeliter
verberatum, patibuloq; constrictum ante specta-
culi cõmissionem per circum egerit. Proinde opus
fuit ad propiciandum deum. ex senatusconsulta

ludos instaurare, & diem unum Circensibus addere, ut facinus illud expiaretur.

Pyrhum Molossorum regem amplissimis laudibus omnes scriptores efferunt, regibusque eum præferunt: unum tamen ei defuisse fatentur, quod parum stabilis firmique consilij fuerit. Proinde egregius in acquirendo erat, in conseruando autem minus idoneus habebatur. Et hoc quidem instabilitati eius tribuendum putabant: ut qui noua semper bella adnectens, quacunque quaesierat, spe eorum quæ nondum possidebat, amitteret. Quem Antigonus rex aleatori similem esse dicebat: qui spe futuri lucri proprias opes prodigit: nec unquam contentus est eo quod in alea vicerit: sed quacunque collusoribus supersant, magna auuiditate cupit: inque ea relictis omnibus solum inhians, quacunque antè quaesierat, profundit,

EX LIBRO OCTAVO DE

Regno, & Regnis institutione.

Videat in primis rex sollicitè, ut optimos viros magistratibus præficiat. Tales enim principes habentur, quales sunt illi qui eorum vices gerunt.

Naturæ suæ morbum indicabat Vespasianus Cæsar, cum rapacissimū quemq; ad amplissima munera magnosq; magistratus promouebat: quo locupletiores factos, deinde maiore pecunia emungere atq; exhaustire posset. Iure igitur vulgò dice-

bant, Vespasianum amicis pro spongiis uti: ut quos siccos madefaceret, turgidos verò exprimeret.

Cretenses cum populos aliquos diris execrationibus deuoueant, semper imprecabantur ut mala consuetudo eorum vrbes inuaderet. Lycurgus autem magis oportere dicebat custodire ne vrbs improbus moribus & consuetudinibus compleretur, quam morbidis contagiosisq; corporibus extrinsecus venientibus ne inficeretur.

Magistratus seu iudices eligendi sunt quibus non census aut genus, sed sola virtus suffragari debet. Genus enim sine moribus, superbiam & ignauiam: opulentia verò sine virtute, insolentiam, improbitatemque pariunt. Renatores enim & equites, non canis aut equi sobol. in quærunt, sed canem atque equum celeritate ac ferocitate eligunt.

Errabit igitur rex, si magistratui aliquem præfecerit, quem non diligenter prius inuestigauerit, quibus moribus quibusve virtutibus præditus sit, sed hæc fecerit fretus memoria generis ac parentum illius. Rectè Lacedæmonij degeneres homines omni probro, omni que ignominia infestabantur, & præcipuè eos qui hebetes ingenio, nec reddenda, nec accipiendæ rationis capaces erant.

Contenti sint reges ac principes legibus Romanorum, & eorum civili sapientia: qui tot seculis vniuerso terrarum orbi morum ac civilis

vite præcepta præscripserunt, nec vlla per omnem ævum mortalium leges diutius permanserunt. Quocircà eas sempiternas fore sperare possumus, aut cum vniuerso terrarum orbe perituras.

Homo innocens, non legem, non testem, non accusatorem, non delatorem, non iudicem, non vindicem formidat. Nemini obnoxius est, nemini paret, nisi legitimè imperanti, iustaque & honesta iubenti. Nulla tutela, nullis armis, nullòque defensore eget innocens: nec sibi, nec alteri nocet. Vitia enim declinat, virtutem autem complectitur: & sic vitam prudentia & consilio instituit, vt neque peccet, neque iniuriam alicui inferat.

Ille sibi iniuriam inferre dicitur, qui libidinibus illectus, bona animi perdit, nullis bonarum artium studiis indulget. Ignavia socordiaque deditus, aut inter oscitantes degit, aut in ganeis, popinis lustrisque latitat: omnesque impuritates in se admittens crapulam exhalat, vinum euomit, & reliqua omnia agit quæ libero homine indigna sunt. Hæc & his similia qui facit sibi ipsi nocet, iniuriusque est: aliis etiam exemplo ac contagione obest. Ille autem iniuriam alteri facit, qui hominem cedit, pulsat, violat, conuitio obiurgat, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam inficit.

Naturæ munus est, vt leo in leonem non seuiat, non pardus in pardum, nec draco in draco-

nem: sed quæq; animalia in suo genere congregantur, dimicantque communibus viribus contra dissimilia. *Homini* verò semper insidia & complura ab homine mala imminet, adeò ut solus ex omnibus animalibus in suo genere tutus esse non possit. Vnde verum est illud *Aristotelis* oraculum, cum ait: vt optimum animalium est homo, cum rationi paret: sic deterrimum, cum rationi non obsequitur.

a. Alcibiades optimus artifex conciliandarum amicitiarum habitus est, non autem seruandarum. Tegebat enim vitia sua lepôris atque eloquentiæ clypeo: quæ deinde cum apparebant, amorem ac beneuolentiam in odium maleuolentiâque conuertebat.

Amicitia quæ virtute nititur, nulla locorum intercapedine obliteratur, nulla temporis diuturnitate senescit, nulla taciturnitate minuitur, nulla suspitione aut noua beneuolentia dirimitur.

-s. Omnes qui imperant, monendi sunt vt ab omni humano sanguine abstineant: sed præcipuè, ne suorum sanguine manus polluant. Multi tamen non solum externorum, sed etiam Romanorum imperatorum, seuitiam immanitatemque in suos exercuerunt, & ex parua suspitione homines sanguine & genere se contingentes peremerunt.

Caius Caligula naturam seuam ac sanguinariam habuit, adeò vt ne adolescens quidem

prohiberi unquam potuerit, quin pœnis eorum qui ad supplicia ducebantur, semper cupidissimè interesset.

no.

Magnum beneuolentiæ vinculum est eiusdem cœli aërisq; spiritum haurire, eiusdem terre fructibus atque alimentis vesci: eandem potare aquam: ab eisdem præceptoribus erudiri: eundem sermonem audire, ac reddere: eisdem artibus ac studiis consuescere: eisdem lusionibus oblectari: eisdem mœnibus monumentisque asseruari, legibus gubernari: eisdem sacris initiari, eadem religione teneri.

Theopompus Lacedæmoniorum rex, roganti cuidam quo pacto regnum stabile futurum esset, respondit: Si reges voluntates suas cum amicis communicent: & ciuibus nullam iniuriam afferri permittant,

m.

In bello regem socialem esse oportet: ut singulis quibuscq; societatibus militaribus non solum intersit, verum etiã præsit. Et comessationes sodalitatesq; aliquando non fastidiat, quò gratior omnibus fiat. Nulla quidem vox incundior in exercitu atque in omni re militari auditur, quàm cùm rex aut imperator, aut dux belli cunctos in bello blando verbo commilitones appellat.

Nulla disciplina aut exercitatio regi aut imperatori magis vilis ac necessaria habetur, quàm rei militaris, ac bellica: cui longè tutius confidere debet, quàm omnibus opulentis ac co-

VL piis. Rex enim qui ocio gaudet, & armorum strepitum ac laborem exhorret, fortunam suam ut in consilio habeat oportet, quæ ei caueat, polliceaturque perpetuam pacem. Sed si vir esse volet, & dignitatem suam tueri, ac postero ab imperij successione non defraudare, clarissimorum virorum gesta imitabitur: & illorum præcipue gloriam ac famam insequetur, quorum laus vniuersis populis ac gentibus celebretur, & nullo auro obscuratur, sed sempiterna ac diuina sit.

Alexander Macedo præstantiores quosq; ex militia sua adeò dilexit, ut ad parem sui vsque splendorem extulerit & vix ab eo vestitu & armis dignoscerentur. Hephæstiona tamen & Craterum præter ceteros omnes amauit, Cratissimumque ei fuisse scribunt errorem matris Darij. Nam cum in custodia teneretur, ad eam visendam ac salutandam comiter accessit Alexander. Præibant autem illum ut moris est, nonnulli ex familiaribus, inter quos erat Hephæstion, graui incessu, & purpurea veste conspicuus, illa quæ regem ignorabat, ante Hephæstionæ, quem regem putabat, procubuit. Dicentibus deinde satellitibus illum non esse regem, sed eum qui sequeretur, erubuit mulier, & veniam suppliciter orabat. Tum leniter arridens Alexander, ait sibi iucundissimum esse, ut amici sui pro regibus saluarentur.

N. Iulius Caesar mira quoque beneuolentia mi-
 lites suos complexus est, eos nāque honore, pra-
 miis atque omni liberalitatis genere adeo affe-
 cit, ut omnes intelligere possent ipsum diuitias
 non voluptatis aut amplitudinis gratia bello cu-
 mulare velle: sed ut illis vteretur ad communem
 militum vtilitatem, & ad pramia virorum for-
 tium. Tunc enim opulentiorē se fieri putabat,
 cum diuitias inter milites pro eorum virtute par-
 tiebatur. Quinetiam eos tanta pietate ample-
 ctēbatur, ut audita clade Tituriana, barbaram
 submiserit & capillum: nec antē dempsit, quā-
 illam atrociter vindicauerit.

Gratus fuit hospitibus suis Iulius Caesar, &
 prater ceteros imperatores omnes hospitalia iu-
 ra seruauit, non modò in rebus maximis, verū
 etiam in minimis: ut ex hoc exemplo patere po-
 test. Cēnabat aliquando Mediolani apud ho-
 spitem quendam suum Valerium Leonem nomi-
 ne: & cum ei asparagos apponeret, illos non
 oleo, sed vnguento quodam perfuderat. Caesar
 tamen dissimulans, ne hospitem perturbaret,
 nihilominus comedebat. Sodales verò reliqui
 stomacho commoti, illos respuebant, hospitem-
 que increpabant, & grauib; obiurgabant ver-
 bis, Tum Caesar: Abstineat, inquit, qui non
 probat. rusticus est enim, qui hanc rusticita-
 tem perferre nequit. Quibus ex verbis docuit
 Caesar, lenia amicorum hospitūque peccata fe-

renda, ac non culpanda esse.

Apelles cum Protogenis pictoris eo tempore peregregij hospitalitatem optaret, Rhodum ubi ille agebat, perrexit: & confestim ad illius officinam properauit. aberat tunc ille relictâ anicula quadam, quæ tabulam ingentis magnitudinis picturæ paratam asseruabat. Tum Apelles arrepto peniculo clâm vetula, lineam duxit à summo ad imum vsque per tabulam miræ tenuitatis: abîtq; reuerso quamprimum Protogeni, peregrini aduentum, qui eum querebat, anus nunciat. Tum lineam fortè conspicatus, Apellem ex solertia venisse cognouit. Nouerat enim in alium quempiam tanti acuminis opus neutiquâm cadere. Tunc ducta tenuiore ex alio quodam colore linea, discessit Protogenes. Rediit interea Apelles: & vinctus erubescens, tertio colore lineas per transversum secuit, nullum relinquens amplius subtilitati locum. At Protogenes victum se confessus, Apellem magna diligentia perquisiuit: quem tandem inuentum, hilari vultu ac grato incundoque hospitio accepit. Hæc autem tabula Remam perlata est, & magna admiratione spectata: in qua tres tantum lineæ cernebantur, præ nimia tenuitate aciem oculorum fugientes: quæ gratiores idèo erant, quòd duorum eximiorum artificum hospitalitatem testabantur.

Octavius Augustus, victo atque ad mor-

tem compulso Antonio, in Alexandriam urbem opulentissimam intrauit, in qua multa insolentius egit, ut à victoribus plerumque fieri solet. Magna tamen benevolentia complexus est Arium philosophum, fama inter Alexandrinos tunc celeberrimum, ille victoris animum blandis rationibus mulcebat, hortabaturque ut modestè ac clementer secunda fortuna vteretur, & pro multorum salute deprecabatur. Aderat autem Sostratus orator, ad dicendum ex tempore disertissimus: cui Octavius propter procacis lingua petulantiam, morumque peruersitatem, male conciliatus esse videbatur, & iam eum aspectu suo toruo intuitu abegerat. Sostratus supplicium aut mortem sibi imminere formidans, mutata veste barbam & capillum reorum more submiserat, & Arium philosophum quocunque incedebat, sequebatur, versiculumque illum crebris sermonibus vsurpabat: Docti doctos seruabunt, si docti erunt. Hunc cum sepius audiuiſſet Octavius, Sostratum ab omni metu, omniq; iniuria liberum esse iussit: neque id egit ut saluti illius consuleret, sed ut Arium ab eiusmodi inuidia liberaret.

Non dissimilem modestiam ostendit Antonius. Caesar cognomento Pius. Nam cum domum omuli diuitis ac fortunati hominis intrasset, ac inspexisset porphyretici marmoris columnas ibidem existentes, rogauit vnde illæ

aduecta essent. Tum Omulus commotior moro-
siorque factus, horridiore vultu ac voce ait:
Cum alienam domum ingrederis, mutus ac sur-
dus esto. Tulit amici mores, a quo animo clemens
ac placidus imperator, qui tante virtutis fuit,
ut iure optimo cum Numa Pompilio ab optimis
civibus compararetur.

Hospites recipere seu accipere, non omnium
civium, sed diuitum illustriumque virorum of-
ficium est. Indiget enim hospitalitas ingentis
sumptu, magno splendore, lauta supellectile, cla-
rissimis ac amplissimis aedibus, & eleganti ni-
tidaque familia.

Carthago opulentissima quondam omnium
penè urbium extitit, cuius imperium quotidie
augebatur terra marique: & iam Hispaniam
Siciliam, & maximam Italia partem subege-
rat, compuleratque Romanos ut iam pro mœ-
nibus tuendis solliciti essent. Verùm tot rebus se-
cundis confluentibus intestina discordia ac sedi-
tio adeo civium animos peruasit, ut paruo tem-
pore non modò spem imperij totius orbis terra-
rum, & quacūq; tot praelijs adepta fuerat ami-
serit, sed propriam etiam libertatem: compul-
saque tandem est ei populo servire, cui omnium
iudicio imperasset.

Nihil iniquius tulit Romanus populus cū
à seivissimo imperatore Domitiano gubernaretur,
quàm quòd pro eodem crimine deprehensi
pauperes

pauperes capitali supplicio damnarentur, opulentiores verò ac diuites, qui etiam authores dire facinoris extitissent, pecunia mulctati, vel exuitò patrimonii absoluerentur.

Homo videtur ad dei contemplationem natus esse: quod & forma corporis indicat, & mēt ipsa diuinorum compos ac particeps: quæ semper vigilat, nunquàm quiescit, cognitione meditationeque humanarum diuinarumque rerum alitur: fistura prudenti quadam coniectura assequitur, & ex diuina illa participatione: nonnunquam presagire videtur, & ea sæpenumerò inuenit, quæ a nullo unquam didicit, adeò ut clare iudicare possimus, mentem nostram diuinam habere originem.

Qui deum ignorat, seipsum profectò nescit. n.
Hoc quidem docere videtur diuinum illud oraculum, quod pro foribus Delphici templi scriptum fuit: Nosce teipsum quo præcipitur ut diuinitatem, quæ in nobis est, dignoscamus: ex cuius agnitione deum optimum maximum, optificem, architectum, effectoremque rerum omnium mente & animo facile cernemus, & cum omni pietate venerabimur, colemus, atque adorabimus. Qui cum omnia mortalibus bona affatim tribuat, nihil aliud à nobis exigit, nisi ut innocentiam seruemus, pietatem iustitiàmque colamus: & neque ingrati in ipsum, neque inhumani in genus nostrum vlla ex parte simus. Nec

putemus nos scelera, flagitia atque impietates nostras auro, argento, thurere posse expiare: sed sola innocentia animique sinceritate purgare. Impia enim & detestabilis omnino est eorum sententia, qui deum inexorabilem esse dicunt, immutabilisque sententia: cum re vera perfacilis sit deus, atque exorabilis, & pro optimis actionibus, proque benemeritis duriores sententiam mutet, & precibus ac supplicationibus ut Homerus testatur, oblectetur.

Brennus Callorum dux cum Macedones magno prelio superasset, inani ac futili gloria elatus, templum etiam Delphici Apollinis aggredi conatus est, cauillatusque leuiter in numen dicebat deum diuitem atque opulentum esse, proinde oportere eum bona hominibus elargiri, quibus ipse nequaquam indigeret. Sed cum impium facinus inchoaret, subito terremotu Galli omnes repente in terram prostrati sunt: & quanuis neminem contra se armatum cernerent, multis tamen vulneribus trucidabantur. inter hæc tempestas quammaxima inhorruit grandine ac pluuia commixta, quæ impios sacrilegosque omnes consumpsit. Dux tanti sceleris Brennus cum dolorem vulnerum ferre nequiret, seipsum pugione traiecit. Quinetiam hoc memorie proditum est, nullum ex tanto exercitu incolumem euasisse.

Sextus Pompeius navali prelio ex Sicilia

ab Octauio Augusto pulsus, ad Lacinias arces delatus est: ibique templum Iunonis vetustate ac religione sanctissimum, & regum, ducum, principum, populorumque amplissimis donis opulentissimum, militibus suis praeuit diripiendum. Ex quo quidem sacrilegio miserabiles calamitates pertulit. Nam deinceps semper continuis periculis iactatus est, & diuersis casibus vexatus. Demum autem à Marci Antonij militibus victus ac mancipatus est, & ad Titium Antonij praefectum ductus, impio sanguine poenas commissi sceleris dedit.

Ceteræ piissimi olim omnium mortalium habiti sunt, ut qui optimè ac sanctissimè de immortali deo sentirent. complures enim eorum, animas dicebant sempiternas quæ etiam post corporis obitum ad beatiorē vitam transirent: quæ ex re longè melius esse arbitrantur mori quàm viuere: proinde puerperia lugebant, funera autem lusu ac festo cantu celebrabant.

Marcus Crassus omni vita sua nunquàm ridere visus est: proinde irrisibilis dicebatur.

Sunt quidam homines, qui animi rigore iuueniq; toruitate immites, inflexibiles, inexorabilesque esse videntur: & id quidem ex habitu corporis ostendunt. Proterui etenim sunt, luridi, macilenti, morosi, difficiles, anxij, taciti, solinga: & atra bili semper exuberant: qualis fuit Marcus Crassus, pater eius Crassi, qui cum ex-

exercitu apud Parthos interit : qui, vt dictum est, nunquam ridere visus est.

n. Humanitatem conseruare debemus, si homines rectè nuncupari volumus. Homo enim qui natura obsequitur, homini nullo pacto nocere potest. Natura enim hoc nobis præscribit, vt homo homini semper profit. Quæ virtus tanti fuit, vt deo digna esse videretur.

Ingenai omnino animi est, homines adiuuare: eisque quibuscunque in rebus possumus, prodesse atque opitulari. Qui enim beneficium dant, deum imitari videntur, qui semper omnibus prodest.

n. Quanto opulentiores sunt homines, tanto pluribus prodesse possunt. Opes enim priuatorum tenues sunt: & non nisi in paucos, etiam si velent, humaniore quadam benignitate uti possunt, vt in his rebus, quæ dando non minuantur, res sunt scientiarum thesauri.

Licurgus vt ciues suos ad humanitatem instrueret, ipse eos assuefecit, vt neque optarent, neque ex parte scirent seorsum priuatimque vivere: sed veluti apes omnes ad rem communem conuerterentur, semperque circa regem versarentur. Dicebat etiam Scipio se malle ciuē vnum seruare, quàm mille hostes perdere. Nec minus fuit responsum illud Alexandri ad Darij nuncios, qui ei gratias agebāt, quòd tam clementer, tam castè atque humanè se gessisset in coniugem

ac filios eius, quos captiuos habuerat. At enim nunciis: Nunciate Dario, omnia quæ liberaliter atque clementer egi, non amicitia eius me tribuisse, sed natura mea. bellum enim cum captiuis ac feminis gerere non soleo, armatus sit oportet quem oderim.

Cato senior magnam apud Romanos sapientia laudem habuit. Quidam verò obrectatores atque amuli eius dicebāt illum quibusdam in rebus inhumanum esse: & præcipuè in domesticis institutis eum carpebant: in quibus humanitatis oblitus esse videbatur, ut fieri solet in rebus prosperis, Consensum enim benevolentiam, ac concordiam seruorum, liberorum, & reliquorum familiarium inter se, in primis odio suspicionisq; habebat: proinde illorum discordia ac similitudine plurimum latabatur: ex qua dicebat longè melius rei familiari ac domestica consultum iri, quàm si omnes inter se optimè congruerent. Familia enim concordiam, conspirationem in patrem familiars esse arbitrabatur: satiusque esse dicebat, ut quisque amulos veritus, delatorem formidaret. Servos deinde senio affectos, aut aliqua ex parte debiliores imbecillioresque factos quamprimùm venundari iubebat, ac si muta essent animalia.

Sed nature atque humanitatis ratio est habenda, ut sublata etiam utilitate, humanitatis clementiaq; officia eisdem exhibeamus, cum om-

nes paulò hum.iores viri ex humana quadam
vbertate, equis etiam ac canibus senio confectis
non modò pabulum ac cibum, verùm etiã quan-
dam senectutis indulgentiam præbuerint. Inde-
corum indignumque esse videtur, vt seruis aliis-
que animalibus veluti calceis utamur, quos abii-
cimus postquàm vsu fracti atque attriti sunt,
nobisque nihil prosunt. Clarus atque illustris
vir apud Athenienses & in omni Græcia habi-
tus est Cimon. Is equarum monumenta, quarum
opera victor in Olympiacis ludis fuerat corona-
tus, iuxta sepulchrum suum magna impensa
collocari voluit, ne ingratus vlla ex parte mutis
etiam animalibus videri posset.

Scribunt Cimonem hunc cuius modò mentio-
nem fecimus, comites semper seruos secum ha-
buisse, qui pecuniã deferebant: vt si quem inopem
(aut indigna egestate oppressum cerneret, quam-
primùm illum larga benignitate adiuuaret.

Patere etiam atria locupletum mendicanti-
bis hominibus, humanitatis munus est quàm-
maximum. Nec auscultandum est Plauto co-
mico poète, quanquam latine lingue pater pro-
pter vetustatem dici possit. Senex enim in ma-
gna annonæ caritate operam suam præ inopia
pistori locauit, & tres in pistrino scripsit comæ-
dias ac vendidit, vt Varro ait. Is tadio pau-
pertatis affectus, hanc immitem atque inhumana-
nam sententiam effudit, De mendico malè me-

retur, qui ei dat quod edat, aut quod bibat. Nam
& illud quod dat perit, & illi producit vitam ad
miseriam. Longè melius facitabant vetustissimi
Romani, qui cœnarum reliquias mendicis semper n
erogabant.

Antiqui reges ac principes tibiis præcinctibus
cœnæ signa dabant, cùm mense sternerentur, ap-
ponerenturq; fercula, ut inopes ad esum propera-
rent. Vnum sibi persuadeant reges ac principes
oportet, excellentissimi animi munus esse, tenuio-
res alere, omnibusque benefacere, etiam si ab eis
nihil vnquam accepturi sint.

Pericles Atheniensis Anaxagoræ discipulus,
vir temporis sui maximi nominis exitit, & elo-
quentia adeò clarus, ut cùm concionaretur, poetæ
dicerent ex illius verbis coruscationes tonitruaq;
cieri, & linguam eius fulmen iacere. Attamen ei
à plerisque vitio datum est, quod negligentius
se gesserit in præceptorem suum. Erat enim rei-
publicæ intentus Pericles, & Anaxagoras gran-
dior natus, inopia angustiaque rei familiaris pre-
mebatur, adeò ut iam per inedia[m] mortem sibi
consciscere destinasset. hoc cùm rumore & fama
ad Periclis aures percrebuisset, confestim ad eum
perrexit, & supplex effusis lachrymis eum orauit
obsecrauitque, ut si vitæ iam pertæsum esset, nec
ulterius viuere destinasset, sua saltem causa con-
siliu[m] mutaret, sibi que viuere decerneret: quan-
dò eiusmodi consiliorum socio plurimum egeret.

*Tū Anaxagoras : O Pericle, qui lucerna indiget, oleum instillat. Erubuit tunc Pericles; quasi ingrati-
tudinis atque inhumanitatis incessetur, ac
W deinceps liberalitatis humanitatisq; munera largius benigniusque exhibuit.*

Tenuiores alere, nudos operire, infirmis opitulari, captiuos redimere à carcere, homines quaque non omni ex parte noxios liberare, humanitatis munus est peregregium.

Marcus Antoninus cognomento Pius, qui sapientie studiis, & vita innocentia omnium Caesarum optimus habitus est, sæpè sapientes atque optimos viros clam accersiri iubebat: & seorsum remotis arbitris ab eis sciscitabatur quid de se quisque sentiret, loquereturve: & ea emendabat, quæ iure optimo reprehensa esse viderentur: & sic cautiore melioresque reddebat eos qui ei in consilio aderant. verebantur enim ne ille extra ab aliis quæreret quid facto opus esset: & ipsi haberentur aut minus prudentes, negligentefve: aut versuti nimis, atque infidi, siue assentatores, aut adulatores.

Fides tanto splendore aliis virtutibus præfulget, ut sine ea omnes regum ac principum virtutes obscuriores fiant. Ab eâ enim singula sic lumē accipiunt, ut à sole luna, sidera, ac stellæ omnes. Prudentia enim sine fide vana ac mendax esset, & vafra quadam versutæque calliditas. Temperantia tristis ac verecunda, fortitudo ignaua ac

ecripida, iustitia autē sana ac sanguinaria. Quid enim laudis, fama, aut gloriæ princeps habere potest, qui vanus, mendax, aut infidus est? Quid turpius aut gravius esse potest, quàm fidem fallere? promissa non præstare? aut dictis conuentisque non manere?

Cœnantibus in naui ad Puteolos Antonio & Octauio apud Sextum Pompeium, magni Pompeij filium, qui tunc conciliati societatem iniuerant: Menas Pompeianæ clas̃is præfectus per internuncium Pompeio significauit, tunc tempestuum esse parentis ac fratris iniurias vlcisci, quòd si occasionem sumere vellet, se operam daturum, vt à nauibus euadat nemo. Cui Pompeius, Reser, inquit, Mena, ei sine me id facere licere, qui iam peierare consuevit. Mihi autem nephas esse, quòd fidem fallere nescio. Quæ quidem vox & decora fuit, & magni Pompeij filio digna.

Nulla utilitas, nulla potentia, nulla victoria tanta est, quæ cū iurisiurandi religione æquari aut conferri possit. Veteres dixerunt fidem esse promissorum conuentorumque fidam obseruantiam vel mutue stipulationis exhibitio-nem. Fidei verò iurisque iurandi sponsores deos inuocabant.

Periuri apud Aegyptios capitali pœna puniebantur, vt Diodorus Siculus testatur, quoniā & pietatem in deum violabant, & fidem inter homines tollebant.

Iusiurandum seu iuramentum in rebus bonis, non autem in malis præstari debet. deus enim in rebus pulchris iustisque consensum adhibet: non autem turpium inhonestarumque actionum sponsor accedit: ut Dionysius Halicarnassæus testatur.

Medi & Arabes, ut Herodotus scribit, iniuri fœdera, fidemve desponsuri, missum è leuiter vulneratis brachiis aut pollicibus sanguinem inuicem lambebant: quasi propriam vitam, quæ per sanguinem intelligitur, pro fide præstanda deo vouerent.

Thraces populi (ut Ephorus scribit) cum Bœotiis inducias pacto dierum numero pepigerant: noctu autem cum securius illi agerent, agros eorum populabantur. At cum illi violatam fidem conquererentur, negabant se perperam egisse, cum induciæ dierum pactæ essent, non autem noctium. Sed non agit ex fide bona, qui eiusmodi figmentis se tuetur.

Samartæ perfidia & dolis semper insultabant, & ad latrocinia potius quam ad bella intenti, equos suos ex usu castrabant, ne cum in insidiis laterent, illos proderent: neve ex aspectu scæminarum ferocius prosilirent. remissa enim venere, cætherij, id est castrati, taciti fiunt, & longè magis mansueti.

Hannibal ingenio seuus atque immanis fuit, & à teneris annis disciplina militari consuevit:

ex qua humanum diuinumque ius contemnere didicit, nulliusque dei metu tenebatur, nullum insu-
randum, nulla fides, nulla religio eum coëcebat,
bella enim, cedes, & hostiles prodiones solū tra-
ctare didicerat: quin etiam hostibus deceptis, sem-
per letabatur: & quos aperto Marte æquare non
poterat, dolis se præuerrere gaudebat: proinde ne-
quaquàm admirandum est, missum Flaminiū
ad Prusiam Bithyniæ regem à Senatu oratorem,
qui Hannibalem ad supplicium deponeret.

Ptolemæus Aegypti rex agnita Romano-
rum fide, quæ apud omnes gentes sedula, sancta,
firma atque angusta habita est: cum moreretur,
populum Romanum infanti filio, cui regnum
debeatur, tutorem testamento reliquit. Senatus
verò, ne aliqua ex parte ille spe sua frustrare-
tur, Aemylum Lepidum pontificem maximum,
virum grauem atque integrum ad tutelam eius-
dem regendam Alexandriam misit: qui summa
virtute, summâque diligentia puerum educauit
& moribus regisque virtutibus instruxit: re-
gnumque non modò conseruauit, verum etiâ au-
xit, decorauitque.

Proditores quidem omnibus odio sunt, & non
modò his quibus obsunt, sed etiam illis quibus
profunt, abominabiles ac detestabiles esse vi-
dentur.

Antigonus rex dicere solebat: se proditores
amare, dum proderent ubi verò prodidissent, eos

omni odio prosequi nec immerito. Quomodo enim sperandum est enim in alienos fidum fore, qui in suos perfidus exitit?

Fides nunquam violanda est, neque vlla ex parte labefactanda. Eiusmodi enim turpitudinis nota nulla vnquam obliuione deletur. Peierati quoque iuris crimen, nulla vnquam religione expiari potest. Alia autem ex parte proditores omnes, vt dictum est, exhorreat quicunque regnat: & quoscunque deprehenderit, omni fœditatis exemplo vlciscatur: memineritque illius Romane veteris sententiæ: ducem oportere propria virtute, non autem aliena iniquitate victorem fortémque esse.

Facetè Philippus Alexandri pater, quãquam decepto hoste semper gaudebat, conquerenti Læstheni Olynthio quod milites cum proditorem vocarent, quando is Patriam philippo prodidisset: Noli admirari, inquit, hebetes enim ingenio sunt Macedones, & agrestes admodum, vtpote qui scapham etiam scapham vocent. quo verbo rex prudentissimus docuit, proditores omnibus ludibrio contemptuique esse debere.

EX LIBRO NONO DE REGNO,
ac regis institutione.

Mitisimus fuit Alexander, donec Darij opes euerit. Cum verò à victoria magni cognomentum accepit, tunc præ imperij magnitudine singulos quosque suorum procerum, ex nimia sua

benignitate in spem regni erexit: qua ex re nonnulli in eum licentiùs oblatrabant. Alij enim diuturnam ac longam militiam conquerebantur, Alij orbitatem suorum parentum, & se omni posteritatis spe destitui insimulabant. Alij se promissis defraudari dicebant: & sic variis susurris regem ipsum accusabant. Hinc conspirationes, coniurationes nocturnæque conuentus fiunt: quibus delatores intenti principis aures in ultionem sollicitant. Et sic ille qui pauldante comis, mitis, placidusque fuerat, saeuus, crudelis ac sanguinarius fit: nō tām sua, quàm eorum culpa qui illius consuetudine ac facilitate abutebantur.

Unusquisque ante oculos sui regis ardentius dimicat, & opera virtutis fortiùs ac diligentius exhibet, morique mauult, quàm aliqua ex parte de gradu cedere. Idem nāque exercitus qui sine rege cadi fugæq; expositus esse videbatur, adueniente rege quamprimùm victor euadit. Philip-
pus Priscus Macedonum rex qui ex magnis atavis Alexandri fuit, immatura morte decedens, Europum vix anniculum filium vnicum quē habebat, regni successorem reliquit: Illyrici verò populi eo tempore ferocissimi, & in re bellica strenuissimi, contempta infantis regis atate, Macedones bello aggrediuntur: quos primo praelio superatos compluribus caesis in fugam conuertunt. Itaque cū in anxio animo quid agerent Macedones essent: moniti sunt à peritis rerum diuinarum, eos

idcirco succumbere, quoniam regis auspiciis se
ductu carerent. Tunc verò instaurato bello regem
suum pusillum (vt erat) ante aciem statuerunt: &
conserto rursus pralio, quasi regio ductu, magna
virtute ac felicitate pugnam ineunt: & Illyricos
plurima strage edita, in turpem fugam conuer-
tunt: & qui modo victi de propriis mœnibus tuē-
dis cogitabant, victores magna cum gloria euas-
runt: planēque docuerunt, regem, nō virtutem eis
in superiori pralio defuisse.

Athenienses quoque cū infelicititer pugna-
rent contra Dorienses, oraculo moniti sunt id eis
accidere, quoniam regis auspiciis destituti essent.
Proinde Codrum Thracum regem imperatorem
elexerunt, cuius auspiciis ac ductu bellum instau-
rauerunt. Et quauis non Atheniensis, sed pere-
grinus & aduena esset hic rex, tamen tanti A-
theniensium fecit victoriam, postquā cognouit
numinis responso exercitum illum fore victorem,
cuius imperator ab hoste caderetur, vt mutata
confestim habitu, pannosus mendici in morem,
& sarmenta collo baiulans hostium castra pe-
netrauerit, & illic à milite quem astu falce vul-
nerauerat, interfectus sit. Dorienses verò vt pri-
mum regis cadaver cognouerunt, omisso pralio
discesserunt: & sic Athenienses regio auspicio à
difficili bello liberantur, in quo pares per rempu-
blicam esse non poterant.

Iucundum ciuibz esse debet regem iudicem

habere potius quàm multitudinem, vt in rebus publicis fieri solet, in quibus suffragia numerantur, non autem expenduntur examinanturve, & sic ad numerum accedit hebetissimi cuiusque ac rusticani hominis sententia, vt acutissimi clarissimique viri.

Quanta ambitione opus erat apud Romanos, cum dignitas aliqua per suffragia à populo peteretur? Fatuum enim sese tantisper fieri dicebat *Africanus*, dum pro amicis ac necessariis suis aliquid ambiret. Quot rogandi erant, quot mulcendi, quot etiam prensandi? Verum est vetus illud proverbum: *Magno emit, qui blandè rogat.*

Ciues considerare debent duo esse tempora: vnum pacis, alterum belli. *Pacis artes* sunt literarum studia, agricultura, mercatura, res nautica, quibus adduntur artificia & ministeria. His enim rebus ciues omnes intenti esse debent. Nam desides, & qui voluptati ocioque indulgent, à ciuium cœtu arcendi sunt, veluti membra alienata à corpore amputantur à medicis, ne bona inficiant. Inertes siquidem illi exemplo nocent, & ignavia veneno alios perimunt. Cum enim ciues ea quæ pacis sunt curant, bellicarum artium obliuiscuntur: prælia, arma, cædèsque execrantur, efficiuntque id quod *Atheniensium Lacedæmoni* rûmque milites post diuturna bella facitabant. Nam cum annuas inter se inducias pepigissent,

canebant inter pocula hoc modo : *Diu iaceas ha-*
sta, aranearum telis obsita.

Fœlices, qui in pace somnum capiunt, quos nō
tubarum clangor sed gallorum excitat cantus. In
pace quidem ferrum omnes abhorrent. Legimus
enim in fœdere quod exactis regibus Eartes Por-
senna Thuscorum rex cum Romano populo icit
scriptum fuisse, ne ferro quisquam, nisi in agri-
cultura vteretur.

Dum Bellona & Mars resident, & omnes pa-
cis studiis dant operam, tunc rex velut bonus gu-
bernator tranquillo equore futura tempestate se
præparat, arma leuat, oppida munit, fossas ducit,
arces, muros, & reliqua munimenta instaurat.
tunc etiam militiam scribit: ut quando vsus fue-
rit, omnia sint parata. His rebus pacem tuetur,
iuuenes exercet, & malè animatos comprimit, ac
nouis rebus studentes coërcet. Belli deinde tempo-
re, nullo repētino tumultu terretur. Semper enim
paratus est, milites dicto audientes habet: & a-
lios omnes studio obsequentes. Eo quippe tempo-
re nemo munia spernere, aut imperata detreclare
debet, sed omnes vltro obediēti sedulitatem præ-
stabunt.

Rarò cives qui fortes ac strenui in bello atque
armis sunt, in toga ac pace quieti esse possunt. Te-
stis sit Caius Marius, cuius virtutes si cum vitiis
conferantur, haud facile dictū erit vtrum in bello
utilior, an in pace perniciosior extiterit. Eam
enim

enim rempublicam quam armatus ab externis hostibus seruauerat, togatus deinde per ciuilem seditionem euertit.

Quædam magnæ Arcadiæ vrbes deserte à ciuibus desitutaq; fuerunt, & ad vastas solitudines peruenierunt propter principum suorum sauitiam: qui ex contumacia & inobedientia ciuium malè eis conciliati extiterunt.

Verè profectò à Clearcho Lacedæmoniorum rege dicebatur, oportere milites in re bellica imperatores suos magis quàm hostes ipsos metuere.

Solitudinis & vastitatis dominus esse videtur rex ille, cui ciues non obediunt, nec eius dicto auscultant: hic enim similis est Ptolemæo illi qui primus Cyrenis regnavit. Nam cum per oratores mortuo fratre in Aegypti regnum accitus esset, omnia parricidii sauitiæque miscuit: & populum suum omni immanitate ac scelere adeò fœdauit, ut conspiratione facta cuncti ciues eum cõiungum liberorumque agminibus fugam simul arripuerint, solùmque regem cum pauculis suis in tanta vrbe, quanta est Alexandria, reliquerint. Rex verò cum se vacuarum adium ac vastæ solitudinis dominum esse cerneret, edicto peregrinos ac conuenas aduocabat. Intere à populus Romanus gentium victor, ad sociorum inspicienda regna, ne quid iniuste ageretur, tres oratores miserat, viros quidem clarissimos, Scipionem Africanum,

Spurium Mummium, & Lucium Metellum. Quibus rex ipse cum obuiam proficisceretur, ex corporis habitu & vestitu ridiculus admodum fuit. Erat enim statura pusillus, vultu deformis, ventre obeso, & sagina totius corporis præpingui. hanc corporis foeditatem pellucida vestis subtilitas tenuitasque tegebat, per quam pudibunda tegendaque membra inspiciebantur. Hi oratores obiurgatum grauitè regem monuerunt, vt deinceps rectius ageret, aliter Romanorum arma expectaret. Et electos omnes ciues patriæ restituerunt, suaseruntque vt in officio perstarent, pollicitique sunt regem non nisi quæ iusta atque æqua essent imperaturum, cumque victurum deinceps non ex arbitrio suo, sed Romanis legibus.

Est naturalis quedam obligatio omnium mortalium, vt eos diligant à quibus gubernantur: quod non modò in hominibus cernitur, qui rationis cōpotes sunt, verumetiā in mutis animalibus, quæ nullum cum ratione commercium habent. Xenophon tamen Socraticus ingratissimum omnium animalium in rectorem suum hominem esse sentit, quando nullum aliud animal insidiosum est ei à quo alitur, nec fructus abnegat, præter hominem. Oues enim opilionis sui vocem sequuntur, sues autem subulci. Anseres etiam nutritores suos adeò amant, vt quos sapere & intelligere videatur. Omitto vigilem custodiæ diligentiam, quam defensio capitolij testatur, etiam silentibus cani-

bus. Est enim anser animal pavidum, & auditu
acerrimum. Hoc enim natura ipsa prescribit, ut
quo timidiora sunt animalia, eo diligentiora ad
sui custodiam habeantur quando metus, optimus
custodiendi sit artifex.

Pessimè omnino cum his ciuibus agitur, quò
ciuitatis rectorem nò diligunt: neque còtenti sunt
presentierum statu, sed mutationē semper que-
runt. Nec admodum benè etiam cum illis agitur,
qui re sua familiari nimium delectantur. negli-
gunt enim reliqua omnia, & tam reipublica,
quàm amicis & necessariis inutiles habentur.
Odio tamen maiore digni sunt illi qui aliena cu-
rant, sua autem neglectui habent. hi enim post-
quam inopes per ignaviā ac desidiam facti sunt,
in eos qui publica munera gerunt, oblatrant, vel
ad ea non vocati accedunt: qui à principibus aut
coercendi sunt: aut ubi principis mandata refu-
giunt, extrudendi.

Regem omnes venerari debent, & augustè
sanctèque observare. Regnum Persarum diutur-
num fuit, nullam aliam ob virtutem hominum
(ut ait Isocrates) nisi quòd Persæ populi præter
omnes alias nationes regalem maiestatem sin-
guli veneratione coluerunt. Ferendi enim sunt
principum mores: nec pro modico malo plurima
bona perdenda sunt.

Non erit admirandum, regem ex omni nu-
mero, aliquot seligere cum quibus familiariter

versetur, & eis arcana cōsilia & secretiora quædam tutius credat: nec id iniquo animo reliqui ciues ferre debent, cū id sibi etiam indulgeri velint, vt sine inuidia cum suis amicis versentur. Nōne enim assiduē cernimus vnūquēque mortaliū ex animi sui sententia aliquos eligere, cū quibus assiduē versetur? Et vt faciet ait Plautus, etiam opilio qui alienas oues pascit, aliquam sibi peculiarem eligit, cui prater ceteras magis indulget.

Et certē fortune eorum minimē inuidendum puto, quibus principes secretiora quadam atque altiora consilia committunt: tū quia nihil difficilius est (vt inquit Chilo Lacedæmonius, qui vnus ē septem Græciæ sapientibus habitus est) quā secreta credita tacito silentio reticere: tū etiam quod etiam plurimis commissa, aliena culpa aliquando produntur, & eum quoque suspectiō reddunt, qui tacuit.

Prudenter quidē egit Philippides comicus poëta, qui erat regi Lysimacho gratissimus. Nam rogāti eum quandoq; vt aliquid à se peteret ex his quæ prestare posset, respondit, Nihil aliud ō rex abs te peto, nisi vt nihil secretorum tuorum mihi credas. Nouerat enim vir ille prudens quāto cum periculo principum consilia seruentur, & quā multis exitio sepe fuerint.

Pompeius iunior magni Pompeij filius Theodotum libertum suum miserabiliter peremit, ve-

ritus duntaxat ne commissā ei secreta alicui proderet.

Ille etenim timendus erit, semperque virendus.

Quem scis scire tuas omnes maculasque notasque:

ut ait Lucius Satyricorum antiquissimus.

Hoc loco monendi sunt hi quorum fidei principes secreta committunt, ut nihil magis formident, quam illa prodere: quod quidem crimen parum à perfidia distat. Quicumque enim non reticendi secreti suspecti sunt, nullam a principibus gratiam assequi possunt.

Plautus dicebat plus oportere servum audire, quam loqui.

Invidi in domibus principum semper aluntur: & subitam aliorum felicitatem torvis oculis intuentur, omnesque cum quibus princeps familiaris versatur, odio habent: & dissidentes virtutibus suis, magno ingenio viris semper obtrectant: omnesque quibus pares virtute esse nequeunt, invidia ac malevolentia prosequuntur. Hi consiliorum euentus expectant: qui si felices extiterunt, fortunam principis laudant, sin secus, authores sententiae criminantur: eosque callidos versutosque esse dicunt: & non rebus principis, sed sibi ipsis consulere.

Fugiendas principum aulas Diogenes Cynicus docuit, cum ad Aristippum ait, satius esse, o-

leribus vesci, quàm Dionysio inservire. Et rursus Cratero roganti ut ad se accederet, honorificè moderaturus secum imperij sui habenas, respondit: Salem Athenis lingere malo, quàm tecum opiparis dapibus vesci.

Longè melius sibi rebúsque suis consulisset Callisthenes, si ad Alexandrum magnum nunquam accessisset, & libertate siue silentio loquendi inter equales ac condiscipulos suos, non inter reges ac purpuratos usus fuisset. Non enim miserandas pœnas in cauea tanquam ferum aliquod animal dedisset.

Prudenter egit Lacydes Cyrenæus qui nunciis ac literis accersitus ab Attalo rege ut ad se accederet, qui multa quoque ei pollicebatur, & amicitiam societatemque in rebus gerendis: respondit se gratias peringentes regi habere, se tamen ad eum neutiquàm accessurum, quandoquidem philosophi, ut pictura & imagines, eminus non comminùs videndi sunt.

Hæc non eo cōsilio dico, ut doctos atq; eruditos viros à principum consuetudine atq; amicitia absterrere velim: sed ut ostēdam invidos assentatores adulatorēsque in regū principumve aulis esse cauendos: & ut ciues quoque omnes moneantur, ne eis inuideant qui apud reges degunt: sed eos potiùs honore afficiant, ac benevolentia prosequantur, nec subitam illorum felicitatem torvis oculis despiciant, ut plerique consueverunt:

sed virtute atque obsequio nitantur, vt parem principis indulgentiam ac gratiam assequi mereantur.

Alexander cum regnū Cydoniæ inuasisset, statum rerum perturbatum offendit. Erat enim inter nobiliores potentioresque magna super regnū successionē altercatio. Nā defunctus erat rex nullo regis prolis superstite relicto: neque ipse decedens quempiā instituerat. Proinde omnes Alexandrum orabāt, vt optimum aliquem eis præficeret regem, qui iustitia & equitate omnes regeret, & intestina seditioni finem præscriberet. Annuit se id facturum. Alexander, si prius diligenter indagauerit, quis diademate inter eos dignissimus esset. Occurrunt ei quidam nobilitate se præferentes, alij dignitate, alij peritia rei militaris, alij consilio ac virtute, alij opibus & potentia: quibus omnibus diligenter inspectis, Abactonium Sidoniæ regem designat. Erat autem Abactonius vir grauis & integer, studiis bonarum artium eruditus, omni virtute præcellens, ætate maturus, & formæ dignitate perspicuus: sed adeo inops, vt operam suam sedulo oblocare consueisset ad aquam ex puteis hauriendam, hortosque irrigandos, vt vitam miserè exigeret. Hic autem vt primum rex constitutus est, tanta virtute tantæque animi excellentia emicuit, vt omnes liquidò intelligerent sub palliolo sordido sapientiam inesse posse, & regum consilia à summo deo manare. Nam

magna cum iustitia atque equitate diutius regnavit: & sedatis discordiis, civium benevolentiam adeò contraxit, ut viuis admirationi extiterit, & post obitum filios ac nepotes longa serie reliquerit successores. Ferunt deinde interrogatum Alexandrum à familiari: quodam suo, cur olitorem hunc inopem, & sine vlla maiorum commendatione, spretis tot opulentissimis ac nobilissimis viris, regem constituisset, respondisse: ne generis aut potentia id, non dantis munus esse arbitraretur.

Magnas regum ac principum res sæpè numinibus ac cælo teste præsagiri certum est. Octavio enim post Cesaris mortem Romam intrante, ut hereditatem adiret, stella cum sole tota die visa. indicavit illum felicissimum imperatorem fore. Nonnunquam etiam bella maxima sideribus portentuntur, vel horrendo aliquo cæli signo, ut cum Philippus Macedo Græciam invasit cælum sanguinea specie horrendum apparuit, quo nihil mortalibus terribilius unquam visum fuit.

Regna & imperia sæpè à numinibus prædicuntur: & futuri reges atq; imperatores ab ipsis incunabilis à maximis plerunq; periculis saluantur. Cyrum legimus ut primum in lucem editus est, alitibus ferisque fuisse expositum: & tamen diuino nutu servatum, & à fœta cane vberibus educatū: sicut cōditores urbis Romæ (puta Remus & Romulus) à lupa, & Abides à cerna.

Sæpè etiam futuri principum mores diuinitus portenduntur, Phalaridis enim tyranni mater cùm in ventre eum gestaret, visa est secundum quietem videre, Mercurium patera quam dextra tenebat, sanguinem fundere, qui statim feruesceret, adeò vt tota domus sanguine redundaret. quod quidem somnium diram Phalaridis immanitatem ostendit. Agrippinæ etiam Neronis matri consulenti imperaturus ne esset filius suus: responderunt Chaldaei fore vt imperaret, sed matrem occideret. Quibus illa: Occidat, inquit, dum imperet.

Præscii seu admoniti etiam reges & imperatores diuinitus nonnunquam sunt quo loco quòve letho perituri sint. A Chaldaeis Alexander monitus est imminere sibi fatum, si ad Babylonem accederet. Et Cæsari Spurina vates prædixit idus Martias ei fatales esse. Et cùm iam aduētassent, Cæsar per iocum ad illam ait, Ecquid scis idus Martias iam venisse? Tum illa Ecquid scis illas nondum præteruisse?

Certare debent inter se ciues de virtute: & qui clariores erunt genere, omni studio niti debent vt præcellentiores euadant, ne ab obscurioribus superentur. Qui autem nullis maiorum meritis commendantur, propria virtute niti debent vt nobiliores illos præuertant. Nam quanto humiliores sunt genere, tanto virtutis splendore illustrentur oportet. Nec pulchrum est inter ciues

de diuitiis pecuniâque certamen.

Epaminundas Thebanus cum patriam bellica gloria illustrasset, quæ ante eum non victoriis, sed cladibus insignis erat: adeo pecuniarum contemptor fuit, ut sumptus etiam funeris ei defuturus fuerit, nisi publica pecunia subuenisset.

Agrippa quoque vir tanti nominis ac dignitatis apud Romanos, cum decessisset, præ inopia publica etiam impensa sepultus est.

In maximis viris, & in his qui solertes atque industrij sunt, quisque in republica vel apud reges principesve in rebus arduis cum gloria ac laude versantur, paupertas testimonium virtutis & animi magnitudinis asferre videtur. Quicunque enim magnis functionibus intentus, virtuti, laudæque inuigilat, quæ honesta sunt querit, non autem quæ utilia: Proinde nunquam animum in res humiles atque infimas deflectit: nec alicuius rei se unquam indigere putat, cum non modo sibi, sed multis aliis ope, consilio, auxilioque semper adsit. Non igitur mirandum est Aristidem, Epaminundam, Agrippam, Mummium, Fabium Maximum, Lysandrum Lacedæmonium, & plerisque alios illustres viros in obitu fuisse inopes, cum in vita sua reipublicas locupletauerint, regna atque imperia auerint, populos tutati fuerint, & compluribus diuitias erogauerint, & ipsi quoque cum gloria ac dignitate semper vixerint.

Providendum est, ne immodicum studium
 querenda pecunie ciues decipiat: ex quo non di-
 uitias, sed odio plerumque assequuntur. Fœnora,
 usura, & inhonestæ omnes conditiones pactio-
 nésque execranda sunt, & pœnis suppliciisque
 coercenda. Neque enim permittendum est, ut
 paucorum immensa vorago, multorum patrimo-
 nia absorbeat. Conspiratio nânque sæpenumero
 inopum, & rerum exhaustarum necessitas, causas
 innouandarum rerum præbuit: ut Rome priscis
 illis tēporibus, quibus plebs pressa ære alieno, &
 fœneratorum improbitate exagitata, nomina mili-
 tiæ dare, & imperata exequi detrectans, in Tani-
 culum secessit, & non nisi magnis pollicitationi-
 bus à Quinto Hortensio Prisco dictatore inde
 deducta est. Nec vera mihi videtur Calbæ Cæ-
 saris sententia, qui dicere solebat, nullos hominum
 minus timendos esse, quàm qui de solo victu co-
 gitarent. Verius Lycurgus, qui pauperem & si-
 ne laribus longè magis in republica timendū esse
 indicabat, quàm diuitem & opulentum.

Dura certè consilia eorum sunt, qui pro qua-
 rendo pane consultant. Cato enim senior in ma-
 xima annonæ caritatē blādam præter naturam
 suam orationem ad populum habuit, cuius initiū
 fuit tale: Difficile est, quiritēs, ad carentem au-
 ribus ventrem verba facere.

Formidandam inopum ac famelicorum mul-
 titudinem in comæcatuum difficultate multi

imperatorum senserunt, & in primis Octavius
Cesar: qui in maxima frumenti caritate cum po-
pulus Romanus inedia premeretur, infestante
Sexto Pompeio magni Pompeij filio vniuersum
mare, & plebis tumultus undique surgente, oc-
currens compluribus rixantibus, paucis satelliti-
bus stipatus, & rationem querelæ à multitudine
exposcens: turpiter primò irrisus, omnibus cõtem-
ptui fuit: deinde cum minabundis verbis plebem
compellere pergeret, iactis in se telis repulsus est:
nonnullis etiam ex commilitonibus suis cæsis.
Cui Antonius cum multis militibus subuenit, &
ab imminente periculo liberauit, cumque intra
domestica penetralia trepidum redegit: neque
plebi antè reconciliatus est Octavius, quàm pul-
so ex Sicilia Sexto Pompeio, tanta frumenti co-
pia exuberaret, vt nullum murmur super inopia
oriretur.

Appius quoque Claudius cum imperaret, &
propter sterilitatē arctior annona esset, in medio
foro à turba detentus est, & cõuitiis clamoribûsq;
infestatus, fragminibûsque etiam panis sollicita-
tus, adeò non nisi vt paulatim ac si per posticum
euadere potuerit. Vnde scitè Lucanus poeta ait:
Nescit plebs ieiuna timere.

Non minus periculum est in re militari quàm
intra muros. Milites Iuliani Caesaris consumptis
frugibus extremam famem timentes, illum pro-
bris incessebant, Græculum ac fallacem vocantes,

& specie sapientia stolidum: à quibus quidem in se insultantibus vix evadere potuit. Extrema enim fames nonnulla horribilia & dicta aspectuq; foeda mortalibus suadet, quæ vix credi possunt.

Cæsar in comentariis suis scribit Gallos Cimbrorum Theutonumq; bello obsessos, fame atque inopia rerum omnium adedò ad extrema compulso fuisse, ut corporibus eorum qui per ætatem ad bellum inutiles videbantur, vitam toleraucrunt, ne se hostibus traderent: quæ gratia malesuada fames ex veteri sententia dici potest.

Oportet ut ciues ferant diuersas principum naturas, variosq; mores. Nemo enim omnium mortalium in omni æuo vnquam inuentus est, cui omnia suppetant, quæ ad omnes vitæ actus pertinent: quiq; semper agat quod iustum rectumque sit. Bene itaque dicebant veteres, neminem esse qui omnibus horis perfectè ac pleno pectore saperet. Cæsar ambitionis incessabatur, sicut Alexander temulentia, Pyrrhus subiti consilij, Hannibal ambigæ fidei, Fabius lenti certaminis, Marcellus affectata pugna. Et sic quisq; magnorum principum aliquid in se habuit quod mutari in melius potuit: sed pro multis incommodis parua aliqua incommoda æquo animo ferenda sunt: quando non omnia possumus omnes.

Macedones, Philippi Alexandrique morte letati sunt: ut qui maiestatem splendoremq; duorum regum, à quibus aucti atque illustrati fue-

rant, non cognoscerent. Postquam verò varios casus fortuna pertulerunt, & truculentos crudelesque tyrannos passi sunt, illos ipsos quos paulò ante oderant, desiderabant: & eorum virtutes, animi magnitudinem, ac rerum gestarum gloriã animo metiebantur. Tum quos ab inferis reuocare non poterant, non solum humanis honoribus honestabant, verum templo, ara, ac diuinis sacrificiis venerabantur.

Noscant igitur ciues reges suos dum viuunt, & illorum virtutes admirentur: ne post obitum eas desiderent, quos viuos laude ac gloria fraudauerunt. Vera est enim vetus sententia, qua dicitur: Plerique hominum hoc ingenio præditi sunt, vt non ante bona sua dignoscant, quàm eadem protinus amiserint.

Honestam mercaturam qui exercent sine sceleris ac vfura, & sine mendacio ac vanitate, ex qua se familiamque suam optimè alunt, multis profunt, & in difficultatibus temporũ reipublicæ adsunt: grati etiã principibus sunt, & post doctos viros, rei quæque militaris ordinẽ, in quibus maior nobilitas est, tertium locum tenent. Sic artifices omnes qui vel ciuitatem ornant, vel res necessarias adiuuant, chari etiam habendi sunt.

Agricolæ omnes, quorum quidem ars vitrã omnes reliquas necessaria est: (aliter enim ciuitatem viuensam) magna beneuolentia principes complectantur oportet: & ex illis cum militie

delectus habebitur, describant. Sunt enim robustiores corpore, & facilius labores bellicos tolerant quàm civilis iuventus, quæ in urbanis umbraculis delitescens, deliciis plerumq; diffluit. Testis Caius Marius homo rusticanus, qui durissimus ac pugnacissimus fuit, & omnium Romanorum imperatorum ad octogesimum usque annum militarium laborum patientissimus.

Rusticus etiã in Hispania fuit Viriatus nomine, & primò quidem pastor deinde venator: & cum latrocinis regionem omnem infestaret, magnam latronum, qui undique ad eum concurrerant, manum contraxit: qua paruo tempore Lusitaniam omnem inuasit: mox contra Romanos vario Marte annos quatuordecim bellum gessit: nec vnquam collatis signis deleri potuit: postremò autem consilio L. Scipionis subornatis quibusdam proditoribus periit.

Ventidius quoq; Bassus primò quidem mulio fuit, mox autem ad tantam laudem fortitudinis peruenit, vt imperator ab exercitu appellaretur: ac deinde consul factus de Parthis triumphauit, caeso Pacoro rege cum omni suo exercitu.

In rebus anxiiis atq; aduersis ciues omnes certatim regibus semper adesse debent, & operam ac studium vtrò polliceri. Optimè enim in obsequiò animatus populus, principis vires auget, & illius animum alacriorem promptioremque reddit. Secundo populo principes res magnas nequiquã ag-

gredi ambigunt, aduerso autem semper formidat.

Euentus rerum taciti expectant illi quorum contra voluntatem res agatur: qui si aduersi fuerint, exultant, & in authores oblatrant. Sin verò secundi fuerint euentus, fortunam sequuntur, & authoribus adblandiuntur.

In prosperis rebus iucunda est etiam regibus ciuium presentia. Gratulatio enim illa, optimè animati populi indicium est, & animorum quædam reconciliatio atq; integratio. Ostendit enim gratulatio cōmunem quandam spem, quæ animos beneuolentiam gaudio perfundit ex regis felicitate. Quicumq; enim regi victoriam aut prosperos euentus non gratulatur, suspectum se reddit, & malè rebus presentibus animatum.

Cicero seram gratulationem nequaquam reprehendi oportere ait, vt ostenderet gratulationem non debere leui aura excitari, nec vanis auditionibus moueri, sed nuncium veritatis expectare, qui exactè ad vnguem omnia referat. Verè enim vulgò dicitur: Claudus viator certiora refert, quàm reclus.

Sicut numina non aurum, neque argentum ab hominibus volunt, sed sinceram mentem, liberamq; voluntatem: sic etiā reges satis esse ducant, si cives benè in eos animati sunt, dictis audiunt, & mandatis propto animo obsequuntur. Angusti enim animi princeps ille esse videtur, qui priuatorum munera expectat, cum ipse nihilo indigeat,
 & ab

Et ab indigentibus dona accipiat.

Persarum reges obuiis mulieribus aurea dona dabant, viris autem sagittas, Et iacula: ut ostenderent fœminis frugalitatem ac parsimoniâ cura esse debere, viris autem rem militarem. Proinde singulis quibusq; annis premia etiam proponebant his qui plures filios alerent, qui maior civium numerus militia adscriberetur.

Marcus Aquilius vir seuerus Et fortis, virtutis suæ conscius, cum de pecuniis repetendis causam diceret, iudices nunquam rogare voluit: Et iam innoxius damnabatur, nisi Marcus Antonius orator, qui causam eius defendebat, tunicam ab eius pectore diloricasset, Et honestas cicatrices Reipublicæ causa acceptas populo ostendisset: qua ex re confestim omnium iudicio absolutus extitit.

Demum regi qui optimè dum vixit imperavit, Et populum sibi creditum per virtutem quoad potuit ad fœlicitatem erexit, expedit, ut post vitæ suæ cursum de successore etiam cogitet: exemplo patrisfamiliæ, qui è vita decedens, de heredum authoribus impuberumque tutoribus meditatur. Optabit igitur rex sobolem ex se genitam similem sibi esse, non modò effigie, verum etiam virtute, ac moribus: ut rex non decessisse, sed iunior factus esse videatur.

Filius ille sine periculo regnat, qui optimè antecedentia parentis vestigia terit: cernimus ta-

men nonnunquàm ex optimis parentibus filios deterrimos nasci: qualis fuit Commodus, qui cum patrem Antoninum haberet Romanorum principum sanctissimum, ipse in se vnum omnium dedecorum ac scelerum colluionem contraxit: adeò vt multi eum de adulterio conceptum fuisse arbitrarentur. Constans quidem fama erat, Faustina eius matrem apud Caietam cum nautis, lanistis, gladiatoribusq; conditionem elegisse: vt qui de Antonini vita scripserunt, testantur.

Sapiens de sepultura curam nullam habere debet. terræ enim mandanda sunt corpora, vt quæ communis omnium est parens: nec marmorum impensa exigitur. Frustra quidem putat se quispiam sui nominis memoriam porphyretici aut parij marmoris luxu propagaturum, si nihil in vita memoratu dignum gesserit aut scripserit. Aegyptij autem sentiunt domos nostras in quibus viui versamur, diuersoria modici temporis esse: sepulchra verò quibus post obitū condimur, perpetua domicilia fore. Proinde in illis edificandis tenuiores sunt, in his autem sepulchris construendis fusiores.

Finis epitomes in libros Francisci
Patricij Senensis de regno, ac
regis institutione.

DE INSTITVTIONE
PRINCIPIS CHRISTIANI, EX
libro Erasmi breuis collectio.

PRINCIPIBVS expetenda est
sapientia illa quam vnā ceteris
rebus contemptis optauit corda-
tissimus adolescens Salomon,
quāque iugiter regio throno
voluit assistere. *Hæc est illa castissima simul &
pulcherrima Sunamitis, cuius vnus complexibus
vnicè delectatus est Dauid sapientissimi filij sa-
pientissimus pater. Hæc est quæ loquitur in pro-
uerbiis: Per me principes imperant, & potentes
decernunt iustitiam.*

In nauigatione non ei committitur clauus, qui
natalibus aut opibus aut forma ceteris antecel-
lit: sed ei, qui peritia gubernandi, qui vigilantia,
qui fide ceteros superat. Ita regnū ei potissimum
est committendum, qui regis dotibus anteit reli-
quos, sapientia, iustitia, animi moderatione, pro-
uidencia, & studio commodi publici.

Multa sunt, vt inquit Isocrates, quæ priua-
tos homines reddunt emēdationes, tum in primis
quod non affluant deliciis, sed pro quotidiano
victu solliciti esse cogantur. Deinde leges, qua-
rum prescripto omnes illi gubernantur: praterea

admonendi libertas, *A* regibus nihil harum rerum suppetit. nam postea quàm imperium adepti sunt hi, semper admonitoribus carent: propterea quòd & mortalium plerique non aduunt illos: & qui cum illis habent consuetudinem, ad gratiam confabulantur.

Ciuium & ciuitatis amantem oportet esse principem. Neque enim equis, neque canibus, neque viris neque ulli denique rei quisquam re-
cte potest imperare, nisi gaudeat ac delectetur his quorum curam agere debet.

Cura sit tibi multitudo, & illud super omnia spectes, vt ita imperes, vt gratus & charus sis tuis: & in vniuersum leges conquire, quæ & iuste sunt, & Reipublicæ conducibiles, & inter se consentientes. Deinde quæ lites quàm paucissimas pariant, & exortas quàm potest ocys-
simè finiant.

Fidos existima, non qui quicquid dixeris fecerisve, laudant, sed qui errantem increpant. Permitte prudentibus liberè loquendi facultatem: vt si quid extiterit de quo ambigas, habeas cum quibus rem expendere possis. Qui tibi arte adulantur, discerne ab his qui te cum benivolentia colunt: ne potior sit malorum quàm bonorum conditio.

Magis enitere vt honestam famam liberis tuis relinquas, quàm ingentes opes. Quippe mortales sunt hæc, illa autem immortalis: & per fa-

nam pecunia parari potest, fama verò nummis
eminon potest.

Principum nonnulli magna cura dispiciunt
quibus equum insignem, aut auem, aut ca-
nem curandum tradant: nihil autem referre
putant, cui filium formandum committant:
quem sepenumerò talibus credunt præceptoribus,
qualibus nemo plebeius paulò cordatior
suos liberos velit concedere. At quid retulerat
filium genuisse imperio, nisi eundem cures edu-
candum imperio?

Nec nutricibus quibuscumque est committen-
dus imperio natus, sed integris, & ad ipsum
premonitis & edoctis. Nec collusoribus quibus-
vis admiscendus, sed bonæ verecundæque indolis
pueris, ac liberaliter sanctæque habitis & insti-
tutis. Lasciuorum iuuenum, ebriosorum, tur-
piloquorum, in primis autem adulatorum tur-
ba procul ab huiusmodi auribus atque oculis
erit arcenda, dum nondum præceptis confirma-
tus est animus.

Princeps adolescens diu suspectam habeat
suam ipsius etatem, partim ob rerum imperitiam,
partim ob immoderatos animi impetus: caueatque
ne quid magnæ rei tentet, nisi prudentium viro-
rum consilio præcipuè seniorum: inter quos assi-
duè versari debet, ut iuuentutis impotentia, ma-
iorum reuerentia temperetur.

Sicut nulla reperitur tam effera, tam imma-

nis belua, quæ non mansuescat cura domitoris & industria: sic nullum existimemus, hominis ingenium tam agreſte, tamque deploratum, quod diligenti non miteſcat inſtitutione.

Rurſum, non eſt quòd ceſſandum putes ſi felicius ingenium contigerit. Etenim quo melior eſt ſoli natura, hoc magis corrumpitur, & inutilibus herbis ac fruticibus occupatur, niſi vigilet agricola. Itidem ingenium hominis quo felicius, quo generoſius & erectius, hoc pluribus ac tetrioribus obducitur vitiis, ni ſalubribus præceptis excolatur.

Quemadmodum non vno ſupplicio dignus eſt qui fontem publicum, vnde bibant omnes, veneno inficit: ita nocentiſſimus eſt, qui principis animum prauis infecerit opinionibus, quæ mox in tot hominum perniciem redundent. Nam ſi capite plectitur, qui principis monetam vitia-rit: quanto dignior eo ſupplicio, qui principis ingenium corruperit?

Mortem non eſſe formidabilem, nec in aliis deplorandam, niſi fuerit turpis. nō enim feliciorem eſſe dicimus, qui diutius vixerit, ſed quō honeſtius. Recte etiam factis, non annis metiendam longeuitatem: neque quicquam ad hominis felicitatem intereſſe quandiu viuat, ſed quā benè.

Principis animus ante omnia decretis ac ſententiis erit inſtituendus, vt ratione ſapiat,

non usu. Porro rerum experientiam quam ætas negavit, seniorum consilia supplebunt.

Nullius pestilentia neque citius corripit, neque latius serpit contagium, quàm mali principis. Contrà non alia breuior aut efficacior ad corrigendos populi mores via, quàm principis incorrupta vita. Euolue rerum historias, reperies semper eiusmodi fuisse sæculi mores, cuiusmodi fuerat principis vita.

Princeps salutaris, ut eruditè dictum est à Plutarcho, uiuum quoddam dei simulachrum est, qui simul & optimus est, & potentissimus: cui bonitas hoc præstat, ut omnibus prodesse velit: potentia ut quibus velit possit quoque. Ediuerso malus ac pestilens princeps, mali demonis imaginem representat, cui cum multum adsit potentie cum summa malitia coniunctum: quicquid habet virium, id omne consumit ad calamitatem humani generis.

Theologia Christianorum tria præcipua quedam in deo ponit: summam potentiam: summam sapientiam, summam bonitatem. Hunc autem ternarium pro viribus tu princeps absolvas oportet. Nam potentia sine bonitate, mera tyrannis est: sine sapientia, perniciēs, non regnū. Primum igitur des operam, ut quandoquidem potentiam fortuna dedit, quàm maximam sapientie vim tibi compares, ut vnus omnium optime quid expetendum, quidve fugiendum sit,

perspicias: deinde vt quam maximè prodesse studeas omnibus: nam id est bonitatis. Potestas autem ad hoc potissimum tibi seruiat, vt quantum cupis prodesse, tantundem & possis: imò plus velis quàm possis. Porro nocere hoc minus velis, quo magis potes.

Cùm omnis seruitus & misera est & fœda, tum verò fœdissimum simul & miserrimum seruitutis genus est, seruire vitiis aut sordidis affectibus. Quid queso turpius aut abiectius, quàm libidini, iracundie, auaritiæ, ambitioni, aliisque id genus insolentissimis dominis seruire, cum qui sibi vendicat imperium in homines liberos?

Cùm principatum suscipis, ne cogita quantum accipias honoris, sed quantum oneris ac sollicitudinis: neq; censum ac vectigalium modum expende, sed curam: nec arbitreris tibi prædam obtigisse, sed administrationem. Nullus imperio gerendo censetur idoneus, authore Platone, nisi qui coactus & inuitus suscipit imperium.

Quisquis enim affectat principis munus, is aut stultus sit necesse est, cum non intelligat quàm sollicita quàmque periculosa res sit rectè fungi regis officio: aut adeò vir malus, vt in animo habeat, sibi gerere imperium, non reipublicæ. Oportet autem hunc qui sit idoneus regno, simul & diligentem esse, & bonum, & sapientem.

Bonus princeps non alio animo debet esse in suos ciues, quàm bonus paterfamiliàs in suos domesticos. *Quid enim aliud est regnum, quàm magna familia? Quid est rex, nisi plurimorum pater? Excellit, sed tamen eiusdem est generis: homo hominibus, liber liberis imperans, non beluis, ut rectè prodidit Aristoteles.*

Multos timeat oportet, qui timetur ab omnibus: & tutus esse non potest, quem maxima pars hominum cupiat extinctum.

Cùm multa sint dominandi genera, hominis in beluas, heri in seruos, patris in liberos, mariti in uxorem: regiam dominationem omnium excellentissimam iudicat *Aristoteles*, eamque maximè diuinam appellat. *Quòd si diuinum est agere regem, profectò tyrannum agere nihil aliud sit oportet, quàm eius vicem agere, qui deo dissimillimus est.*

Vt oculi est videre, aurium audire, narium olfacere: ita principis, populi rebus consulere. At non potest alia re consulere, quàm sapietia, quasi careat princeps, non magis consulet reipublicæ, quàm oculus videbit excecatus.

Octavius Augustus quanuis scelere occupasset imperium, contumelia tamen loco ducebat vocari dominum: & hanc appellationem omnino delatam coràm vniuerso populo, vultu simul & voce renuuit, velut eo vocabulo tyrannis exprobraretur.

Si dominus es tuorum omnium, illi tibi serui sint necesse est. Proinde videndum est, ne iuxta vetus prouerbum, quot habes seruos, totidem habeas & hostes.

Princeps qui nihil aliud cogitat, nihil aliud agit, nisi vt quamplurimum pecuniarum à ciuibus extorqueat, vt numorum vim quantam potest maximam irretiat legibus, vt quamplurimos vendat magistratus & officia: quero, vtrum is princeps dicendus sit, an negotiator, an, vt verius dicam prado?

Si pictor ex tabula bellè confecta voluptatem capit, si agricola, si olitor, si faber suis fruitur laboribus, quid principi debet esse iucundius, quàm si contempletur rempublicam sua opera redditam meliorem ac florentiorem?

In medico tria potissimum requiruntur: Primum, vt calleat artem medendi, noritque corporum & morborum vim, & quid cuique malo debeat adhiberi. Proximum, vt sit bonæ fidei, neque quicquam spectet præter egrotantis salutem. Nam multos ambitio aut lucrum huc adducit, vt venenū ministrent pro remedio. Tertium, vt iustam curam ac diligentiam adhibeat.

Absit procul ab animo principis vox illa plusquàm tyrannica:

Sic volo, sic iubeo: sit pro ratione voluntas.

Diogenes rogatus quod esset an mal omnium maxime noxium. Si de feris, inquit, sentis, ty-

rannus: Si verò de cicuribus, adulator.

Si quis excutiat veterum annales, reperiet pleràsque seditiones ex immodicis exactionibus ortas fuisse. Proinde curandum erit bono principi, ut quamminimùm irritentur hisce rebus animi plebis. Cratuitò, si potest, imperet. Sublimius est enim principis officium, quàm ut mercenarium esse uaceat. Et bonus princeps habet quicquid ciues possident amantes.

Sunt quidã qui nihil aliud agant apud principes, quàm ut novis subinde titulis repertis, quamplurimùm emungatur à populo: ac tunc, se principum rebus probè consulere credunt: perinde quasi hostes sint suorum ciuium. Atquò hos qui libenter audit, is sciat se à principis vocabulo plurimum abesse. Si tamen necessitas flagitat exigi nonnihil à populo, tum boni principis est id his rationibus facere, ut quamminimùm incommodum perueniat ad tenues. Nam diuites ad frugalitatem vocare, fortassis expedit: at pauperes ad famem & laqueum adigere, cùm inhumanißimum est, tum parùm tutum.

Curandum interim est in republica ne nimia sit opum inæqualitas: non quòd quenquam per vim bonis exui velim, sed quòd his rationibus utendum, ne multitudinis opes ad paucos quosdam conferantur. Nam Plato ciues suos neque nimium diuites esse vult, neque rursus admodum pauperes: quòd pauper prodesse non pos-

fit, diues autem arte sua prodesse nolit.

Optimè quidem augetur principis census contractis impendiis: & hic quoque iuxta prouerbum, vestigal parsimonia est. Tamen si vitari non potest quin exigatur aliquid, & ita res populi flagitet, onerentur barbara ac peregrinae merces: quæ notam ad vitæ faciunt necessitatem, quàm ad luxum ac delicias, & quarum usus diuitum est peculiaris: velut byssus, serica, purpura, piper, aromata, vnguenta, gemmae, & si quid est aliud huius generis. Nam hinc incommodum sentient hi tantum, quorum fortuna ferre possit. Nec ob hanc iacturam ad inopiam redigentur, sed fortasse reddentur frugaliiores, vt pecunia iactura morum bono sarciatur.

In cudenda moneta bonus princeps præstabit eam fidem, quam & deo debet & populo. Quatuor fermè modis expilari populus solet. Primum vbi numismatis materia mixtura quæpiam vitatur: deinde cum ponderi detrahatur: præterea cum circuncisione minuitur: postremo cum æstimatio nunc intenditur, nunc remittitur, utrumque visum est principis fisco conducere.

In hoc erit ingeniosus ac vigilans princeps, quo pacto possit de omnibus bene mereri: quæ res non est tantum in dando sita. Alios enim iuuabit liberalitate, alios favore subleuabit. Alios afflictos autoritate sua liberabit. Nonnullis ingenio consulat. Et hoc animo erit, vt eum diem

sibi periisse putet, quo non beneficio suo inuerit aliquem.

Nec tamen temerè collaudanda est principis liberalitas. Sunt enim nonnulli principes qui inclementer extorquent à bonis ciuibus, quod in moriones, delatores, & voluptatum ministros effundant. Illud autem beneficentie genus maximè sectandum est principi, quod cum nullius incommodo aut certè iniuria coniunctum est. Nam alios spoliare, vt dites alios: hos pessumdare, vt illos euehas, adeò non est beneficium, vt geminum potius sit maleficium, præsertim si quod indigenis ademptum est, ad alienigenas transferatur.

Non abs re fictis poëtarum fabulis proditum est, deos nusquam accedere solitos, nisi magno quopiam bono eorum à quibus excipiebantur. At cum aduentante principe, ciues si quid est elegantius in supellestili, abdunt, filias insigni forma recondunt, adolescentes ablegant, opes dissimulant, ac modis omnibus contrahunt sese, nòne re ipsa satis ostendunt, quam de eo habeant opinionem, cum id faciunt, quod facerent adueniente hoste aut prædone?

Quanquam illud perpetuò studendum est principi, ne cuiquam omninò fiat iniuria, tamen iuxta Platonis sententiam, diligentius est cauendum ne quid ladantur hospites, quàm ne ciues, propterea quòd hospites amicorum & co-

gnatorum auxilio destituti, magis obnoxij sunt iniuriis.

Optimæ leges sub optimo principe præcipue beatam reddunt ciuitatem, aut regnum: cuius tum feliciſſimus eſt ſtatus, cum principi paretur ab omnibus, atque ipſe princeps paret legibus: leges autem ad archetypum æqui & honeſti reſpondent: nec aliò ſpectant quàm ad rem communem in melius prouehendam.

Bonus, ſapiens & incorruptus princeps, nihil aliud eſt quàm viua quedam lex. Dabit igitur operam princeps, non vt multas condant leges, ſed vt quam optimas, maximèq; reipublicæ ſalutares. Nam benè inſtituta ciuitati, ſub vno principe, integris magiſtratibus, pauciſſimæ leges ſufficiunt. Sin ſecus fuerit, nullæ quamlibet multæ ſatis erunt. Non enim optimè agitur cum ægrotis, quoties indoctus medicus pharmaca pharmacis accumulatur.

In condendis legibus illud in primis cauendum erit, ne quis oleat ſiſci lucrum, ne priuatam procerum commoditatem: ſed ad exempla honeſti, & ad publicam vtilitatem referantur omnia: & eam vtilitatem non ad vulgarem opinionem, ſed ad ſapientiæ regulam exigat: quam oportet vbique principibus in conſilio eſſe. Alioquin ne lex quidem erit (fatentibus etiam Ethnicis) ni iuſta ſit, ni æqua, ni publicis commodis conſulens. Nec protinus lex eſt, quod prin-

cipi placuit: sed quod sapienti bonoque principi placuit: cui nihil placet, nisi quod honestum & è republica sit.

Plato volebat leges esse quàm paucissimas, maximè de rebus lenioribus: veluti de pactis, commerciis, vectigalibus. Nec enim ex multitudine legum nasci salutem reipublicæ, non magis quàm ex multitudine pharmacorum. Vbi princeps integer est, & officio suo funguntur magistratus, nihil opus multis legibus: vbi secus habet, ibi legum abusus in perniciem vertitur reipublicæ, dum & benè conditæ leges horum improbitate aliò detorquentur.

Eiusmodi leges proponat princeps, quæ non solum pœnam denuntient fontibus, verumetiam quæ persuadeant non esse peccandum. Proinde errant qui putant leges paucissimis verbis comprehendendas: vt tantùm iubeant, non etiam doceant: imò magis in hoc sint occupatæ, vt potius deterreant à peccando rationibus, quàm pœnis.

Idem non permittit iuuenibus disputare de æquitate legis, senioribus autem permittit moderatè. verùm vt non est vulgi temerè censere leges principum, ita princeps est curare vt eas ferat leges, quæ bonis omnibus placeant: vt meminert, infirmis etiam sensum esse communem. Laudatus est in hoc Marcus Antonius Pius, quòd nihil vnquam egerit, quod omnibus per litteras etiam non conatus sit approbare: redditus

causis car id iudicarit expedire reipublice.

Eleganter Xenophon prodidit cætera quoque animantia duabus rebus potissimum adduci ad obtemperandum: cibo, si quod fuerit abiecius: aut delinimento, si generosius, velut equus. Et plagis, si fuerit contumacius velut asinus: At homo cum sit animal omnium generosissimum, non tam minis ac suppliciis cogi, quam præmiis oportebit ad officium, inuitatus legibus.

Leges igitur non solum pœnam irrogant delinquentibus, sed præmiis quoque prouocant ad benè merendum de republica. Cuiusmodi factitatum fuisse videmus apud veteres. Si quis fortiter fecisset in bello, optabat præmium: & si cecidisset, liberi ex publico alebantur. Si quis ciuem seruasset, si quis hostem à mœnibus depulisset, si quis salubri consilio succurrisset reipublice. Quanquam autem egregij ciuis est vel nullo proposito præmio, quod optimum est sequi, tamen expedit huiusmodi illectamentis rudium adhuc ciuium animos ad honesti studium inflammare.

Quemadmodū melior est medicus qui morbum excludit & arcet, quàm qui pharmacis expellit acceptum: ita non paulò prestabilius est efficere, nè facinora patrentur, quàm si perpetrata puniantur. Id autem fiet, si causas ex quibus animaduërterit potissimum nasci flagitia, vel recidat si queat, vel certe premat & attenuet.

Quemad-

Quemadmodum fidus ac doctus medicus non adhibet sectionē aut vstionem, si malagmate aut potione tolli malum possit, nec vnquam ad illa descendit, nisi morbo coactus: ita princeps omnia tentabit remedia priusquam ad capitale supplicium veniat: ita cogitans, rempublicam vnum esse corpus: at nemo membrum amputat, si diuersa via possit sanitati restitui.

Vt probus medicus in apparandis remediis haud aliò spectat, quàm vt minimo agrotantis periculo morbus pellatur: ita bonus princeps in condendis legibus nō aliò respiciet, quàm ad publicam vtilitatem, vtq; populi malis quàmminimo medeatur incommodo.

Pleraque rerumpublicarum omnium sentina ex ocio nascitur, quod diuersis rationibus affeçant omnes qui semel assueti sunt: si desit quo alant illud, ad malas artes confugiunt. hoc igitur aget principis vigilantia, vt quantum potest, minimam habeat inter suos turbam ociosorum: & aut ad opus adigat, aut expellat e ciuitate.

Plato mendicos omnes procul è sua republica pellendos putabat. Quòd si qui senio morbove fracti suos non habent à quibus alantur, iis ingerontotrophis & nosuntotrophis publicis consulendum erit. Qui enim paruo contentus est, non eget mendicitate.

Sacrificulos qui ad quæstum sacra qua-

dam circumferebant oppidatim, Massilienses in ciuita em suam non recipiebant, quod religionis pretextu sectarentur ocium & luxum. Et fortassis expediret reipublicæ monasteriorum esse modum. Est enim & hoc ocij genus quoddam, præsertim quorum vita parum probata fuerit, & ociosam & ignauam transigunt vitam.

Quod de monasteriis dico, idem de collegiis sentiendum est.

Illud in vniuersum spectent leges, ne cui fiat iniuria, nec pauperi, nec diuiti, nec obscuro, nec libero, nec magistratui, nec priuato. Verum in hanc partem magis propendeant, vt imbecillioribus subueniatur, quod humiliorum fortuna magis exposita sit iniuriis. Quod igitur in fortune presidio diminutum est, id legum exequatur humanitas. Proinde acrius puniant violatum pauperem, quàm offensum diuitem: corruptum magistratum, quàm perfidum plebeium: facinosum patricium, quàm obscurum.

Vt in morbis non sunt tentanda noua remedia, si veteribus succurri malo possit: sic non sunt condende nouæ leges, si veteres ministrent aliquid quo malis reipublicæ medearis.

Constitutum fuit olim, vt res naufragio eiec- tæ à præfecto maris occuparentur: non vt in illius aut principis ius cederent, sed vt per hos caueretur ne ab iniustis dominis occuparentur: & ita demum publica fierent, si nullus extaret quo

ture vendicaret. At hodie quibusdam in locis quicquid quocunque modo periit in mari, id veluti suum occupat prefectus, ipso mari inmitior. Nam quod tempestas reliquum fecit miseris, ille velut altera tempestas eripit.

Vt princeps, sic lege nihil oportet esse communius aut equius. Alioquin fit, vt (quod egregia Cræcus ille sapiens dixit) nihil aliud sint leges quàm casses araneorum, quos maiores aues facile perrumpunt, muscis duntaxat irretitis.

Quemadmodum princeps, ita & lex semper esse debet propensior ad ignoscendum, quàm ad puniendum: siue quòd id per se benignius, siue quòd magis respondet ad mores dei, cuius ira lentissimè ad vindictam præcedit: siue quòd non rectè damnato succurri non potest.

Legimus olim huiusmodi fuisse non principes, sed tyrannos, à quorum factis oportet Christianum principem longissimè abesse, qui scelera commissa suis privatis incommodis aestimarent: vt his leue furtum esset, si quis pauperculum bonis nudatum vna cum vxore & liberis ad laqueum aut mendicitatem adigat: grauissimum verò & multis dignum crucibus, si quis principalem fiscum, aut rapacem quæstorem nummulo fraudasset. Item maiestatem læsam clamitent, si quis de pessimo quoque principe muliret, aut de pestilente magistratu paulo liberius loqueretur, cum Adrianus imperator Ethni-

ginibus, nec annis est eligendus, sed potius sapientia & integritate: tamen magis conuenit, ut natu grandes ad huiusmodi munia adhibeantur, unde rei publicae pendet incolumitas: non tantum quod senibus plus adest ex usu rerum prudentia, & affectus sunt moderatiores, verum etiam quod apud populum nonnihil auctoritatis illis conciliet senectus. Proinde Plato vetat, ne legum custodes adhibeantur minores quin quaginta annis, maiores septuaginta. Sacerdotem non vult esse minorem annis sexaginta. Nam ut est etatis maturitas quedam, ita est etatis processus, cui missio nonnunquam omnium ac relaxatio debeatur.

Quemadmodum chorus res est elegans, si quidem ordine constet, & harmonia, & contra ridiculosum spectaculum est, si gesticulationes una cum vocibus confundantur: ita praecleara quaedam res est ciuitas aut regnum, si suis cuique detur locus, si suo quisque fungatur officio: hoc est, si princeps quod se dignum est, agit: si magistratus suas obeunt partes: si plebs item bonis legibus & integris magistratibus obtemperat. At ubi suum negotium agit princeps, & magistratus nihil aliud quam compilant populum: ubi plebs non obtemperat honestis legibus, sed principi & magistratibus, ut cunque res tulerit, adulatur: ibi turpissima quaedam rerum confusio sit oportet.

Primum id summum principis studium oportet esse, ut quamoptimè de republica mereatur. At non alià re melius potest mereri, quàm si curet ut magistratus & officia viris integerrimis, ac publici commodi studiosissimis committantur.

Princeps quid aliud est quàm medicus rei publicæ? At medico non satis est si ministros habeat peritos, nisi sit ipse peritissimus ac vigilantissimus: ita principi non sufficit si magistratus habeat probos, nisi sit ipse probissimus: per quem illi & discuntur & emendantur.

Quemadmodum animi partes non omnes perinde valent, sed quædam imperant, aliæ parent: & tamen corpus tantum paret: ita princeps summa reipublicæ pars plurimum sapere, & ab omnibus crassis affectibus alienissimus esse debet. Ad hunc proximè accedent magistratus, qui partim parent, partim imperant: parent principi, imperant autem plebi. Ergo præcipua reipublicæ felicitas in hoc sita est, ut purè creentur magistratus, & mandentur officia. Deinde sit actio malè gesti muneris seu officij: quemadmodum antiquis erat actio repetundarum: postremo statuatur in hos severissima animadversio cum victi fuerint.

Purè igitur creabuntur magistratus, si princeps eos adsciscat: non qui plurimo emant, non qui improbiſsimè ambiant, non qui cognatione coniunctiores, non qui ad illius mores aut affe-

Etus cupiditatesque maximè sint accommodi:
sed qui moribus sint integerrimis, & ad fun-
ctionem mandati officij, seu muneris aptissimi.

Cæterùm ubi princeps vnum hoc agit, vt
quàmplurimo vendat officia, quid tandem ab
his expectet, nisi vt itidem reuendant, & quo-
modocunque damnum suum sarciant, & cau-
ponentur in administrando, quemadmodum ne-
gotiatione sunt consecuti? Cæsareæ enim leges
iubent, eos qui iudiciis præsunt, principali sa-
lario esse inuitandos, ne qua sit illis causa faci-
endi quæstus.

Olim grauissimum erat crimen corrupti iu-
dicij. At qua fronte puniet princeps iudicem qui
muneribus corruptus pronunciauit, aut pronun-
ciare noluit: cùm ipsemet princeps iudicandi of-
ficiū ere vendiderit, & hanc corruptelam prior
suum docuerit iudicem? Hoc igitur præstet prin-
ceps erga magistratus, quod illos præstare vult
erga plebem.

Prudenter admonet in politicis Aristoteles,
super omnia cauendum esse, ne ex magistratibus
lucra proueniant his qui eos gerunt. Alioquin ge-
minum incommodum hinc sequi: nam primum
hac ratione fieri, vt auarissimus quisque & cor-
ruptissimus ambiat, imò occupet & inuadat ma-
gistratum, & populus duplici discrucietur mole-
stia: tum quòd ab honoribus excluditur, tum
quòd lucro priuatur.

Dabit operam bonus ac sapiens princeps, ut cum omnibus pacem habeat: sed precipuè tamen cum finitimis, qui plurimum nocent infens: profunt autem amici: & sine quorum mutuo commercio ne durare quidem possit respublica. Et facile coit & cohaeret amicitia inter eos quos lingua communis, regionum propinquitas, & ingeniorum ac morum similitudo conciliat. Est tanta inter quasdam nationes rerum omnium dissimilitudo, ut prorsus ab illorum abstinuisse commercio longè consultius sit, quàm arctissimis etiam astringi foederibus. Sunt quaedam ita procul dissitæ, ut etiam si bene velint, prodesse nihil possint. Postremò sunt quaedam adeò morosæ, difficiles, ac foedisfragæ & insolentes, ut etiam si finitimæ sint, tamen inutiles sint ad omnem amicitiam. Cum his consultissimum fuerit nec bello dissidere, nec arctioribus foederum aut affinitatū vinculis alligari, quòd & bellum semper sit exitiale, & quorūdam amicitia non multò bello tolerabilior.

Hæc erit igitur vna regie sapientie pars gentium omnium ingenia moresque cognoscere, id autem partim è libris, partim è sapientum & expertorum commemoratione consequetur, ne sibi necesse putet cum Ulysse per omnes terras mariæque circumagi. Illi enim quos religio diuersa à nobis alienat, aut quos naturæ prouidentia alpibus aut fretis interie-

Etis à nobis separat, aut quos immensum locorum spatium penitus à nobis semouit: hi omnes nec ad uos accersendi, nec à nobis impetendi sunt. Cuius rei cum plurima suppetant exempla, tamen vnum quod è proximo sese offert, pro omnibus suffecerit. Est quidem Francia regnum rebus multo florētissimum: at multo esset florētius, si ab Italia impetenda temperasset.

Non admodum humaniter agitur cum ipsis puellis, quæ nonnunquam in procul semotas regiones ad homines lingua, specie, moribus, ingeniis dissimillimos velut in exilium relegantur. Fœlicius apud suos victura, & aliquanto minore strepitu essent.

Princeps, Christi decretis & sapientiæ præfidiis instructus, nihil omnium habebit carius, imò nihil aliud habebit carum, quàm populi sui fœlicitatem: quem oportet velut vnicum corpus ex æquo tum diligere, tum curare: & in hoc vnum omnes cogitationes, omnes conatus, omnia studia destinabit, vt ad eum modum administret prouinciam sibi creditam, vt & Christo rationem exacturo probetur, & apud mortales omnes honestissimam sui memoriam relinquat.

Homerus negat principi tantum esse ocij, vt totam noctem edormiat. Et isti nihil aliud student, nisi vt nouis subinde voluptatibus totius vite tadium fallant: perinde quasi nihil

omninò sit quod agant principes. Bono patrifamilias nunquam deest, quod curet in una domo, & principi deest quod agat in tam vasta ditione?

Bonis legibus occurrendum est malis moribus, corrigenda leges deprauate, tollenda mala, suscipiendi magistratus integri, puniendi aut cohibendi corrupti. Exquirenda rationes quibus tenuem plebeculam quàm minimum grauet: quibus ditionem latrocinii ac maleficis liberet, idque quâ potest minimo sanguine: quibus suorum perpetuam concordiam alat, ac stabiliat. Sunt his minutiora quedam, sed non indigna quamuis magno principe, lustrare ciuitates: sed hoc animo, ut omnia reddat meliora. quæ parum tuta sunt, communiat, publicis ædificiis ornet, item pontibus, porticibus, templis, ripis, aquæ ductibus, loca pestilentia obnoxia purget: vel mutatis ædificiis, desiccatis paludibus, amnes incommodè fluentes aliò deriuat, mare pro commoditate publica vel admittat vel arceat: neglectos agros colendos curet, quo magis suppetat annone vis, parum utiliter cultos aliter coli iubeat: veluti ne illic vineta sint, ubi vinum cultura indignum prouenit, & frumenta gigni possunt. Huius generis sex millia sunt, quæ curare principi sit pulcherri- mum, bona principi etiam incûdum: ut nihil unquam sit opus vel ocij tedio bellum quærere, vel alea fallere noctem.

Quemadmodum corpora cœlestia si vel paululum tumultuentur, aut recto cursu diuant, non sine graui rerum humanarum perniciē id faciunt, id quod palam videmus in defectibus solis ac lunæ: ita summi principes si quid *p.* aberrant ab honesto, aut si quid ambitione, ira, stultitiāve peccent, id protinus ingenti totius orbis malo faciunt. Nec enim vlla vnquam eclipsis sic afflixit humanum genus, vt Iulij Pontificis & Ludouici Galliarum regis dissidium, quod nuper & vidimus, & fleuimus.

Cum nunquam oporteat principem præcipiti esse consilio, tū nusquam debet esse cunctantior, quā in suscipiendo bello: quod aliis ex rebus alia nascantur incommoda (ex bello enim semel omnium bonarum rerum naufragium oritur, omnium malarum rerum pelagus exundat) deinde quod non aliud malum hæret tenacius. Bellum enim è bello feritur, & è minimo maximum, ex vnico geminum, ex ludicro serium & eruentum nascitur. Et alibi nata belli pestis, in proxima etiam, imò in procul etiam disita propagatur.

Bonus princeps nunquam omninò bellum suscipiet, nisi cum tentatis omnibus, nulla ratione vitari potest. Hoc animo si fuerimus, vix vnquam existet inter nos bellum. Denique si vitari non potest res tam pestilens, tum proxima cura erit principis, vt quāminimo suorum

malo, quinimò Christiani sanguinis impendio geratur, & quàm potest ocysimè finiatur.

Primū illud perpendat princeps verè Christianus, quantum intersit inter hominem paci ac beneuolentiæ natū animal, & inter feras ac beluas predationi bellōque natus. Ad hæc quantum intersit inter hominem, & hominem Christianum. Deinde contempletur quàm expetenda, quàm honesta, quàmq; salutifera res sit pax. Ediuerso quā calamitosa simul & scelerata res bellum, quantumque malorum omnium agmen secum trahat, etiam si iustissimum sit (si quod omninò bellum iustum vocari debeat.) Postremò sepositis affectibus, vel tātisper rationem in consilium adhibeat dum verè supputauerit, quanti constaturum sit bellum. Et num id quod bellō denique petitur, tātū sit, etiam si certa sit victoria: quæ non semper optimæ causæ fauere solet.

Expende & considera curas, sumptus, pericula, molestum & longum apparatus: accersenda est enim sex sceleratissimorum hominum. Et dum princeps erga principem animosior videri, vult, etiam data pecunia blandiendum ac seruiendum est militi mercenario, quo quidem hominum genere non aliud vel abiectius, vel execrabilius. Nihil enim bono principi carius, quā vt suos habeat quā optimos. At quæ maior aut presentior moris pernicies, quàm bellum? Nihil principi magis innotis, quàm vt suos incolumes, ac rebus omnibus

florentes videat. At dum bellare discit, iuuentutē tot periculis obicere cogitur. Et vna sæpè hora tot orphanos, tot viduas, tot orbos senes tot medicos, tot infelices reddit. Nusquā igitur magis obseruandum est, quàm in suscipiendo bello.

Mouebit & hoc principem pium & clementem, quod perspiciat ex tam immensis malis quæ bellū omne secūm inuehūt, maximam partem ad eos redire, ad quos bellum nihil attinet, quiq; his calamitatibus sunt indignissimi.

Posteaquàm princeps vniuersorum malorum (subductis calculis) summam collegerit (si tamen vnquàm celligi possit) tū ita secūm cogitet Vnus ego tot malorum author fuero, tantum humani sanguinis, tot vidue, tot luctu funestæ domus, tot orbi senes, tot indignè egentes, tanta morum, legū ac pietatis perniciēs, mihi vni imputabitur, hæc mihi luenda Christo.

Non potest princeps vlisci hostem, nisi prius hostilia fecerit in suos, expilandus est enim populus, accipiendus miles: excludendi ciues ab hisce regionibus quibus antea suo bono fruebantur: includendi ciues, vt excludas hostes. Et sæpenumerò sit vt atrociora committamus in nostros, quàm in hostem.

Vt difficilius, ita pulchrius est extruere præclatam ciuitatem, quàm demoliri. Videmus autem ab idiotis & priuatis condi. florentissimas vrbes: quas principum iræ demoliuntur. Et sæpenumerò

maiore negotio & impensa demolitur oppidum, quàm aliud nouum condi poterat: ac bellum tanto sumptu, tanto dispendio, tanto studio, curaque molimur, vt decima earum rerum portione pax constare potuerit.

Eam gloriam semper affectet bonus princeps, quæ sit incruenta, & cum nullius cõiuncta malo. In bello, vt optimè res eueniat, tamè alterius partis felicitas, alterius est perniciēs. Sæpè enim flet victor nimio emptam victoriam.

Si non mouet nos pietas, si non orbis calamitas, certè moueat honos Christiani nominis. Quid enim censebimus loqui de nobis Turcas & Saracenos, cum viderint tot iam seculis adeò nihil conuenire inter illos principes Christianos? Nullis fœderibus coherere pacem? Fundèdi sanguinis nullum esse modum? Et minores esse tumultus inter Ethnicos, quàm inter eos qui ex Christi doctrina summam profitentur concordiam?

Quàm fugax, quàm breuis, quàm fragilis est hominū vita, & quot obnoxia calamitatibus: quippe quam tot morbi, tot casus impetunt, assidue ruine, naufragia, terramotus, fulmina. Nihil igitur opus esset bellis accersere mala. Et tamè hinc plus malorum quàm ex omnibus illis.

Nunc ferè Gallus odit Anglus, non ob aliud, nisi quòd Gallus est. Anglus Scotus, tantum quia Scotus est. Germanum Italus: Eluetium Sueuis. Atque item de cæteris. Regio regioni iniussa,

ciuitas ciuitati. Cur hæc stultissima nomina magis nos distrahant, quam conglutinat omnibus commune Christi vocabulum.

F I N I S.

Quod optima sit Monarchia,

Ex Stobæo.

Non bonum est (ait *Homerus*) multorum dominium, sit dominus vnus, Et vnus rex. Animi enim magni sunt à Ioue, nutritorum Regum.

Honos autem ex Ioue est, amâtque regem sapiens Iupiter.

Ego enim (ait Euripides) nihil, ô mater, te cecus dicam,

Syderum peruenirem aetheris ad exortus,

Et infra tellurem, si hoc possem efficere,

Vt maximum deorum occuparem tyrannidem.

Si quid iniuste faciendum est, tyrannidis gratia optimû fuerit delinquere: in reliquis oportet pietati studere.

Bono viro etiam tyranno subiici pulchrum est.

Ex Ioue (ait Hesiodus) sunt reges: sed fœlix est quem Pierides

Amarint, & dulcis ei fluit ex ore vox.

Animi (ait Plato) tanquam nauis gubernaculum tradendum est alteri cuiuspiam, qui didicerit gubernandi artem, quam tu civilem quoque sapiens

pius vocas ô Socrates, & iudicialem, iustitiam, ut est, appellas.

Oligarchia quidem (ait Isocrates) & democratia, ciuibus in rep. aequalitatem comparat: & hoc in ipsarum statu egregium est, si alter præ altero nulla in re polleat, quod ex usu est improbis. Monarchia verò plurimum tribuunt optimo. Deinde secundo quod post hunc est. Deinde tertio & quarto ac reliquis eadem ratione. Atque hæc etsi non ubique ita se habeant, intentio tamen reip. talis est. Atqui si hominum inspicienda sunt ingenia & actiones, omnes potius approbabit tyrannides.

Quis verò rectè sapiens non malit in huiusmodi republ. degere, in qua cuiusque virtus elucescit, potius quam agere in media plebe, & qualisnam sit, non cognosci?

Quinetiam tãto faciliorem nõ immeritò ipsam esse iudicauerimus, quanto facilius est animum suum vnius viri instituto accommodare, quam multis variisque opinionibus placere conari.

Qui magistratus per vices annorum subeunt, prius sunt iterum privati, quam reip. negocia cognoscant, eorumque sibi experientiam comparèt.

Qui verò semper iisdem officiis funguntur, licet ingenij fuerint inferioris, experientia tamen usuque rerum longè ceteris præferendi sunt. Ad hæc populus multa negligit, dum alter respicit alterum. Illi verò nihil per negligentiam delinquūt,

quum per ipsos omnia fieri oportere sciant.

Item qui in paucorum aut populari versantur imperio, propter cōtentiones priuatas reipub. dānum inferunt. *Qui* verò in Monarchia viuunt, quia non est cui inuideant, omnia quàm fieri potest optimè agunt.

Præterea populus maleuolentia mutuo laborat, & optarent singuli ut & qui ante se remp. gesserunt, & qui in præsentia gerunt, pessimè ciuitatem gubernassent, ut eo maior in se gloria redundaret. Monarchæ verò cūm per omnem vitam domini sint rerum, perpetuam beneuolentiā retinent. Caterūm hoc maximum est, quod vulgus animum applicat ad publica tanquā aliena, monarcha tanquā ad propria. Et de eisdem consiliarij adhibentur, illic quidem ciuium audacissimi, hic verò ex omnibus delecti sapientissimi. Et vulgus illos maxime colit, qui in turba oratione valent: Monarchæ autem in rebus agendis reuera doctos.

Non modò autem in vulgaribus & quotidianis rebus monarchiæ præcellunt, sed etiam militiæ cōmoditates omnes potiores habēt. Est enim facultas tum ad apparatus, tum ad vsum illarum, siue latentē siue manifestū. Item ad persuadendū nonnullis alios cogendū, alios precio, alios aliis obsequiis alliciendū, plus monarchiæ quā ceteræ ressp. possunt: & hæc non minus quispiā ex factis ipsis & euentu, quā verbis adductus crediderit.

Non solum considerandum est ingenium tyrannorum cur benigni aut difficiles sint, sed civium quoque mores. Multi enim haecenus propter malitiam subditorum asperiores se dare quam pro ingenio suo coacti sunt.

Cum Lydis Cræsus imperaret, fratrem in consortium imperij assumpsit. Tum quidam ex Lydis accedens, dixit: Omnium in terra bonorum, ô rex, autor est sol, neque quicquam extaret in terra, sole non illustrante. At si gemini soles forent, periculum immineret ne omnia conflagrancia pessum irent. Ita & regem unum quidem accipiunt Lydi, & servatorem esse credunt: duos vero simul tolerare non possent: quoniam vel solus regis aspectus satis est: & si tantum fuerit intuitus, explorata est veritas.

Homines in terra tanquam exilio sunt, & essentia puriori multum inferiores: plurima terræ grauantur, aded ut à parente sua agrè extollantur, nisi quis diuinior flatus miserum hoc animal meliori parti coniungat, sacrum genitoris aspectum monstrans, qui à nemine conspici potest. In terra quidem & apud nos optimum quidem ingenium præ ceteris animantibus homini datum est. Diuinior autem inter homines rex est, ut qui multum supra communem naturam emineat: corpore reliquis non dissimilis, utpote natus ex eadem materia: sed ab optimo artifice factus, qui fabricauit ipsum archetypo ex sese

sumpto. Utinam fieri posset ut humana natura nulla persuasione egeret. Reliquæ enim terrestris malitiæ, quæ animal efficiunt mortale, causa sunt ut sine ipsa degere nequeat. si quis verò animo fuerit præ aliis diuinior, ille nulla in re persuasione opus habebit.

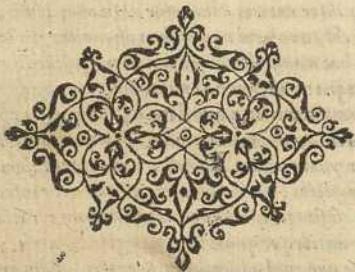
Loquor enim instar arbitri, utrisque, & ei qui tyrannidem gerit, & qui patitur, consulens. Et in presentia quoque sermone meo cuius tyrāno cōsulucrim, ut nomen istud declinet, ac regnum, si fieri potest, conuertat. Potest autem id fieri, sicuti re ipsa ostendit sapiens bonusque vir Lycurgus, qui cum videret genere sibi iunctos in Argo & Messena ex regibus tyrānos esse factos, & utrosque tum seipsos tum ciuitates suas perdere: metuens ciuitati suæ & generi, remedium salubre imperio regio adhibuit seniorum principatum, & Ephorum vinculum. Itaque per tot iam secula lex eadem durat cum insigni gloria: quandoquidem per eam rex dominus effectus est, huiusmodi, non autem homines tyranni legum. Ostantes hortabatur rem Persicam in medium constitui. Mihi verò quæ Megabyzus dixit, quatenus ad statum popularem pertinent, rectè dicta videntur: quatenus ad statum paucorum, non rectè. Propositis enim tribus statibus, & his omnibus optimis, ut optimè imperet populus, optimè pauci, optimè vnus: inter hæc multum antecellere vnus imperiū sentio. Nam vnus viri, qui optimus sit, imperio

nihil melius esse constat. Qui enim huiusmodi fuerit ingenio, plebem poterit sine omni reprehensione moderari: ut taceam sic præcipue consilia in aduersarios trahi solere. Porro in statu paucorum, cum plures virtuti incumbant, vehementiora priuatim odia excitari consueuerunt. Cum enim quisque princeps esse optet, & in dicenda sententia vincere, ad ingentia inter se odia euadunt: ex quibus seditiones existunt, & seditionibus cades, & cadibus ad vnius imperium deuenitur.

Vnde intelligi datur, quanto sit hoc illo præstantius. Id vero plebe imperante, fieri non potest quin malitia exoriatur, exorta malitia in reipublica inter malos non odia fiunt, sed amicitie valide. Qui enim aduersus rempublicam facinorosi sunt, mutuò se occultant: idque tandiu fit, dum aliquis populo prepositus tales homines compescat: videlicet quem populus inter ceteros admiretur. His cum admiratio non est, tunc verè monarchus ostenditur, declarans in hoc monarchum esse omnium præstantissimum. Atque ut in summa omnia colligam: vnde nobis libertas extitit, à quo data, à populo, an ab oligarchia, an à monarchia? Ego sentio, cum sitis per vnum virum liberati, vos debere talem rem complecti. Nulla verò ars alia de hoc contendit, quasi sit totius humane communionis curatio maior mitiorque quam regia. Rectè loqueris. Post hæc numquid aduertimus, Socrates, quam grauiter circa finem deliquimus? Vbi delictum dicis?

*In hoc inquam, quòd etsi aurem quampiam bipe-
dis gregis nutricem esse putauimus, non tamen il-
licò regiam illam atque ciuilem tanquam absolu-
tam appellare debuimus. Cur non? Primò quidem
oportebat (quod dicebamus) nomen ad curāma-
gis quàm ad nutritionem accommodare, postea
curam diuidere. Nam diuisiones insuper nò par-
uas suscipit. Quas? In diuinum pastorem, & hu-
manum curatorem. Scitè.*

*Curationem item humanam in duo. Quæ? in
eam quæ inuitis, & eam quæ volentibus imperat.
Quid ergo? In hoc sanè peccantes ineptius quàm
decebat, regem tyrannumque in idem conduxim-
us, cum & ipsi inter se dissimillimi sint, & gu-
bernandi modus diuersus. Vera refers.*

SOLONIS ELEGIA CITATA

A DEMOSTHENE, DE CAUSIS

quæ adferunt exitium regnis, &
magnis ciuitatibus, conuersa
à Philippo Melanchth.

Non urbem superi cupiunt euertere nostram,
Et nobis, nisi sint numina læsa, fauent.
At nostræ custos arcis Tritonia Pallas,
Pæpetua cura mœnia nostra tegit.
Ipsi sed patriam sceleratis mentibus ultro
Conantur ciues dilacerare suam.
Nam precio vendunt quidam legesq; fidemque,
Aurum qui nullo iure modoque petunt.
Seuitiam exercent, rapiuntq; tyrannida quiddã,
Induat vt iustus ciuib; arma dolor.
Pars studet & sarcire domestica dâna rapinis,
Exhaustis patrias cum malè luxus opes.
Diripiuntq; urbis patrimonia publica nostræ,
Et sibi diuitias vique doloque parant.
Et non iustitiæ formidant numen & iram,
Consiliis superûm quæ dea semper adest.
Hæc oculis cernit vigilantibus omnia facta.
Nemo putet falli numina posse deûm.
Et quamuis pœnas differt aliquando, tacetque,
Mente tamen memori facta nefanda notat.
Exigit & tandem pœnas non regna, nec vrbes,
Effugiunt clades quas meruerè graues.
Hinc vrbs diuitiis quondam imperioq; superba.

Seruitū patitur tristia iura modò.
 Aut rabidi ciues in mutua vulnera stringunt
 Exorta gladios seditione suos.
 Aut validos hostes sine causa fortè lacessunt,
 Sopitūque mouent quod fuit antè malum.
 Nanque vrbs quæ socios iniustis prouocat armis,
 Mox ruet, & subitis est peritura modis.
 Casibus his valida gentes delantur, & vrbes
 Pro spreta pœnas quæ pietate luunt.
 Et si qui excidio patriæ fortasse supersunt,
 Posthac fata illos non leuiora manent.
 Extorres, sine spe, sine sede, inopesq; vagantur,
 Aut empti precio vincula dura gerunt.
 Sic partem fert quisque suā, cum publica clades
 Incidit, & prohibet ianua nulla malum.
 Non latebræ quæquā fugientē abscondere possunt,
 In thalamos penetrant publica damna tuos.
 Hec moneo ciues, nec fabula ficta putanda est.
 Leges atque deum spernere, crede nocet,
 Sed placidam retinet pacem reuerentia iuris,
 Peccanti quæ non parcere lenta solet.
 Hec prohibet turpem luxum, frenatq; rebelles,
 Crescere nec patitur semina sparsa mali.
 Iudicis emendat fraudes violentæque facta
 Nasci inter ciues dissidiūque vetat.
 Deniq; vita hominū trāquilla & honesta manet
 Seruandi leges dum pia cura manet. (bit.

De principe praecepta ex
Volaterrano.

Dion qui Romanam scripsit historiam ponit Augustum quandoque de instituenda rep. cogitantem ad consilium Agrippam & Meccenatem adhibuisse. Igitur alteri tuendi imperij, alteri dimittendi, vitæq; privata partes tradit, magnis utrinque rationibus. Scripsit etiam separatim de regno tres libros. In his primum praeceptum Regi, ut deos colat atque veneretur: quos si quis impunè præterire posse putat, is eos aut prauos aut stultos opinatur. Deinde homines curet atque amet, si & ipse redamari cupit. Nam verisimile non est, nec natura patitur, diligentem non diligi: cum videamus canes equosq; magistros curatoresque suos circumdare, eisque blandiri. Post hæc labores amplectatur, spernatq; voluptatem, quæ inter cetera mala possidentem se non diu perfrui sinit. At labor diutius laborantem sustinet atque adiuvat. Milites commilitones appellet: hominumque se magis patrè & pastorem quam dominum vocet. Domini appellationem non solum inter liberos, sed etiam inter seruos fugiendam censeat. Sese magis multitudinis naturæ quam suæ accommodet. Præterea liberalitate peditus existat, nec vereatur benignè faciendo sibi defuturum aliquid, cum ea sit conditio donantis, ut magis ipse gaudeat quam qui accipit. Præter omnia sit veritatis ac sim-

plicitatis amicus: eamque uti regiam virtutem
consecratur. Astutiam verò ac fraudem uti
servilia putet. Nam vilia animalia ea potissimè
sunt quæ insidiantur. Laborantium circa se ho-
minum præsertim militum rationem habeat. Ad
bellum omni tempore paratus existat. Sic enim
ipsum in sua magis fuerit potestate. Plato in
Critone regnum probat unum totius orbis, ad
dei similitudinem, ita tamen, ut in aliis locis di-
cat: Senatus autoritas ad consiliū adhibeatur.
Ratio: quoniam nulla essent bella, nulli tumultus,
dum unus omnium potiretur. Debet & pa-
storis modo præesse: sicuti apud Homerum scri-
bitur, qui vocat Agamemnonem, ποιμένα λαῶν
id est pastorem populorum. Nam & mitem &
ferè æqualem civibus se præbere debet, tantum
iustitia ac prudentia superiorem, & si quis repe-
ritur huiusmodi etiam si privatus sit, à Deo est
rex constitutus. Nam non populus causa gu-
bernatoris, sed contrà gubernator causa populi
fit. Præterea uti bonus musicus, debet in rep. ci-
ues instituere, ut inter modestiam fortitudinemq;
quandam servent mediocritatem, veluti acuti
gravisque nervi concentum simul commixtum
ac temperatum: ut ne per nimiam modestiam
imbelles adeò reddantur, ut cum opus fuerit, pa-
triam viribus & audacia non possint defende-
re: & ne rursus adeò audaces, ut pacis statu fe-
rocitate perturbent. Aristoteles in Politicis etiam

ex omni rep. Monarchiam probare videtur, adhibito senatu. Isocrates orator vitam privatam ac principis duabus orationibus eleganter expressit, ad Demonicum & Nicoclem regem. ex hac ultima huiusmodi sunt verba conuersa: Amicos tibi delige non omnes, nec cum quibus voluptaria, sed optima regno perficias. Tales praeponen negociis quæ ipse non cognoscis, ut pro eis quæ illi gerunt, sis redditurus rationem. Fidos puta non eos qui tibi blandiuntur, sed qui castigant. Da sapientibus loquendi libertatem de his quæ ipse ignoras. Discrimen habe eorum qui tibi cum beneuolentiæ obtemperant, plus quam qui cum adulatione: ne plus à te ferant quam boni. Ama eos homines non qui in publico cum timore obtemperant tibi, sed qui priuatim secum tuum magis animum quam fortunam admirantur. Sis exemplo modestiæ ceteris. Nam principibus similes sunt mores ciuitatis. Quam Plato sententiam expressit: Tales solent esse ciues, quales in rep. principes. Hos imitatur Epigrammatista:

Et Domini mores Cæsarianus habet.

Prosequitur Isocrates. Pluris existima bonam famam præ multis diuitiis. Simile & huic Salomonicum: Melius nomen bonum, quam diuitiæ multæ. Sallustius verò non longè ab his: Diuitiarum & formæ gloria fluxa atq; fragilis est, virtus clara æternaq; habetur. Prosequitur etiam Isocrates:

Quæ dicis aut recipis te facturum, tanquã rem sacram observa. Amicos tibi benivolentia ac liberalitate para: inimicos animi magnitudine subige. Ducas nõ ducaris à voluptatibus. Ex omni rep. meliora ad imitandũ tibi delige. Nihil iratus facias. Peccata citra merita plecte. Xenophon ait: Sunt qui putent principem sumptibus & victu & lautitia prestare oportere: ego potius eum & prudentia & diligentia laboreque ceteros antecellere debere existimo. Præstat regem gratiarum quàm trophæorum hæreditatem relinquere. Tria (ait Diotimus) regi oportet inesse: Religionem, Iudicium, & Exercitum. Primum ad se probandum: secundum ad suos continendos: tertium ad hostes propulsandos. Principis fœlicitas est (ait Thales) vt senex secundum naturam in suo lectulo moriatur. Anacharsis, Si sapiens fuerit. Cleobulus, Si nihil his qui proximi sunt cedat. Chilo, Si non curauerit teneri. Pittacus, Si ita subditos disponat, vt timeant: non ipsum, sed quæ sunt ex ipso. Socrates, Si sibiipsi prius sciat imperare. Solon, Si monarchiam Democratia proximam ciuibus reddat. Demetrius Phalereus hortari solebat Ptolemaeum Philadelphum, vt libros plures de regno conscriptos perlegeret: quod in ipsis plura reperiret, quorum amici reges vererentur admonere. Caesar quoque Augustus huic simile teste Tranquillo excogitavit. Ex omnibus enim

authoribus utriusque linguae tantum ea quae ad
remp. administrandam pertinerent, excerpere
solebat. Duas maximè res in his qui praesunt
ceteris, esse oportet: bonitatem, & doctrinam.
Prima praestat, tantæq; virtutis erit, ut si per
se non sapit, adhibeat sapientes. Huiusmodi
fuit Alexander Imperator qui quanquam puer,
iurisconsultus tamen & matrem prudentissimam
rebus praefecit. Præterea tot sancti principes in
nostro dogmate, alioqui idiota, reip. viliter præ-
fuere. ut Henricus, Stephanus, Ladislaus, Leo-
poldus, alij innumerabiles. Ipsa quoque citra
bonitatem doctrina nonnihil proderit, magnum-
que in agendo auxilium suppeditabit. In hoc ge-
nere extiterunt Caesar ipse & Claudius prin-
ceps: quorum alter quanquam tyrannus, alter
verò ignavus, præter historias ab se scriptas,
utilia multa ac publica monumenta ediderit.
Hadrianus item & Dionysius Syracusanus: in-
ter Pontifices autem Bonifacius VIII. vir do-
ctus, alioqui seditiosissimus, multa & præclara
ab se gesta reliquit. Sixtus IIII. theologia mun-
itus, quanvis bellis continuò inutilibus orbem
rexaverit, tot tamen pia templa restituit, totque
ad hominum usum facientia gessit. His verò
qui utrumque præstant, nihil in rebus humanis
perfectius optatur: ut Augustus fuit & Titus,
& M. Antoninus & Iustinianus: Inter Ponti-
fices Damasus, Gregorius, alijque plurimi. Qui

autem neutrum retinent, hi omnino postremi omnium hominum. Ex his Sylla crudelis legitur fuisse: quem vnum Caesar admirari solebat, principem reip. sine literis extitisse. Deinde Nero, Caligula, Aeliogabalus, Commodus. Et quando vtrumque seculum connectimus, apud nos Paulus I I. Innocentius V I I I. Alexander V I. à quibus in suas cupiditates complura erogata, nullum ad vsum reip. Christianæ publicum extot monumentum. Hæc quidem commemorasse non ab re fuerit: vt hi qui quoquo modo præsidentes hominibus deligunt, sciant quantum piaculi admittant, quantum ve rxtremo iudicio sint obnoxij, si libidini potius quàm conscientiæ seruierint: quàm non vnum hominem, sed innumerabiles quandoque populos simul cum re Christiana præcipitent.

F I N I S.

TABVLA ALPHABETICA

CITANS MATERIAS,

in hoc præclarissimo epito-
mate contentas.

De litera *A.*

- N*imalia nonnulla vnus impe-
rio obtemperant. folio 7
*A*pes regem suum habere di-
cuntur, ibidem.
*A*ffectus plerumque iudicia ho-
minum persurbant. 16
*A*equalitas inter ciues concordiam parit. 16
*A*gricultura laudes & commoda. 19
*A*gricultura sola nobis alimenta præbet. ibid.
*A*gricultura instrumentum melius est quàm
rei bellicæ. 20
*A*nimi torporem ac segnitiam fugere debent a-
dolescentes. ibidem
*A*rchitecti in ciuitate perquam necessarij sunt
23
*A*rchitecti officium, ibidem.
*A*rchitecti solertia nonnunquam vrbes ab obsi-
dione liberatæ extiterunt. 25
*A*stronomica disciplina utilis esse solet reipu-
blica. 31
*A*drianus Cæsar vir fuit summo inge. io sum-
mæque doctrina. 69
*A*uari descriptio. 86

<i>Auarus famelico cani comparatur.</i>	86
<i>Aedes priuata, in vrbe qualiter constituendæ sunt.</i>	151
<i>Apes exemplo nobis esse debent.</i>	103
<i>Aues sicut ad volatum gignuntur, canes ad cursum, fera ad seuitiam: ita nobis est propria mentis agitatio atque solertia, vnde animi nostri cœlestes esse creduntur.</i>	106
<i>Animalia nonnulla ratione carentia, alto silentio salutem tueri sciunt, veluti anseres.</i>	110
<i>Anserum solertia,</i>	ibidem
<i>Affentiri adulari; nesciat bonus ciuis.</i>	111
<i>Adulatores nocent plurimum.</i>	112
<i>Aetas longa neuiquam nobis optanda est, etiam si votis nostris fata arriserint.</i>	116
<i>Aedium pulchritudo auget viri dignitatem.</i>	111
<i>Aedes sacræ in vrbibus opportunis locis edificandæ sunt.</i>	153
<i>Aedes sacræ sunt in multiplici differentia.</i>	ibi.
<i>Albidius, vt dicebat Plato, fecit proteruiâ.</i>	118
<i>Ammonia qualiter conseruari possit.</i>	127
<i>Agrum emere volens duo præcipuè considerare debet.</i>	137
<i>Arabes quare felices cognominentur,</i>	ibidem
<i>Agrum bonum diuidit Cato nouem discriminibus.</i>	140
<i>Aqua præcipua est omnium rerum, quibus natura humana indiget.</i>	142
<i>Aquarum variæ proprietates.</i>	143
	<i>Aquæ</i>

Aqua calida medicam vim præter ceteras habent. 144

Aqua optima iudicatur quæ minoris est ponderis. 145

Aqua quæ igni admota celerius fit calida, optima iudicatur. ibidem

Angeli ab ipsa natiuitate singulis mortalibus adhibentur. 148

Arx seu turris, periculossima est in republica. 148

Aræ ad Orientem spectare debent. 154

Athenarum vrbs mater omnium disciplinarum extitit. 158

Arbores magna diu crescunt, vna tamen hora exstirpantur. 159

Alexander velocitate sua omnes anteibat. 171

Artes duriores, robustiores milites reddunt, molliores autem virtutem omnem eneruant. 177

Alexander Macedo nisi morte præuentus fuisset, vniuersum terrarum orbem subegisset. 179

Agésilæus vir omni virtute clarissimus fortunâ semper formidauit. 189

Alexander Macedo venatione summopere tenebatur. 190

Alexander Phereus tyrannorum omnium primus ab vxore periit. 191

Aurum nonnulla conficit, quæ vix aliis viribus confici possent. 195

Alexander plurimis bonis dotatus erat. *ibid.*
Aprorum venatio. 213

De litera B.

Boni pastoris est tondere pecus, non autem
 deglubere. 62. & 265

Bacchus cur dens habitus sit. 107

Bonus vir quo pacto cognoscatur. *ibidem.*

Bibliotheca in vrbe quo loco, & qualiter sit con-
struenda. 151

Bibliotheca dicitur esse pabulum mentis bene in-
stituta, & exercitatio animi ingenui. *ibid.*

Bibliotheca Alexandrie quadraginta millia li-
brorum volumina continebat. 152

Bellum inferre volenti multa considerare in-
cumbit. 155

Bellum non nisi necessarium inferendum est. 159

Bellum inferre volens in primis cogitabit cui ha-
benas imperij committat. 160

Belli capitaneo plurima incumbunt. *ibidem.*

Belli exercitus veteranis militibus potius quam
iuuenibus committatur. 179

Breuitas dicendi pro laude habetur in regib. 198

Bellerophon fuit primus qui domuit equos. 204

De litera C.

Catonis dictum memoria commendandum.
 21

Causidici istis temporibus questus gratia gar-
riunt. 35

ibid.	Corporis exercitatio omnino necessaria esse dic- citur.	40
213	Civitas nullo pacto consistere potest sine magi- stratibus.	42
tem	Consilia varia in rebus maximis reprobantur.	
265	ibidem, & seq.	
107	Corporis agrotatio vix sine animi agitudine esse potest.	44
em.	Carthaginenses fœdisfragi dicti.	47
on-	Causarum patroni quales esse debeant.	56
151	Causarum prauaricatores qualiter puniri de- beant,	ibidem.
in-	Causarum patroni pro causa oranda nullum si fieri possit pretium accipiant.	57
id.	Causidicorum auaritia modus statuendus est,	
li-	ibidem.	
52	Censor, unde dicatur.	58
7-	Custodie ciuitatis ditiores aptiores dicun- tur,	64
1.	Civitas sine agrorum fructibus vivere nequit.	66
7	Ciues solertes & industrij ex vrbibus arcere de- bent inertes ac desides.	100
2.	Columbe simulachrum volare fecit Architas Tarentinus.	108
3	Civilis vir singulas etates suas ita disponere debet, vt in vnaquaque agat, quod tunc eum deceat.	113
	Conuiuia à bono cine raro celebratur.	120

Conuiuium præbere regum, principum & homi- num opulentissimorum est,	ibidem
Corpus cuiusdam sepultura datum inuentum est septuaginta cubitorum esse.	113
Ciuiles curas malè exercere potest qui rusticari gaudet.	128
Castanea arbor dicitur esse omnium arborum regina.	141
Chilo dicere solebat in omni eius vita se nihil ingratè vnquam egisse.	155
Capitaneus seu dux belli quatuor virtutes habe- re debet.	163
Capitaneis & his qui armatis præsunt utilis est historiarum cognitio.	165
Corpus gracile infirmum habetur, obesum ve- rò hebes.	175
Campus Martius quare institutus fuit à Ro- manis.	177
Cicerone suadente, Octavius Caesar imperator designatus est.	178
Cornelius Ruffus mortem sibi consciuit.	193
Corporis pulchritudine nemo gloriatur.	197
Cervi admodum simplices habentur.	214
Cernorum naturam vide, ibidem.	

De litera D.

D Ruida philosophiæ inuectores dicuntur.	39
Dimocrates Macedo architectus.	66
Disimilitudo inter virum & uxorem consen-	

ptum ac perpetuum iurgium parit.	83
Dives indoctus omis inaurati velleris esse dicitur.	98
Dionysius tyrannus in genubus aures habebat: ut dicebat Aristippus.	111
Discendum esse quandiu viuamus.	114
Darij regis exemplo, auaritia hominum notanda.	123
Dominus indoctus longè melius in propria area edificat, quàm doctissimus architectus in aliena.	154
Demosthenes plurimis bellis interfuit.	164
Dux belli nemini secretũ suum credere debet.	171
Dux etiam belli cogitet ut lignorum, pabuli atquæq; copia suppetat.	180
Diomedes cibi abstinentissimus.	184
Domus à quo fuerit primò edificata.	188
Dictator quare sic dictus sit.	190
Domitianus Cæsar magna sagittandi arte valuit.	207

De litera E.

E loquentiam rerum dominanti veteres esse dicebant.	34
Exercitatio nimia corporum incrementa impedit.	40
Epaminondas Thebanus imperator excellentissimus.	41
Exercitus ceruarum tutior esse solet duce leone,	

quam leonum duce cerue.	54
Epaminondas nunquam uxorem duxit.	100
Equus exultans ac profiliens sicut optimi sesso- ris habena regitur: sic appetitus à ratione du- ci debet cui semper acquiescat.	105
Exercitatio dicitur esse optimum ciborum con- dimentum, & pulpamentum fames.	118
Exploratores habendi sunt expeditione inuen- de.	167
Egestas nunquam expectanda est: sed in rerum copia præcipue de inopia cogitandum est.	170
Equitandi ratio præcipua est omnium exercita- tionum quæ ad regem pertinent.	202
Equarum usus nonnunquam tutior est quàm equorum.	204
Equus & canis duo sunt animalia homini fe- delissima.	208

De litera F.

F ures hodie etiam minimarum rerum ple- ctuntur.	61
Fures, adulteri, grassatores, & sicarii, non minus coercendi sunt quàm publici hostes.	65
Fru mentum quo pacto servari possit ad pu- blicum usum.	67
Fru mentum ne asportetur curandum est.	ibid.
Fæmine timidiores sunt quàm viri.	75
Fæmina quæ dicantur esse state forma vide.	83
Fæmina nihil magis formidare debet quàm ru-	

morem malum.

88

*Fœmina suspecta pudicitia infœlicem vitam
agit.* ibidem

Fœminarum ornamenta quæ sint. ibidem

Fœmina ambulatorix raro pudica esse potest. 90

*Filius nequaquam patri necessaria vita subsi-
dia debet, à quo nullam artem accepit.* 100

*Filiis melius est carere & perpetuò orbari, quàm
eos malè moratos alere.* ibidem

*Fortitudo, temperantia, prudentia, & iustitia
quatuor sunt sorores mutuis nexibus colliga-
ta.* 106

Famēlica plebs novis rebus semper studet. 128

*Fœmina dicunt nullis blanditiis nullisque ille-
cebris amatore allici posse: qui aliam adama-
uerit, ut prioris amica obliuiscatur.* 129

Fortuna in bello plurimum præstat. 156

Fortuna in nostra potestate non consistit. 160

*Fortitudo maiorem omnibus virtutibus laudem
accipit.* 276

Fortis qui dicatur. 277

*Fœlix qui dicatur secundum Thalem Mile-
siū.* ibidem,

De litera C.

Alloꝝ consuetudo probatur. 22

Crues nocturnas excubias exercere solēt. 64

*Gula non modò rem familiarem absorbet, sed ple-
ròsque ingenuos in servitutem redigit.* 118

H omo solus animalium in pastorem suum seditiosus est.	8
Homo dicitur animal sociabile.	9
Honos alit artes.	11
Homines nihil agendo malè agere discunt.	13
Homo sine literis similis est infructuosa arbori.	28
Hippocrates venientem ab Illyricis pestilentiam prædixit.	30
Hominem videre doctissimum, & libidine inflammatum, nihil est turpius ac fœdus.	37
Hominis vita nullo beneficio compensari potest.	61
Homines inurbani qui dicantur.	102
Homines non tantum sibi nati sunt : sed partem patriæ, partem liberi, partem affines amiciq; accipiant.	103
Homo non ex corporis facie, sed animi habitu intuendus est.	3
Hominem vnum præstant ciues in vnum collati.	9
Homo sicut omnium animalium est qui perfectè vivit, sic pessimum omniumq; deterrimū est.	12
Historia dicitur esse testis temporum.	127

I mperia nulla difficilius exercentur, quàm in homines.	8
--	---

- Iustitia* honorum civilium maximum est. 12
Indicia hominum multis modis perturbantur. 16
Iustitia primum munus est, pietas erga deum. ibidem
Iuvenes magis robusti & melioris valetudinis in agris sunt, quam in urbana umbra. 19
Ieiuna plebs timere nescit, ibidem.
Imperia & leges, luxuria & auaritia evertuntur. 120
Omnium animalium homo infirmissimus. 188
Industria nihil est laudabilius, nihilque otio deterius. 12
Iulius Caesar in omni literarum genere eruditus fuit. 39
Ignavia corpus hebetat, & effeminatos reddit, industria autem firmat. 40
Iulius Caesar quonam pacto tyrones erudiri iusserit. 41
Inopia præclaros viros nonnumquam urget, & duriora quæque agere compellit. 45
Iustitie munera quæ sint. 46
Imprimis venerare deos. 52
Imperia principio rerum humanarum apud pontifices erant. 53
Iustitium propriè dicitur esse temporis vacationis industria. 56
Iudicium sapius lingua quam pecunia corrumpitur. ibidem.

<i>Iudicia non sint venalia.</i>	58
<i>Iudicia capitalia qualiter agitari debeant.</i>	
59	
<i>Inopiam nimis formidare, angusti animi est.</i>	87
<i>Iuvenes corpore exercendi sunt.</i>	102
<i>Ira à mollitie mentis nascitur.</i>	112
<i>Ira seu iracundia cum accenditur animus super- sedendum est in omni actione donec defer- ueat.</i>	113
<i>Intemperantia & ingluuies corpus debilitat & animum frangit.</i>	117
<i>Ingluuius & crapula, ut dicunt medici, plures interimunt quam gladius ac inedia.</i>	ibid.
<i>Inuidia apud inferos serpentibus vescitur & hydris recreatur.</i>	130
<i>Inuidus alieno malo letatur, & alieno bono torquetur.</i>	ibidem
<i>Italia temperatissima omnium regionum ha- betur.</i>	138
<i>Iuniperi quid prosint suis baccis.</i>	140
<i>Ignis quantum sit necessarius.</i>	141
<i>Imperia summa bello & armis quasita sunt.</i>	
158	
<i>Iulij Caesaris dictum memorandum.</i>	148
<i>Imperatore optimo nihil rarius inueniri potest.</i>	
166	
<i>Indulgentia nimia homines ad vitia proniores facit.</i>	163

- 58
t. *Iulius Caesar Romanos penè omnes latina elo-*
gantia superavit. 165
87 *Imperator seu dux belli historias calleat, oportet.* ibidem
102 *Ingenia recta verecundia debilitat, audacia au-*
112 *tem confirmat.* 184
er- *Iulius Caesar à Bruto illius amicissimo occisus*
er- *fuit.* 190
113 *Iulius Caesar animi præstantia mortales omnes*
27 *anteiuit.* 195
17 *Incendium malè obrutum paruo vento facile in-*
es *flammatur.* 247
d.

Delitera L.

- 0 *Eges araneorum telis comparantur.* 15
0 *Lucro finis præscribendus est.* 22
3 *Lacedæmonij aurum & argentum tanquam pe-*
7 *stem è ciuitate sua eiecerunt,* 23
8 *Litera ab omnibus ediscenda sunt.* 28
0 *Literarum inuentio inter omnia inuenta nihil*
t. *præclarius excogitari potest.* ibidem
Lacedæmonij pueros ruri alebant. 40
Lacedæmonij fœminas inter se luctari iubeant.
41
Lingua dicitur esse membrum omnium facillim-
48 *um.*
Lis a contentione limitis nomen accepit. 55
Liberales discipline quare sic appellantur. 92

Linguam coërcere non mediocris prudentia est.

110

*Luxuria & auaritia dua sunt pestes, quæ leges
& imperia euertunt.*

120

Legumina optimam aquam probare possunt.

145

Lauis cupidi nullos labores fugiunt.

163

Lupum auribus tenet, qui imperium gerit.

182

*Literarum inuentio præter omnes alias inuen-
tiones admiranda est.*

188

*Loquendum est modeste cum illo qui vitæ necis-
que potestatem in linguæ acie habet.*

189

*Literarij ludi magistri qui minis ac verberibus
nimis in pueros seuiunt, hebetiores illos tar-
dioresque reddunt.*

192

Lactis alimonia plurimum confert.

196

Leonum venatio principio difficillima extitit.

213

Leo capite operto facile vinci potest.

ibidem

De litera M.

M*ercatores necessarij esse dicuntur.*

22

Musica approbat Lycurgus.

31

Musica triplicem dicit Plato.

32

*Musica disciplinam non hominum inuentum es-
se putat Pythagoras.*

ibidem

Musica utilis est ciuili viro.

ibidem

*Medicina omnium disciplinarum antiquissima
dicitur.*

33

est.	Medicina inuentor fuit Api Aegyptiorum rem.	ibidem
ges	Medicina duplex est, scilicet corporis & ani- ma.	34
120	Bilo Crotoniates mortem infeliciſſimam ſibi parauit.	42.
145	Magiſtratum multitudi ciuilem ordinem per- turbat.	43.
163	Maſilienſium Senatores ſexcenti numero erant.	ibidem
182	Medici complures mi agroto non adhibeantur,	ibidem
n-	Magiſtratus lex loquens dicitur, lex autem mu- tus magiſtratus.	46
88	Magiſtratibus tria ſunt neceſſaria.	48
if-	Magiſtratus quales eſſe debeant.	49
39	Multitudo vix poteſt ſine liubus eſſe.	55
us	Milites nimium pingues adeptis equis exercitiis dimittebantur.	59.
-	Moneta vnde dicatur.	63.
2.	Matrimonia ciues ciuibus diuturna neceſſitudi- ne coniungunt, & inimicos nonnunquam re- conciliant.	74
6	Mors omnibus moleſtiſſima eſt.	77
t.	Mulier raro pudorem ſeruat, qua pudicitiam amiſit.	80.
2	Mater caſta pudicas alit filias.	82.
	Matrimonij ſecreta intra cubiculi parietes de-	

<i>litescant.</i>	85
<i>Matrona optima non permittat alieni lactis contagione filium suum infici.</i>	95
<i>Malè parata malè dilabuntur.</i>	108
<i>Mentiri dicitur esse animi angusti, & seruilis potius quàm ingenui.</i>	109
<i>Mendaces ex mendacio hoc lucrantur, vt eis verum dicentibus non credatur.</i>	ibidem
<i>Malum nascens facillè opprimitur, inueteratum autem fit plerumque immedicabile.</i>	134
<i>Mater Themistoclis vitæ filij turpitudini in desperationem conuersa, laqueo sibi mortem conscivit.</i>	136
<i>Magistratibus nemo praefici debet ante annum quartum & vigesimum.</i>	ibidem
<i>Mœnia ciuitatis qualiter construenda sunt.</i>	148
<i>Miles qui in acie prior fugam fecerit, capite puniatur.</i>	161
<i>Militi multa incumbunt.</i>	162
<i>Multitudo ex diuersa hominum colluione collecta inquieta esse dicitur.</i>	169
<i>Militum peregrinorum multitudo valdè formidanda est.</i>	170
<i>Militaris res duo præcepta in se habere debet.</i>	172
<i>Milites qua ætate eligendi sint, vide pulchrè.</i>	174
<i>Milites cum deliguntur, cogitandum erit qua regione orti educatique sint.</i>	175

85	Miles utilior ex agris quam ex urbibus eligi-	
nta-	tur.	176
95	Musica interpolata ad animi exercitationē uti-	
108	lis habetur.	200
uiliu	Milui artem gubernandi nauigiā docuerunt.	217

De litera N.

lem	Nosce teipsum.	37
um	Nescit plebs ieiuna timere.	67
134	Nili natura & proprietates.	69
de-	Natura reddere debemus id quod mutuo acce-	
em	pimus.	76
36	Nobilitatis quatuor sunt species, & quintam	
m	addit Aristoteles.	124
m	Nominibus pulchris sunt ciues nuncupandi.	136
13	Nux castanea quid utilitatis in se habeat.	140
+	Nilus fluviorum omnium feracissimus habe-	
11	tur.	146
2	Nilus proprietates plurimas habet.	ibidem
-	Nero imperator Poppeam uxorem ad insaniam	
9	vsque adamauit.	183
-	Natura munera incerta omnino ac fugitiua	
1	sunt.	194
.	Nutrices optime regis filio deligendæ sunt.	196
	Nihil agendo homines malè agere discunt.	290

De litera O.

O	Ciosis in republica nullus sit locus.	18
	Ocy damnati capite puniebantur.	21

Ociosi venenum sunt ciuitatis.	ibidem
Opifices vtilis sunt republice.	22
Officia quo ordine distribuenda.	ibidem
Ouem lupo committere periculosum est.	29
Officia in republica perpetua esse non debent.	

54

Opes antiquorum in pecoribus consistebant.	63
Opes & facultates singulorum hominum diuitia sunt ciuitatis.	108
Oclauius Caesar duodeuiginti natus annos imperator designatus est.	178

Oculus humanus seipsum omnino ignorat.	183
Oratores seu principis legati quales esse debeant.	184

Oratoribus opus est doctrina & eloquentia.	ibid.
Oratores virtute continentia præfulgere debent.	ibidem

Oris deformitas hominem obnoxium detractoribus reddit.	194
--	-----

De litera P.

P incipatus initia facilia ducuntur.	8
Persæ populi pueros iustitiam docent.	9
Pythagoras octogesimum annum fatalem dixit.	

115

Persarum leges.	12
-----------------	----

Pictura dicitur esse tacens poësis : poësis autem loquens pictura.	26
--	----

Præceptores grammatica quales esse debeant.	29
---	----

Poëta

	<i>Poëta optimus in omni hominum auro rarus in-</i>	
	<i>uenitur.</i>	36
22	<i>Pueri ingenium qualiter exerceri debeant.</i>	41
em	<i>Polydoras pugil præclarissimus.</i>	ibidem
29	<i>Pecunie dicuntur esse nerui ciuitatis.</i>	61
78.	<i>Publicani genus hominum odiosum.</i>	62
	<i>Pecunia nomen à pecore tractum est.</i>	63
63	<i>Præfecti vigilum plurimum vsui sunt reip.</i>	66
i-	<i>Populo famelico nihil periculosius esse potest.</i>	ib.
8	<i>Pretia rebus imponi debent.</i>	68
-	<i>Plebs ieiuna nescit timere.</i>	67
3.	<i>Prodigendi dispendium nullo vnquam lucro re-</i>	
3.	<i>parari potest.</i>	86
.	<i>Pessimè cum ea familia agitur in qua femine</i>	
	<i>dominantur, viri autem parent.</i>	87
	<i>Pueri qualiter docendi sint.</i>	91
	<i>Puerorum animi qualiter alacriores reddantur.</i>	
	<i>ibidem.</i>	
	<i>Parentibus nihil optabilius esse debet, quàm fi-</i>	
	<i>lios habere eruditos.</i>	98
	<i>Parentibus nihil magis verendum est, quàm ne</i>	
	<i>degeneres filios habeant.</i>	101
	<i>Præsidentes reipublicæ diligenter curare debent</i>	
	<i>ne caritate ammonē populus prematur.</i>	126
	<i>Plebs ex diuersa hominum colluione collecta</i>	
	<i>raro conuenit.</i>	128
	<i>Parcendum est multitudini, etiam si peccauerit.</i>	

- Palus omnis vitanda est, quæ semper pessimum
virus eruat.* 138
*Patria illa infelix indicatur, quæ aqua caret, vel
quæ noxiam habet.* 142
*Plebs esuriens connubia formidat, nec sobolem
desiderat.* 147
Piscatio minus optanda est. 148
*Piscatorem algentem nudum atque inopem sem-
per videmus.* ibidem
*Portarum urbis ratio diligentissima habenda
est.* 149
*Portarum itinera seu introitus non debent esse
recta seu recti.* ibidem
*Pax certa melior esse cernitur quàm sperata vi-
ctoria.* 156
*Portæ ciuitatum belli tempore diligenter custo-
diri debent.* 168
Profugi in urbem nequaquàm sunt accipiendi. 169
*Princeps magis exemplo quàm culpa peccare
videntur, ait Plato.* 187
*Pastorum conuenarumque populus uniuerso ge-
neri humano imperant.* 173
*Premium & pœna quasi duo numina statuenda
sunt in republica.* 181
Principum mores plura corrumpunt. 192
*Populi tales sunt quales sunt principes qui illis
imperant.* 201
Pedum celeritas in bello nonnumquam utilis,

imò necessaria visa est.	205
Providentia prima dei filia extitit.	209

De litera Q.

Q uerele subditorum neutiquā neglectui habenda sunt.	132
---	-----

De litera R.

R es publica qualis esse debeat.	15
Romani quo pacto Romanum imperium quasuerunt.	19
Reges Aegyptij gloria bonarum disciplinarum illustrabantur.	27
Romani rarò morte animadvertēbant in facinorosos.	61
Rubor in pueris virtutis est color.	98
Rapina ocium ac quietem pollicetur, virtus autem laborem ac sudorem.	102
Rem publicam quasi nauem existimare debemus.	103
Respublica dicitur esse animal immortale, quod nunquam occidit, nisi sibi ipsi vim inferat mortēque sibi consciscat.	104
Regnum potius ab assentatoribus quàm ab hostibus euertitur.	111
Respublica sine custodibus & defensoribus esse non potest.	117
Reges soli ac principes, largi, benefici ac ma-	

guanimi esse possunt.

154

Roma fuit sedes imperij totius orbis terrarum.

158

Romani modicis orti principiis, sola virtute vni-
uersum terrarum orbem vicerunt.

173

Regum ac principum opus frequentius adolato-
res quàm hostes euertunt.

192

Rex non semper educandus est in penetralibus
Minervæ, aut in silentio Pythagorico.

199

Regum est benè agere & malè audire.

220

Rex cum omnibus familiariter conuersari non
debet.

221

Regibus ac principibus utilis est longinqua per-
egrinatio.

222

Romani habitabiles omnes orbis regiones quasi
proprium domicilium propriamve urbem pera-
grabant.

ibidem

Rex delatoribus non temerè auscultare debet.

228

Reges nonnulli ac principes aliquando ira per-
cita efficiunt, quorum deinde pænitentia
ducti, ut infecta fierent maximè cuperent.

234.

Rex mens & cor belli dicitur,

284

Rex potius propriū regnum debet seruare, quàm
alienum inuadere.

ibidem

Sermo humanus ante civilem societatem non
fuit distinctus. 11

Studia literarum ubi inuenta fuerint. ibid.

Solonis lex de filiis nulla arte imbutis. 23

Senes beati reputantur qui sapientiam verasque
opinionem assequi potuerunt. 44

Silentium vitæ periculo custoditur. 48

Solon nullam legem statuit in parricidas. 50

Senatores magis exemplo quam culpa peccare di-
cuntur. 51

Senatores sunt quasi corpus quod pluribus oculis
cernit. ibidem

Sententia capitalis priusquam feratur plura cõ-
sideranda sunt. 59

Sanguine humano abstinere, quicumque regnas.

133

Servilis fides raro tentanda est. 72

Servi qualiter à dominis tractandi sint. 72

Servi facinus miserandum. 73

Senectutis incommoda innumerabilia. 76

Socrates duas simul uxores habuit. 78

Summum ius summa iniuria est. 140

Scylurus filios 80. mares habebat. 108

Simonides pro officio sepulturae vitæ beneficium
accepit. 109

Silentij opportuni maior est laus, quam intempe-
stivæ orationis. 111

Septimus quisque vita nostra annus periculosus
est. 115

Scinditur incertum studia in contraria vulgus.
126

Scintilla parva contempta magnum aliquando
incendium excitat. 171

Suenos in equestribus praeliis summopere lauda-
bat Caesar. 204

Strabo Cretensis Caesaris dictatoris, & Octavii
Augusti temporibus vixit Roma. 223

Sardanapalus rex in grege scortorum latitās per
desidiam ac turpitudinem se regem esse obliui-
scebatur. 238

Solonis lex. 244

Solon dicere solebat in maximis rebus admini-
strandis difficillimum factu omnino esse, omni-
bus placere posse. 230

Satellitum presidio corpus suum tueri debent re-
ges ac principes. 231

De litera T.

Thales Milesius primus omnium sapiēs ap-
pellatus est. 8

Thebæ vrbs in Aegypto. 25

Triuius scientia dicebatur esse Grammatica.

30

Temperantia præcipit ne quid nimis. 47

Tempora duo in repu. considerata sunt. 53

Titus Vespasiani filius tanta comitatus fuit, ut cō-

- inter cœnandum meminisset nihil se illo die
cuiquam præstitisse, ait: Amice, hodie diem
perdidi. 108
- Tacere discat quisque bonus ciuis. 111
- Tributa priuatis imperare odiosum est. 62
- Tyronem querat qui veteranum nō habet. 173
- Tigranes ex magno rege tyrannus factus est.
192
- Tyberius Cæsar firmis articulis super omnes ha-
beatur. 193
- Tempus omnium rerum pretiosissimum. 200
- Turpissimum est in sapiente dicere, non putaram.
229
- Tyberius Cæsar crebrò dicere solebat, in libera ci-
uitate mentem ac linguam liberam esse oport-
ere. 232
- Titus Vespasianus dicere solebat, imperia nō nisi
diuino fato dari. ibidem

De litera V.

- V**espasianus solus omnium imperatorum in
melius mutatus est. 8
- Vna salus victis nullam sperare salutem. 18
- Vita humana dicitur esse vt ferrum. 21
- Vsura proxima est homicidio. 23
- Vulcanus astronomie peritissimus. 24
- Veneti in sua republica disertissimos habent can-
sidicos. 36
- Vita humana in quatuor diuiditur partes se-

- mundum Crantorem.* 44
Virtutes sine diuitiis parum illustrant hominem.
 45
Venetorum reipublica peregrinis nullus est locus.
 49
Urbes quo pacto optimè custodiri possunt. 63
Vxor quare ducenda sit. 77
Vxor dignitatis nomen est, non autem volupta-
tis. 73
Viri nonnunquam ea loquuntur quæ frigidas
quasque fæminas incenderent. 80
Viri continentia pudicam seruat vxorem. 81
Vxorem eligere perquam difficile est. 82
Vxorem pulchram plerique omnes adolescentes
ducere cupiunt. 83
Vxorem intactam ducere prodest viro. 83
Vxorem viduam ducens duplicem pœnam incur-
rit. *ibidem*
Vxores verberibus magis magisque in dies in li-
bidinem accenduntur. 84
Vxoriam rei duo sunt præcepta. 85
Vxor foris pulchritudinis laudem non querat.
 90
Vxor quæ rursus nubit, impatiens libidinis esse
videtur. 91
Vxor grauida qualiter se habere debeat. 96
Vagitus prodest pueris. 95
Verba prius præmeditanda sunt quam effunden-

da.

110

Verbum semel emissum neutiquam revocari potest.

111

Vita humana spaciū à partu ad mortem vsque quantum sit.

114

Vita humana finem 84. annis Staseas Neopolitanus determinat.

115

Urbs in quo loco sit construenda, vide,

137

Urbs situs optimus iudicatur qui non procul à mari abest vel à flumine navigabili.

146

Viridia omnia oculis proficiunt, acremque oculorum aciem reddunt.

152

Vir prudens plurimum cogitabit antequam inferendi belli sententiam dicat.

157

Venationis exercitatio optima iudicatur.

177

Urbanitatis & dicacitatis opportunitas nonnumquam à capitali periculo homines liberavit.

198

Venatio claris principibus semper fuit gratissima.

201

Venator diligens sicut canem aliunde querit, si in patria optimum non inuenerit: sic etiam rex si regionis suæ idoneos indigenas non habeat, toto orbe terrarum quæritos conducet.

221

Vtilis admodum esse solet inuenibus, longinqua peregrinatio.

224

Venator optimè venationem instruit, qui planè norit qualis & quanta sit sylua in qua vena-

Cur.

225

*Vultus dicitur esse quasi mentis tacitus sermo,
iuxta illud. Vultu talis eris, qualia mente geris.*

227

Venusitas gratissimum munus natura habetur.

234

*Vivit in alieno corpore, & in suo moritur, qui a-
more mulieris tenetur.*

236

*Voluptas carnis omninò exhorrenda est, quam
Plato malorum pabulum esse dicebat.*

236

*Venus non abhorrenda, procreandorum libero-
rum causa.*

276

F I N I S.

25
0
14

1-
8
n
6
-
6

VIRTUTIS ET GLORIÆ

COMES INVIDIA.

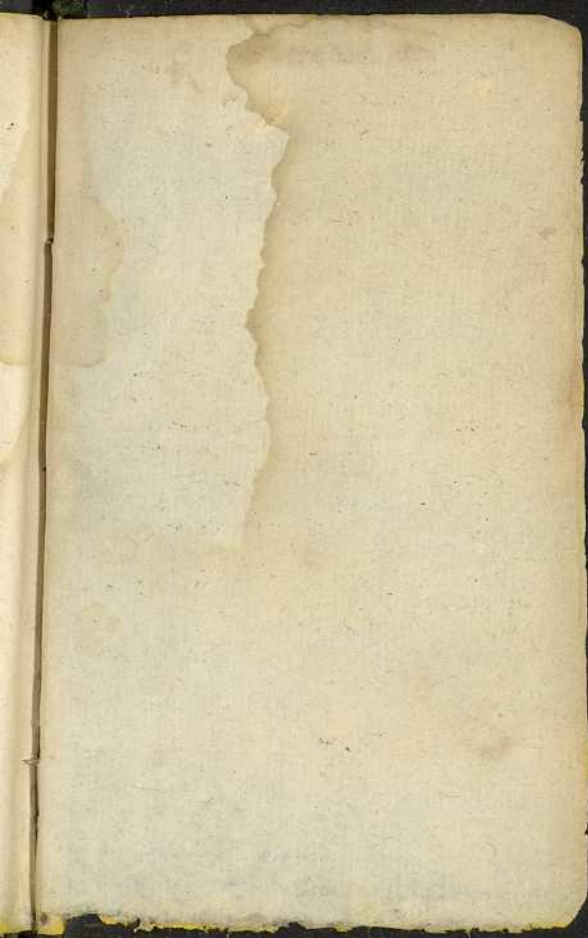
Walleria Galena
Costagora

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or date, which is mostly illegible due to fading and damage. The text appears to be written in a cursive or semi-cursive script. There is a small mark resembling a cross or a star to the right of the text.

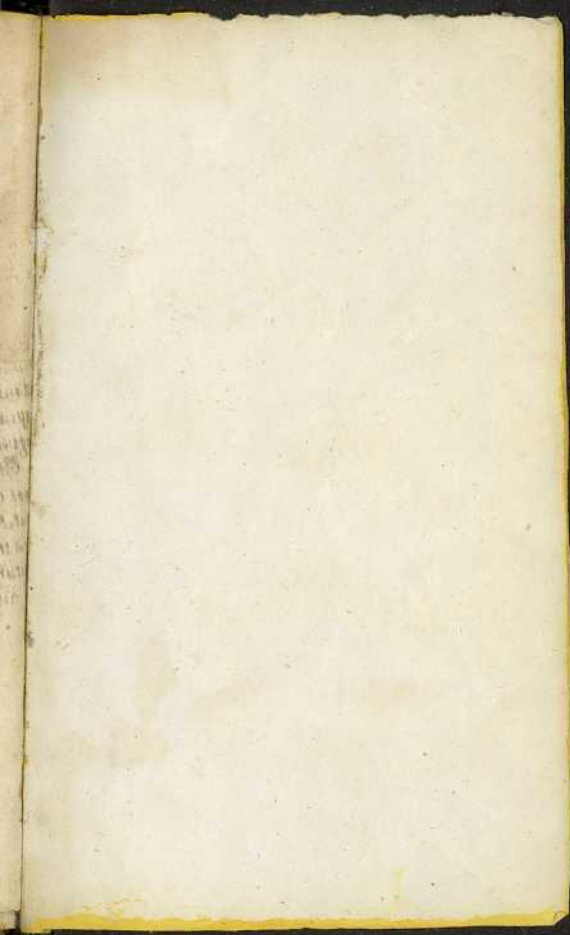

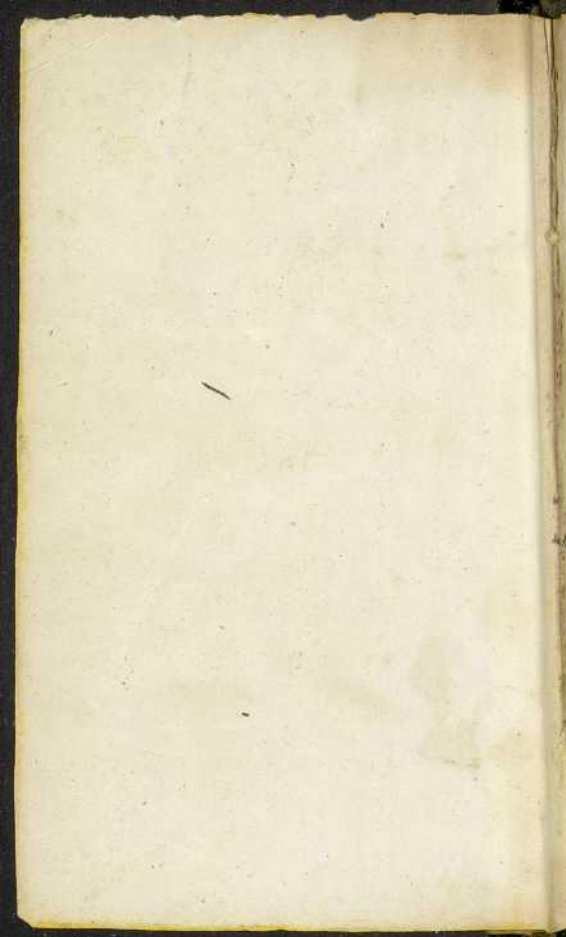

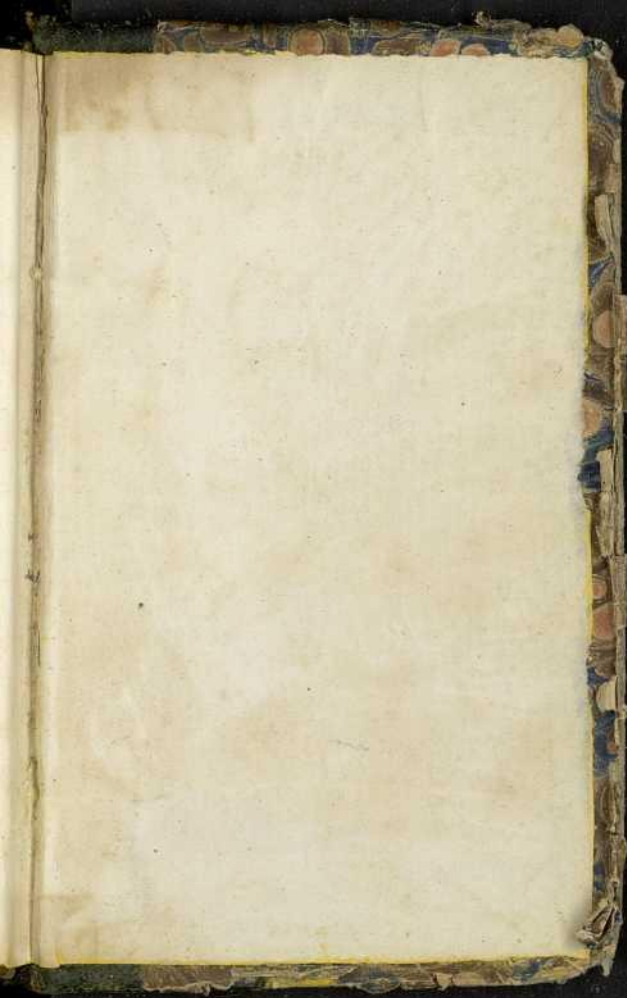

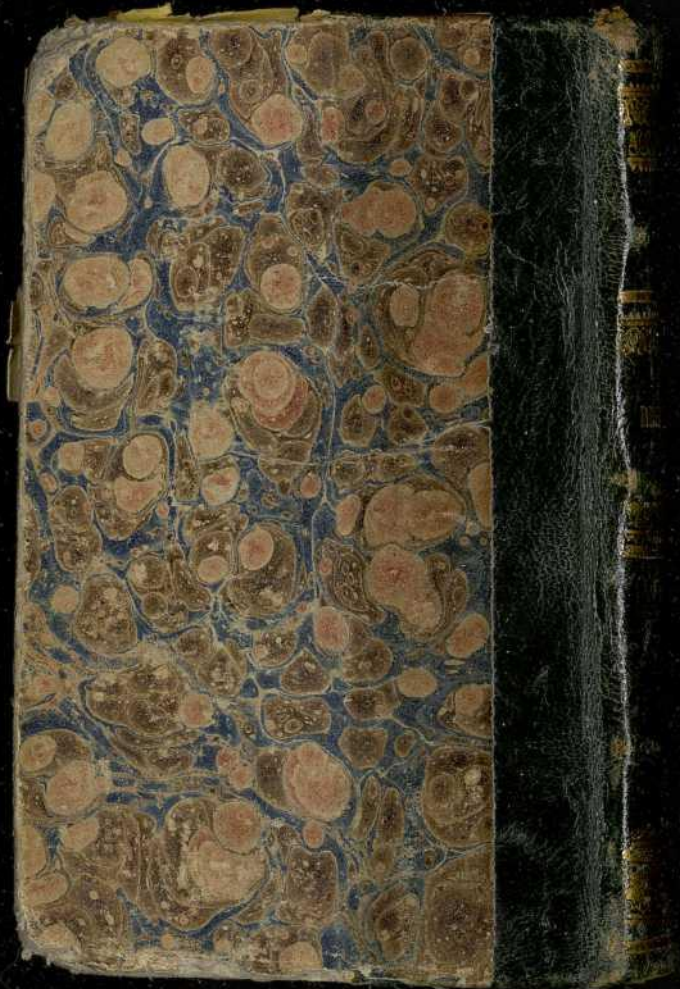
mil mil mil

DE
REPUBLICA
ET
REGNO